2 İ. KÜÇÜKÖMER DÜZENİN YABANCILAŞMASI

"Türkiye'nin "*sağ*" güçleri, batıcı-laik bürokratik güçleri temsil eden Jön Türkler'in İttihat ve Terakki kanadı, Birinci Meclis'te C. H. Fırkası, CHP, Ortanın Solu'dur. "*Sol*" güçleri ise Hürriyet ve İtilaf, DP, Adalet Partisi'dir."

İDRİS KÜÇÜKÖMER

BÜTÜN ESERLERİ 2

"BATILAŞMA" DÜZENİN YABANCI-LAŞMASI

BAĞLAM

İdris Küçükömer - Bütün Eserleri 2

DÜZENİN YABANCILAŞMASI

BATILAŞMA

BAĞLAM

Bağlam Yayınları/81
İdris Küçükömer Bütün Eserleri-2

Birinci Basım Ekim 1994

İSBN 975-7696-60-9

Kapak Tasarımı İlhan BİLGE
Tel 0 (212) 513 34 52

Baskı Bayrak Matb. Ltd. Şti.

BAĞLAM YAYINCILIK
Ankara Caddesi, 13/1
34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0 (212) 513 59 68

Bilmeyen ne bilsin O'nu
Bilenlere selam olsun!
Yunus EMRE

SUNUŞ

Düzenin Yabancılaşması üçüncü baskısını yapıyor...

Kimin "sağcı", kimin "solcu" olduğunu anlamak için bir turnusol kağıdı idi, Düzenin Yabancılaşması...

Bu gün de bu özelliğini yitirmeden koruyor... Ve ilginçtir, giderek daha çok ihtiyaç duyulmakta İdris Küçükömer'e. İdris Küçükömer'in sağlığında anlamı değerlendirilmeyen görüşleri, bu gün değişik siyasi yelpazelerde değişik biçimlerde ifade edilmekte ve politik hayatta kullanıma sokulmaya çalışılmaktadır.

İdris Küçükömer'in 1969'da şok etkisi yapacak tezleri neydi? Bu tezler bu gün de şok etkisi yapabilir mi? İdris Küçükömer 1969'larda demişti ki;

1. Türkiye'nin "solcu"ları gericidir Üretim güçlerinin gelişmesinden yana değillerdir, tek merkezli, yukardan aşağı otoriter bir örgütlenmenin savunucusudurlar. Halkı yönetilecek sürü olarak görürler.

2. Türkiye'nin ilericileri "sağ" cenahta görülen geniş İslamcı halk kitleleridir. Onlara bu niteliği kazandıran, onların değişmeye ve gelişmeye, dönüşmeye açık olan sosyal, ekonomik istekleridir. Bu istekler üretim güçlerini geliştiricidir, toplumdaki monolitik iktidar yapısını çatlatıcı ve çoğulcudur.

3. 1960 Anayasası gerici, antidemokratik bir Anayasadır.

4. Bu Anayasa'daki Milli Güvenlik Kurulu antidemokratik bir oluşumdur. Sivil iradeyi, askeri monolitik, antidemokratik topak bir güce mecbur edicidir. OYAK vb. girişimlerle ordu yürürlükteki mekanizmaya uyumlu hale getirilmektedir

5. Türk Milli Kurtuluş Savaşı antiemperyalist değildir. Bir Türk-Yunan savaşıdır.

6. Yakın dönem tarihinin yeniden yazılması gerekecektir.

7 Türkiye'de "sivil toplum" ilişkilerinin kurulmasının önündeki engeller Türkiye'nin ilerici olduğu sanılan güçleridir.

8. Türk halkının demokratik yaşamı seçebilmesinin önünde genetik engeller olabilir. Çünkü yüzyıllar boyu sürekli merkezi, topak bir iktidar gücünün önünde "teba" ve "kul" olagelmiş insanlarla demokrasi kurulabilir mi? Bu nitelikteki bireyler demokrasiyi isterler mi? İşte, İdris Küçükömer'in Düzenin Yabancılaşması'nda ve sonraki dönemde işlediği tezler...

Bu tezlerden dolayı Küçükömer'e açıkca ilan edilmeyen "ambargo" konuldu. Eleştirmek yerine görüşleri yok sayıldı. Küçükömer "yalnızlıkla" cezalandırılmak istendi.

Ünlü kitabı Düzenin Yabancılaşması'nın kısa zamanda biten birinci baskısından sonra, ikinci baskısını yapmak için yoğun baskılarla karşılaştı.. Ancak Küçükömer bu ikinci baskıyı yaşamında yapmadı...Yaptırtmadı.

Üstelik büyük maddi sıkıntılar çekmesine rağmen...

Çünkü, Düzenin Yabancılaşması'nda "nelerin yapılmaması" gerektiğini ortaya koyduktan sonra, bu aşamayı aşmış, "nelerin yapılması" gerektiği konusundaki can alıcı sorularını sormuş ve bu soruların cevaplarını vermek için çalışmalarına başlamıştı. Başlanan çalışma ölümüne kadar sürdü. İdris Küçükömer'in piyasalardan yok olan Düzenin Yabancılaşması kitabı giderek ünlendi, açık artırmalara konu oldu, hem de üzerinde çalışmaya başladığı kitabı büyük bir merakla bekleniyordu..

Bu arada İdris Küçükömer, dönem dönem, Milliyet'te Ali

Gevgilili'nin yönetiminde açıkoturumlara katılıyor ve meraklıların merakını haklı çıkaracak birbirinden pırıltılı görüşler ileri sürüyor, aynı zamanda da kuyrukluyıldız gibi arada bir yazdığı yazılarla düşünce ve siyaset hayatındaki izlenebilirliğini koruyordu.

İşte elinizdeki kitap, "İdris Küçükömer Bütün Eserleri" dizisinin ikinci kitabı..

Düzenin Yabancılaşması'nın üçüncü baskısının daha öncekilerden bir farkı var; İdris Küçükömer'in Düzenin Yabancılaşması'na yapılan eleştirelere verdiği cevabın da bu kitapta yer alması...

Düzenin Yabancılaşması'nın günümüzde "sivil toplum projesi" ve demokrasi için uğraş verenlere önemli katkılar sağlayacağını umuyoruz.

Yücel YAMAN

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 7
DÜZENİN YABANCILAŞMASI 13
1-Türkiye Batılaşamaz! 13
2- Osmanlılarda Kapitalist Düzene Neden Geçilemedi? 29
3- Ortanın Solunda Paşalar ve Abdülhamit 53
4- Son Bürokrat Paşa'ya Sorular ve Stratejik İpuçları 83
5- Sonuç 121
DÜZENİN YABANCILAŞMASINA GİDEN YOLDA İLK ÜRÜNLER 141
Akşam Makaleleri 143
OSMANLILARDA KAPİTALİST DÜZENE GEÇİLEMEMESİ VE BÜROKRATLAR İLE ORTANIN SOLUNUN GELİŞİMİ 157
Önsöz 159
Türkiye Batılaşamaz 161
Osmanlılarda Kapitalist Düzene Neden Geçilemedi? 171
Ortanın Solunda Paşalar ve Abdülhamit 185
Ortanın Solunda Son Paşa'ya Sorular 197
DÜZENİN YABANCILAŞMASI ÜZERİNE 211
İdris Küçükömer Kaynakçası 235

DÜZENİN YABANCILAŞMASI

-1-

TÜRKİYE BATILAŞAMAZ!

Sait Halim Paşa şöyle diyordu:

"Sultan Hamid dünyaya gelmemiş olsaydı, yine kendi çağdaşları bir Sultan Hamid'in meydana gelmesine sebebiyet vereceklerdi".

Yine Sait Halim Paşa'ya göre, Meşrutiyetin, toplumun sosyal determinizm kanunlarına tabi olması şarttır. Bir milletin siyasi şekli ve faaliyeti ancak ve ancak tarihi ile, mazisi ile, tabi olduğu sosyal ve siyasi usullerle ortaya çıkar*. Benzer görüşlere, Türkiye'de, Doğucu-İslamcı akımın başlıca temsilcilerinde rastlanabilir (M.Akif bunlar arasındadır). Bu akım, son yüz yıl içinde Osmanlı Toplumuna yön vererek onu kurtarmak amacında olan iki ana akımdan biridir. Diğeri Batıcı -laik akımdır. Bu sonuncu akım tarihi gelişme içinde, islamcı akımın *sözde* ve devamlı anti-tezidir. Batıcı akımın önemli yanı, gerçek bir tezin çıkmasını *önleyen* bir akım olarak gözükmesindedir. Gerek Doğucu-islamcı ve gerekse Batıcı-laik akımın alt grupları da vardır (Türkçülük, vs. gibi). Türkiye'de halen her iki akım da birbirine karşıt düşmüş bir halde yaşamaktadır. Bunlar arasındaki kavga ya da sürtüşme hem Osmanlıların son döneminde ve hem de Cumhuriyet döneminde halk için bir kurtuluş yolu getirememiştir. Bununla beraber, Sait Halim Paşa, Mehmet Akif gibi islamcılar kendilerine *ilerici denen* Batılaşma yolunu seçenlere (Tanzimatçılara, Yeni Osmanlılara ya da Jön Türklere C.H.P.'ye vs. ye) göre daha *tutarlı* görünüyorlar. Ve bu bakımdan saygıdeğerdir. Batıcı-laiklerin, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde iktidarda iken

* T. Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, s. 56 Bununla beraber Sait Halim Paşa sonra İttihatçılara karışıp bozulacaktır.

yaptıklarına, getirmeye çalıştıkları kurumlara bakarsak şunları görüyoruz: Batıcılar, batılaşalım derken Batı'nın özellikle askeri, siyasi, eğitim ve bazı kültür kurumlarını aktarma yoluna gitmişler, bu arada *laikliği* bir kurtuluş ilkesi olarak görmüşlerdir.

Batının çok uzun süren tarihi bir gelişim ile ancak vardığı kapitalist düzen gibi bir düzenin yaratılmasının iç ve dış olanağının kalmadığı bir ülkede, Jön Türklerin istedikleri gibi burjuvalar yaratılamayacaktı. Batı'nın ekonomik yapısına has, onun giderek ortaya çıkardığı kurumları taklit etme yoluna girilebilirdi ancak. Böylece batılı anlamda bir "Civil Toplum" kurulabilir sanıldı! Oysa bu yönden batılaşma, yabancı bir sosyal sistemin, giderek emperyalist olacak *kapitalizmin* ekonomik tabanı üzerindeki ideolojisine, onun çıkarlarına uygun bir ortam yaratabilirdi. Nitekim de öyle oldu. Kapitalizm kendisine açık bu ortamdan kolaylıkla yararlandı. Kapitalizm çıkarları için kendine has yoldan Türkiye'ye rahatça girdi. İslamcılar ise, islam kurumlarını yaşatmak ve batının üstün tekniğini ekonomik hayata uygulamak isterlerken, batılaşma hareketini "taklitçi", "kopyacı" olarak niteliyorlardı. İslamcı denen akım, dini kılığına rağmen, bazı sınıfları, daha doğrusu bazı üretim gücü sahiplerinin ideolojisini biçimlendiriyordu. Fakat ilerde göstereceğimiz gibi, bu akımla bir doktrin çerçevesine sığdırılmak istenen geniş kitleler olacaktı ve bunlara *dayanarak*, onlardan *yararlanarak* iktidara gelenler de olacaktı! Batı'da devletin sınıfsal yapısı açıkça görülebilir. Oysa, tarihi oluşum içinde sınıfsal yapısı açıkça görülemeyen bir devlette, batıcı-laik grup, ortaya çıkan anarşik ortamda iktidara *konabilen* bürokratlardı. Osmanlı koşulları altında gelişen bu bürokratlar, bir sınıf olamıyordu. Ellerine geçirdikleri artık ürünü tekrar üretime yatırarak bu yoldan bir artık ürün elde edebilecek sınıfa dönüşemiyorlardı. Belki içlerinden tekil olarak bazıları bunu yapıyordu. Fakat grup olarak hayır. Üretim aracı gücü sahibi olmadan ve giderek bu sahipliği sağlamlaştırıcı ve üretim güçlerini geliştirici üst yapı kurumları ortaya çıkmadan artık ürünün bir kısmını devamlı alabilmenin olanağı yoktu. Bu ilişkilerle batıcılar grubu, aydın kesimini temsil eder görünseler de, halkla, hiç değilse

bazı sınıflarla tamamlaşan organik bir bağlantı kuramayacaklardı. Ve gerçekte çoklukla *halka karşı* düşebileceklerdi. İşte bu batıcı grup, zaman zaman ele geçirdikleri iktidarda olsunlar, muhalefette olsunlar, batıdaki kategorik tarihi gelişme modeline ters düşen bir yönde yürümek zorunluluğu içinde batılaşmaya çalışmıştır. Batıcı akımın bu özelliklerini, batı açısından bakarak değerlendirdiğimizde, onda batının çıkarlarına aracı olmak durumuna düşmüş bir akım niteliğini buluruz. Batı gelişmesi içinde *sözde* bir akımdır bu. Fakat Türkiye'ye has özellikleri, sebepleri elbette vardır. Osmanlı ve Türkiye tarihine has bir anlamda bürokrat olarak kabul edeceğimiz bu grup, *üretim güçlerinin daha süratli gelişimini engellemiştir.* Hatta bazı dönemlerde (özellikle Tanzimat'ta) açıkça, üretim güçlerinin azalmasına, hatta tasfiyesine dahi sebep olmuştur. Batıcı bu yoldan:

a) Hem doğucu-islamcı, hatta halkçı diyebileceğimiz akım içinden gerçek bir sınıf hareketinin doğmasını engellemiştir. Ve bununla;

b) Hem de mevcut düzenin temelden reddi (negation)ne gidebilecek bir oluşumun gelişmesini devamlı olarak engellemiştir. Tarihi bir misyondur bu. Kanıma göre, Türkiye'deki sınıf meselelerinin anlaşılmasında anahtar bu noktadadır. Çünkü:

Bu iki akımın (batıcı-medeniyetçi-laiklik ile doğucu-islamcılık) çekişmesi kaçınılmaz olarak *tali* ve daha çok *ideolojik kurumlar* üzerinde süregelmiştir. İşte bu tali çekişmeler zaman zaman son derece şiddetli de olmuştur. *Temel çelişkinin belirlenmesini ve çözümünü* günümüze kadar engelleyegelmiştir. İşte bu engellemedir ki, ister istemez sonunda, kapitalizmin Türkiye'de çıkar sağlamasını kolaylaştırmıştır. Hatta yine, bu *tali kavga* ile başarılan engelleme, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Kurtuluş Savaşı'na rağmen, Türkiye'nin, kapitalizmin kıskacına tekrar girmesinde rol oynamıştır.

Diyeceğim ki, Türkiye kapitalist olmadan Batılaşamaz. Ve dolayısıyla, Batıcıların istediği gibi laik de olamaz. Gerçekte Batıdaki gibi kapitalist (Japonya dahil) bir ülke olamadığı sürece (ki bunun olanakları artık tarihi olarak yoktur), diyeceğiz ki: Bugün

anayasası, adalet mekanizması, laiklik ilkesi NATO'su ve ikili anlaşmalarıyla olsa da; Osmanlıların son döneminde ve Meşrutiyet'te olduğu gibi halifelikle olsa da* bugün mevcut düzenin ekonomik temelinin çok farklı olacağı düşünülemez. Ve buna bağlı olarak büyük halk yığınlarının kaderi de köklü biçimde değişemez. Çünkü, hilafet gibi, laiklik de siyasi, hukuki, askeri ve eğitim kurumları da sebep olmaktan *daha çok sonuçturlar.*

Fakat bu, onların ayrıca temele etki yapabilecek derecede *sebep olmalarına* engel değildir. Bazı hallerde bu etki çok önemli de olabilir. Nitekim, onların bu etkileri, Osmanlıların son yüzyılı içinde ve Cumhuriyet döneminde, yukarıda değinildiği gibi temel çelişkinin ortaya çıkmasını ve belirlenmesini engelleyici rol oynamışlardır. Ancak, bu rolün, Osmanlılarda ve Cumhuriyette önem kazanmasını, ekonomik gelişmeyi engelleyici olmasını, iki hususa dikkat edince, kolayca anlayabiliriz.

Bu engelleyici rol:

a) Batı kapitalizminin bu rolü destekleyici koşulları altında oynanabilmiştir;

b) Açıkça bir sınıfsal yapı göstermeyen ve esas olarak içsel sebeplerle anarşiye düşüldüğü zaman, adeta havada asılı gibi duran devletin, batıcı-laik bürokratlar tarafından ele geçirilebilmesinde (kapılmasında) ve kullanılmasında oynanabilmiştir**.

Sözü edilen siyasi, hukuki, askeri, dini vs. kurumların temele karşıt etkisine rağmen daha çok temele bağlı birer sonuç oldukları kabul edilecektir.

İşte aşağıda, önce, özet olarak bu *daha çok* sonuç oluşun nedenlerinin açıklanması gerekiyor. Ancak bu açıklamadan sonradır ki konumuz, Batılaşma akımının yeni kılığı ile *ortanın*

* Çünkü islamiyette zekât kurumu sınıf egemenliğine engel değildir. Profesör Seyyid Kutub'un "Zekât Vergisi ... Bu farz, daimi bir nizam dahilinde servetin aslından her sene yüzde ikibuçuk (%2,5) ile yüzde beşe (%5) kadardır" (İslam ve kapitalizm çatışması) dediği vergi, eğer uygulanabilirse, kamu otoritesinin karışmadığı bir sosyal adalet aracı olabilir.

** Batıda belli bir birikimden sonra, sınıflar arasında nisbi bir güç dengesi kurulduğunda devlet mekanizmasında geçici bir bitaraflık, sınıflarüstü imiş gibi bir durum belirebilir. Oysa düzen aslında kapitalist niteliğini devam ettirmektedir. Ve emekçiler ağır basmaya başladığında, faşistlerin kapitalist tabana bağlı kalarak iktidarı kapması mümkündür.

solu adı altında 1965'te ortaya çıkan biçimine gelecektir.

Batıda Kapitalist Kurumların Ortaya Çıkışı

Osmanlılar Batının üstünlüğünü daha 16. yy'ın ikinci yarısından itibaren görmeye başlamıştı. Daha sonra ona karşı çıkabilme çaresini Batının bazı kurumlarını almaya heves etmekte aramışlardı. Bu kurumlar, askeri, siyasi, hukuki ve eğitime ait olmak üzere, zaman içinde gelişen kapitalizm denilen sosyal sisteme has idiler. Bunların ortaya çıkması, güçlenmesi, değişmesi, sermaye mallarına sahip kapitalist sınıfın ortaya çıkışına, güçlenmesine bağlıydı.

16. ve 17. yüzyıllar, kapitalizmin merkantilist denilen aşamasında önemli bir dönemdir. Bu dönemde burjuvazi, tarihi arenada gittikçe güçlenen, daha doğrusu biriken sermayenin sahibi bir sınıf olarak görünüyordu. İşte bu sınıf, sermaye birikimi ile ortaçağ feodalite düzeninde gedikler açarak onun kapitalizme dönüşmesine yol açmıştı. Feodalite düzeni içinde daha önce ortaya çıkan burjuvalar, ülkelerarası ticaretle birlikte (lonca sistemi yanında) sınaî imalatı da geliştirerek sermaye birikimini artırmaya başlamışlardı. Bu daha çok ticaret sermayesi ve tefeci sermayesi idi. Fakat bu birikimin kapitalist nitelikte bir birikim olabilmesi ve daha büyük ölçüde devamı, feodalite düzenine ait kurumlar yüzünden köstekleniyordu.

Peki, kapitalist gelişme, feodalite kurumları ile neden uyuşmuyordu? Bilindiği üzere, her düzende üretim yapılmaktadır. Üretim belli bir teknolojik seviyede üretim araçlarının (toprak, ilkel madde, alet, makine gibi) emek tarafından kullanılmasıyla yapılır. Emeğin ve bu araçların tümüne, mevcut teknolojik seviye ile birlikte üretim güçleri denilir. Belli teknolojik seviye üzerinden yapılan üretimde, bu araçlarla insanlar arasında insan davranışını etkileyen ilişkiler vardır. Ayrıca toplum üyeleri arasında da belli ilişkiler vardır. Üretim ilişkileri denilen bu sonuncu ilişkilerin durumu, bize üretim araçlarının halkta nasıl bölüşüldüğünü yani üretim araçlarının kimlere ait olduğunu ve buna bağlı olarak da elde edilen ürünlerin halk arasında nasıl bölüşüldüğünü gösterir.

Şu halde, herhangi bir düzende üretim ilişkilerinin temelinde, üretim güçlerinin belli seviyesine dayanan, üretim araçlarının *mülkiyet* şekillerinden herhangi birini bulabiliriz. Tarımsal üretimin esas olduğu feodalitede asıl üretim aracı olan toprağın mülkiyeti, kapitalist sistemde ise sermayenin mülkiyeti insanlar arası ilişkileri belirleyicidir. Bir toplumda esas üretim aracına sahip olanlar, üretim yoluyla elde edilen artık ürüne de sahip olabileceklerdir. Bu çıkarların bilincine varan egemen sınıflar onların korunmasına yarayacak ideolojik kurumları devamlı olarak kurmaya, bu yapıya uygun düşen mevcutları yaşatmaya çalışacaklardır. Aslında kapitalizm gelişirken bu kurumların bilinçli kurulması şart da değildi. Üretim güçlerinde gelişme, toplumda bu kurumların kurulması yönünden itici olacaktır. Onların bağrından doğmasına sebep olacaktır. Bu kurumlar genel olarak önünde sonunda kime karşı olacaktır? Böylece üretimin artırılabilmesi için sahip olmayanlar mevcut koşullar altında sözleşme yapmaya, daha doğrusu koşulları kabul etmeye *zorlanacaklar* dır. Bu zorlamayı, birey *"içine doğduğu", büyüdüğü* toplumda kolayca göremez şüphesiz. Görmenin de koşulları vardır: Üretim ilişkilerinin üretim güçleriyle karşılıklı karmaşık durumu, bize sınıf egemenliğini, sözü edilen egemenliğini sözü edilen zorlamayı görebilmenin ve sınıf çatışmasının seviyesini gösterecektir.

Böylece zaman içinde, egemenler lehine gerekli kanunlar yapılacak; adalet mekanizması bunun emrine verilecek, polis, ordu, eğitim buna göre biçimlendirilmeye çalışılacaktır. Eskiden kalan kurumlar bu hizmeti kabul edecek ya da bu role uyacak biçimde değiştiği ölçüde geçerli olacaklardır. (Doğuşundan ikiyüzelli yıl sonra Roma'nın resmi dini olan hıristiyanlık ortaçağ koşullarına uyabilmiş, daha sonra kapitalizm tarafından da kullanılmıştır.) Bu yoldan egemenlerin çıkarlarıyla çelişen kurumlar kaldırılacak, yasaklar konacaktır. Gerekli siyasi, hukuki, askeri, vs. kurumlar da egemenlerin çıkarlarına hizmet ederken, ve mevcut üretim ilişkileri içinde geriye, temele doğru karşı etki yapabileceklerdir. Fakat bu üst kurumların fonksiyonunun ayrıca uzun ya da kısa bir dönem otonom olabileceğine daha önce değinmiştik. Bu otonomi-

nin sürdüğü zaman aralığı (lag), sonra kapanabilir, kurumun otonomisi kalkabilir ve temelle bağımlı olabilir* . Bu bağımlılığı ulusal seviyede göremediğimizde uluslararası seviyede rahatça görebiliriz.

İşte bu kurumlar bir süre üretimin, daha doğrusu üretim güçlerinin gelişmesini sağlayabilir. Fakat yeni bir gücün gelişmesi karşısında, onu engelleyici olabileceği kabul edilen genel bir kuraldır. Aşağıda ikinci bölümde Osmanlıların kapitalizme neden geçemediği anlatılırken gösterileceği gibi, *üretim ilişkileri yeni bir gücün ortaya çıkmasını devamlı olarak engelleyebilmektedir.* Bu batıdaki kapitalist gelişmeye benzememektedir. *Nitekim feodalite kurumları*, burjuvaların sermaye birikimini ve daha büyük üretimi *engelleyici*, daha doğrusu feodalite düzeninin kapitalist düzene dönüşümünü, başka bir deyişle, gelişen üretim güçlerinin gerektirdiği yeni sosyal organizasyonuna dönüşünü *köstekleyici* olmuştu.

Fakat kapitalist sınıfın gelişmesini durduramamıştı. Bugünün başlıca batı kurumlarının kökü, batıda bu tamamen durdurucu olamayan köstekleme ile beliren çelişmeden doğmuştu. İşte bunu anladığımızda, bizdeki batılaşma hareketinin batıdaki anlamda nasıl *köksüz* olduğu aydınlanır.

Ortaçağ feodalite düzeninde, toprağa sahip feodaller egemendi. Bu feodallerden biri de kraldı. Fakat kral diğer feodaller üzerinde tam egemen değildi. Ayrıca kilise (papalık) de dini feodalite olarak egemenliğe ortak idi**. Toprağı, toprağa bağlı serf denen köylüler işleyerek üretim yaparlardı. Üretim genel olarak pazar için değildi. Kırsal feodal bölgede, tarım üretimine yarayacak küçük imalat kesimi de vardı. Yani kırsal bölgeler kapalı ekonomi niteliğinde idi. Şehirlerde lonca zanaatkârları ayrıca sanayi imalatı yaparlardı. Lonca kuralları, üretimin miktarını, kalitesini, fiyatını, meslek

* Bu otonomiyi bir bölge ya da ülke seviyesinde değil de uluslararası seviyede ele aldığımızda yine de bir temelle bağımlılığı gözleyebiliriz. Nitekim Tanzimat'tan beri Türkiye'ye has bürokratların politik otonomisi bu açıdan ele alınmalıdır.

** Kilise bunu, hem ortaçağın üretim düzeninde, mevcut teknolojik seviye ile çelişmeyen, düzene uyan dini kurumları ile ve hem de bu kurumların kısmi otonomisine dayanarak topladığı servet birikimi ile sağlayabilmekteydi. Kilise, manastırlar ile büyük topraklara da sahipti. Bu deyişle kilise, dini feodaliteyi temsil ediyordu.

seçmeyi ve eğitimi sınırlamıştı.

Daha çok mübadele merkezlerinde, uluslararası ticaretin yapıldığı yerlerde kurulup büyüyen şehirlerde ticaret ve tefeci sermayenin sahibi olarak burjuvalar ortaya çıkmıştı. Bunlardan bir kısmı, zamanla kredi verme yolu ile lonca sistemini etkisi altına alacak; kırsal bölgelerde ev sanayiinin kurulmasında başrolü oynayacak; sonra ev sanayiinden, bir işyerinde çok miktarda kol emeğini bir araya getirip manüfaktürü (imalathaneyi) geliştireceklerdi. Bu yoldan da verimlilik artacaktı. Bu oluşumda sermaye özel elde toplanırken, emek gücünü satanlar miktar olarak artacaktı. Şehirler bakımından en ilginç gelişme, belediye örgütünün kurulmasıdır. Belediye örgütünün üst kuruluşu meclisleridir. Bu meclislere şehirde oturan soyluların, ruhbanın, çeşitli zanaatkâr loncalarının, ticaret ve imalathane burjuvazisinin temsilcileri, sınıflar olarak katılırdı. Bunlar arasında da çatışmalar vardı.

Şehirlerin belediye örgütünün silahlı muhafız ya da askerleri de meydana gelmişti. Bu güç, hem şehrin iç düzeni ve hem de civar feodallerin baskısına karşı kullanılacaktı. Nihayet bu şehirler geliştikçe otonomilerini artıracak, bazıları bağımsız cumhuriyetlere dönüşecekti.

Burada iddia edeceğiz ki, batıda bu bağımsız şehirlerin ortaya çıkışında en önemli etken şudur: *Feodalitenin içine kapalı üniteleri bütün Avrupa açısından anarşik bir parçalanmayı gösterir. Avrupa'da feodal üretim ilişkileri, merkeziyetçi olmaya elvermeyecekti. Merkezi teokratik mutlak krallıklar, ancak burjuvaların tarihi arenada rol oynamasıyla, yeni feodalite düzeninin bozulmaya başlamasıyla ortaya çıkabilecekti. İşte merkezi krallıkların ya da merkezi mutlak otoritenin bu yokluğudur ki, şehirlerin büyürken serflere, köylülere de melce olan ekonomik otonom şehirler haline gelmesine sebep olmuştur. Oysa Osmanlı üretim ilişkilerinin merkezi devleti bu gibi otonom tüccar şehirlerin ortaya çıkmasına engeldi. Buna ileride değineceğiz.*

Kilise kuralları feodalite yararına, serfler ya da köylüler aleyhine olduğu için zaman zaman gelişen köylü isyanları hem feodaliteye

ve hem de katolik kilisesine karşı yönelmişti. Şehrin belediye meclislerinin, krallara, feodallere ve onların ideolojisine karşı direnmeleri, krallık çapında genel meclisleri (parlamentoları, États Généraux) yaratacaktı. Doğuda benzeri olmayan böyle bir gelişme ile ortaya çıkan bu kurullar, giderek burjuvaların politik arenası haline dönüşecekti. İsteklerini orada ileri sürecek, gereğinde ihtilal hareketlerini orada başlatacaklardı. Ortaçağın büyük şehirlerini süsleyen belediye binaları ve hatta büyük katedrallerin başlıcaları belediye örgütü tarafından yapılmıştır. Bu dahi önemli şehirlerin ekonomik gücünü göstermektedir. Avrupa'da gözüken mahalli idarelerin kaynağı, bu şehirlerin yönetiminde bulunabilir.

Bölgeler arasında gümrük duvarları sıkı idi. Kilisenin, düzene uyan, yani feodal üretim ilişkilerini pekiştiren, feodallerin toprak üzerinde ve onu işleyenler üzerinde egemenliğini sağlayan dini ideolojik kuralları vardı. Fakat egemenler olarak, kral, feodaller ve feodal kilise arasında sınıf içi çelişkiler de vardı. Burjuvalar bu çelişkilerden yararlanacaktı.

Kral, feodalleri tabi kılmak ister, feodaller buna direnirlerdi. Feodaller şehirleri tabi kılmak ister, şehirler buna karşı direnirlerdi. Papalar bütün feodal düzenin merkezi olmaya çalışır, kralları tabi kılmak ister, krallar buna direnirlerdi; köylü isyanları, bu katolik kiliseye, feodaliteye direnme biçiminde görünürlerdi.

İşte bu koşullar altında, burjuvalar elinde sermaye birikiminin daha da artabilmesi ve bu servetin feodaller, krallar tarafından gasp edilmemesi için bir sürü başka koşul da gerekliydi.

a) Daha büyük imalat yapabilmek daha doğrusu daha fazla meta üretimi yapabilmek için daha büyük iç piyasa genişliği sağlanabilmeli idi. Bunun için iç gümrük duvarları kalkmalı idi. Kırsal tarım kesiminde, manüfaktür için gerekli ilkel maddeler (yün gibi) üretimi gelişmeliydi. Bunun için çiftlikler büyümeli, kapitalist nitelik kazanmalıydı. Böylece, kırsal bölgelerle manüfaktürün tamamlaşması sağlanmalıydı. Burjuvalar bu tip çiftliklerin gelişmesini zamanı gelince teşvik edecekti.

Üretimi kısıtlayan lonca sisteminin kurallarına bağlı

kalınmamalıydı. İç piyasa dışa karşı korunmalıydı. Dışarıya daha çok satabilmek ve altın, gümüş biçiminde servet ithal edebilmek için de dışarıdan da ucuz ilkel maddeler sağlanabilmeliydi. Sömürgecilik ülkeyi zenginleştireceği için denizaşırı ticaret (aslında büyük ölçüde yağma, esir ticareti) kral tarafından korunmalıydı. Bunun için gereken tekelci dış ticaret imtiyazları verilmeliydi. Bunlar merkantilist denilen sistemin gerekleriydi. Gariptir ki, serbest ticaret doktrinine doğru adım, bu merkantilist devlet himayeciliği gerekliliğinden tek yanlı olarak atılacaktı.

b) Başlangıçta burjuva imalathanelerinde ucuza çalıştırılan işçiler daha çok köyleri terkedip kaçan serflerdi. Bunları toprağa bağlayan feodalitenin siyasi, hukuki kuralları kalkmalı; bu insanlar "*hür insan*" olarak ülke içinde hür dolaşabilmeliydi.

Yani burjuvalar, köylüden gelmiş ve birbirine rakip işsizler yığınından istediği kadarını ucuz olarak işe alabilmeliydiler. Böylece, üretim maliyetini düşürerek artan kâr ile sermaye birikimini hızlandırabilmeliydiler. Bu da seyahat ilkesini doğuracak, daha doğrusu zorlayacaktı. İnsanlar, bir yere bağlı olmaksızın ekonomik çıkarlarını arttırabilmekte serbest olmalıydılar.

Fakat daha sonra, şehirlere serfler yerine, yer yer feodalitenin yıkılmasıyla ortaya çıkan köylüler gelecekti. Bunlar topraklardan *kovulacak* ve üretim araçlarından ayrılacaktı. Aslında bir ortaçağ kurumu olan serflik bazı ülkelerde kalkmaya başlamıştı (İngiltere'de 15. yüzyılda kalkmıştı). Serfler, toprağa tasarruf eden köylüler haline dönüşüyordu. Gelişen manüfaktür için gerekli ilkel maddeleri içerden sağlamak üzere kırsal kesimin de gelişmesi kaçınılmaz oluyordu. Bu eğilim ile özellikle koyun beslemek için köylüler kovularak toprakları ellerinden alınacak ve ortak meralar, kamu mülkü olan topraklar, az sayıda güçlü insanın mülkiyetinde tekrar toplanmaya başlayacaktı (yeni aristokrasi).

Burjuvalar bu gelişmeyi desteklerken iki hususu birden sağlayacaktı: aa) Biri, yukarıda değinildiği gibi, içeride ilkel madde bulmak ve kırsal kesimle tamamlaşmak, bb) İkincisi ise, topraklarından kovulan köylüler sayesinde emek gücünü düşük ücret karşılığı

arzeden daha fazla işçi bulabilmek.

Demek ki, bir yandan üretim araçları özel ellerde birikir ve temerküz ederken, diğer yandan da ücret karşılığı emek gücünü arzeden bir işçi sınıfının doğup, giderek büyümesi lazımdı. Ve özel ellerde üretim araçları sermayeye dönüşürken, bu sermaye insanlar arasındaki ilişkileri gösteren, tayin eden başlıca bir kurum niteliği kazanacaktı.

Kırsal bölgelerde kapitalist nitelikte çiftlikler kurulması, köylülerin mülklerine el konup kovulması, aslında büyük mülkiyet için küçük mülkiyete olan bir tecavüzdü. Kırsal bölge ile manüfaktür arasındaki tamamlaşma gelişirken, bir yandan kırlar köylülerden *temizlenmeliydi*, öte yandan da bir aralık kurulmuş ev sanayii de tasfiye olmalıydı. Böylece manüfaktürün daha da gelişmesi için iç pazar da temizlenmeli idi.

c) Kilisenin ekonomik hayata müdahalesi azaltılmalı idi. Faiz meselesi önce protestanlık hareketi ile büyük ölçüde çözülüyordu. Protestanlık feodaliteye, özellikle katolik kilisesine karşı burjuva ideolojisi olarak çıkıyordu. Gelişen yeni güçlerin, burjuvaların, işçilerin ve bu arada köylülerin egemenlere karşı mücadeleleri bir sapma olarak mezhep kavgalarına dönüşüyordu. Dini reform hareketi gelişmişti. Din ve mezhep farkları artık insanlar arasında bir ayırıma sebep olmamalıydı.* Teokratik egemenliğe karşı *laiklik* ilkesi ortaya çıkarılacaktı.

Ortaçağın sonlarında meydana çıkan köylü isyanlarını, şehirler ve burjuvalar destekleyecekti. Çünkü bu isyanlar, daha önce de değindiğimiz gibi, ya katolik kilisesine karşı ya da feodallerin bütün mallarının ellerinden alınması ile feodaliteye karşı idiler. Ve bunları bir programa da bağlamış oluyorlardı. (J. Wycliffe doktrinine bağlı** Wat Tyler, John Ball İngiltere'de, J. Huss

* Bilindiği gibi, Batıda dine dayanan düşmanlık sadece musevilere karşı değildi. Hıristiyanlar arasında mezhep farkları zaman zaman büyük katliamlara yol açmıştı.

** B. Russel'a göre Wat Tyler, John Ball gibi İngiltere'deki şehirlilerin de desteklediği köylü isyanı liderlerini, J. Wycliffe etkilemişti. Yine Russell'a göre Bohemya'daki köylü-şehirli isyanlarının lideri J. Huss da, J. Wycliffe'in bir takipçisidir *(History of Western Philosophy)*. Osmanlıda Şeyh Bedrettin hareketi, Huss'cu hareket ile aynı çağdadır. Şeyh Bedrettin Simavna'da Papazlarla görüşüyordu. Eğer iki hareket arasında benzerlik ve etki arayan bir araştırma yapılırsa bu çalışma ilginç olabilir.

Çekoslovakya'da, v.b.)

Rönesans, gelişen burjuvazinin bireyci, laik görüşlerinin sanat dünyasındaki gelişimi oldu. Bireycilik, hümanizma hareketi içinde savunuldu.

d) İnsanların (aslında ülke çapında politik yetkileri olmayan burjuvaların), kıralın, feodallerin ve ruhbanın yanında, bazı politik hakları olmalıydı. Özellikle vergilerin konma kararlarının alındığı kurumlarda, parlamento ya da genel meclislerde kararları etkileyebilmeliydiler. Bunun için söz ve düşünce özgürlüğü olmalı; ekonomi, eğitim, din, aile meselelerinde fert serbest olmalıydı. Kısaca daha sonra insan hakları diye adlandırılacak bazı hakları bulunmalıydı. Ve devlet bu haklara dokunmamalıydı. Bunun için de burjuvaların politikayı etkileyebilmek üzere rey hakkı olmalıydı. Toplum içinde devlete gereği gibi katılmadan olamıyorlardı. Devlete tam katılmalıydılar. Belediye meclislerinde bulunmak yetmezdi. Ekonomik özgürlüğün sonucu olarak *mülkiyet hakkı* üzerinde durulacak ve bunun gasbedilmeyen doğal bir hak olduğu ileri sürülecekti. Aslında bunun gerisinde bir azınlığın (burjuvanın) giderek büyüyecek mülkiyeti korunmak isteniyordu. Bunun için gerekli bir "*sözleşmenin*" yolları aranıyordu.

Aslında bunlarda, Hobbes, Locke gibi politika felsefesi düşünürlerinin, liberal politika teorisindeki deyişle *Civil toplum* yaratma çabalarının kökleri bulunmaktadır.

Burjuvalar bunları kolayca elde edemeyeceklerdi. Merkantilist düzenin gelişme dönemine ancak kıral ile feodaller ve kilise, şehirler ile köyler arasındaki çelişkilerden yararlanarak girdiler. Bunu başarmak için kıralı, diğer feodallere ve kiliseye karşı mali olarak desteklediler. Bu yoldan krallık merkezileşti. Kırallığın toplarıyla bazen şatoları dahi yıkılan feodaller, tam denilebilecek bağımsızlıklarını kaybetti. Papalığın kırallar üzerindeki gücü kırıldı. Böylece bir yandan burjuvalar için kısmen *geniş iç pazar* sağlanırken, öte yandan da *teokratik milli devletler* ya da *kırallıklar* kuruldu. (İngiltere, Fransa, İspanya kırallıkları gibi).

Merkantilizmin dış olanaklarından, yani yeni kıtaların keşfi ve

yağmasından, Doğu Hindistan'ın v.s. ülkelerin tekelci imtiyazlarla donatılmış şirketlerle (Doğu Hint Kumpanyaları gibi) sömürülmesinden dış ilkel birikim sağlanıyordu. Bu dıştan birikim oluşurken, içerde de kapitalist nitelikte büyük çiftlik ya da malikânelerin kuruluşu ile de ilkel birikim sağlanıyordu. Bu yeni toprak rejimini burjuvalar desteklediler. Fakat ekonomik olarak güçlenen burjuvaların, daha doğrusu özel ellerde birikmiş sermayenin ya da üretim ilişkisinin, kıral (ve asilzadelerin) çıkarlarıyla çelişen ve zamanla kesinleşen emirler olacaktı. Yani, büyümekte olan sermayenin sahipliği (mülkiyeti) kendi kurallarını getirecekti. Nitekim büyüyen kırallıkların gittikçe artan giderleri için başvurulan başlıca kaynaklardan biri, istenildiğinde burjuvalardan alınan vergilerdi. Öyle ise, burjuvalar, egemenlik gücünü tanrıdan aldığını iddia eden kıralların egemenliğini sınırlamak zorunda idiler. Bunlar, demokratik denilen söz, oy özgürlüğünü elde etmek ve parlamentoda karar, yani politik güç sahibi olmakla sağlanabilirdi. İşte bunun için sıçramak üzere şaha kalkan burjuvalar ihtilale de başvurdular.

Önce, İspanya Kırallığına karşı Hollanda'nın zenginleşmiş burjuva şehirleri baş kaldırdı. Uzun süren savaşlar sonunda 1609'da ilk burjuva cumhuriyeti kuruldu.

İngiltere'de parlamenterler uzun süren iç savaşı kazanarak 1. Charles'ı 1649'da idam ettiler. Yüz yıl sonra Fransa'da 1789 ihtilali oldu. Böylece, biriken sermayeye sahip olan burjuvalar, ya da üretim güçlerinin gelişmesini isteyen toplum, giderek kapitalist üretim ilişkilerini pekiştiren siyasi, hukuki, askeri, v.s. kurumları kuracaktı.

Bu arada teokratik egemenlikten laiklik ilkesine geçildi. Mutlak teokratik egemenlik ortadan kalktı. Ve sermaye sahipliğinin emirleri artarak devam edecekti. Bilindiği gibi üç devrim de gerçek bir demokrasi getirmedi. Oy ve seçilme hakkı bütün halka değil, üretim araçları sahiplerine sağlanıyordu. Sermaye sahipleri asıl egemen sınıf olmaya yöneldiler. (Bu arada İngiltere'de gözlendiği gibi, politik ve kısmen ekonomik güç büyük çiftlik ya da malikâne sahibi asilzadelerle bölüşülegeldi.) İnsanlar artık gittikçe gelişen

kapitalist toplum içine doğacak, orada büyüyecek, eğitilecekti; şartlandırılacaktı. Bununla Civil Toplum kuruldu, dendi ! Aslında burjuvalar, kendi sınıfsal egemenliklerini kısmen asilzadelere, işçiler ve köylülere* karşı, politik, hukuki bir sözleşmeyle sağlamaya gidiyorlardı** Ancak tarihi gelişmelerle bu sözleşmenin koşulları değişecekti.

Daha sonra birikim ve geniş pazar, sanayi devrimini getirdi. Bu bir yandan makineli ve kitle halinde üretim ve öte yandan da işçi sınıfının bir gecikme ile büyümesi demekti. Fakat büyük çapta sermayenin içeride olduğu kadar, dışarıda da yeni emirleri (siyasi, hukuki, askeri, v.s. alanlarda) olacak demekti. Bu yoldan, bildiğimiz emperyalizme geçiş dönemine girildi. Batıda üretim güçlerinin daha da gelişebilmesi, henüz kapitalist öncesi üretim düzenlerinde kalmış ülkelerde metropole bağlı pazar tutmayı, ilkel madde kaynaklarına sahip olmayı ya da kontrol etmeyi gerektiriyordu. Öyleyse kapitalist öncesi üretim düzenindeki ülkelerde ekonomik, politik, eğitim, v.s. alanlarda işbirlikçiler aranmalı ve yaratılmalıydı. Bunun için, kapitalizmin bazı üst yapı kurumlarının benzerlerinin kurulması oralarda teşvik edildi (Osmanlılarla batılaşmak için Batı kurumlarının alınmaya başlanmasının tam bu döneme düşmesi, bir rastlantı değildi elbet). Kapitalizm bunu yapacak iç grupları da (Osmanlılarda olduğu gibi) buldu.

Bu arada kapitalist ülkelerde sanayi devrimiyle büyüyen fakat fakirleşen işçi sınıfı, kendi varlığı için kapitalizmin emirlerine karşı çıkışlar yaptı. Başarılı sayılamayacak devrim denemelerine girişti. Ve nihayet işçiler, kapitalist düzenin esasta temeline dokunmaksızın bazı kazançlar, tavizler alarak*** kapitalizmle büyük ölçüde *tamamlaştılar*. Bu tamamlaşma ile işçiler sınıf bilincinden uzaklaşırken, tamamlaşmanın maliyetini kısmen kendileri yükleniyorlardı da. Fakat asıl maliyet ya da yük sömürge,

* İngiltere'de bağımsız küçük toprak sahibi köylüler hemen hemen de kalmamıştı.
** Yeni egemen Fransız burjuvazisi 1791'de, işçilerin birleşmesini (koalisyonunu) "hürriyet ve insan hakları bildirisine karşı suikast" olarak niteliyordu. İngiltere'de birleşme yasakları işçilerin zoruyla 1825'de kaldırıldı. A. Tocqueville gibiler, daha sonra, karşı güçlerin gerekliliğini denge için istemek zorunda kalacaklardı.
*** Mutlak fakirleşme değilse de nisbi fakirleşme devam edecekti.

yarı-sömürge halklar üzerine yıkılıyordu. Yani gittikçe büyüyen işçi sınıfının talepleri, sömürgelerden yapılan istismar ile nisbi olarak karşılanabilir oluyordu. Böylece Batıda sınıflar ve gruplar arasında *geçici* ve *nisbi* bir denge kuruluyordu. Devlet sanki toplumdaki sınıflardan ayrı, otonom, bitaraf, sınıflarüstü imiş gibi duruyordu. Kapitalistler şimdilik bunu başarmış gözüküyor. *Aslında mülkiyet ve sınıf meselelerini, geçici olarak sömürge ve yarı sömürgelere ihraç etmiş* bulunuyorlar. Buradaki nisbi dengenin geçici olduğunu kabul ediyorum. Çünkü doğu blokunun büyümesi ve az gelişmiş ülkelerin ekonomik bağımsızlığı kazanmaları için sömürgeciliğe karşı verdikleri savaşlardaki başarıları, kapitalist ülkelerin onlara yüklediği maliyetten kurtulmalarına sebep olacaktır.

Mehmet Akif, İstiklal Marşı'nda şöyle demişti:

"Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar?"

Sömürge ve yarı sömürge milletlerin kurtuluş savaşları işte bu canavarın dişinin sökülmesine yönelmiş savaşlardır. Böylece, kapitalistlerin emperyalizm yolu ile dışarı ihraç ettikleri sınıf meseleleri geri gelecek, yani emperyalizm geri tepecek ve nisbi denge bozulacaktır. Nitekim halen batıda gözlediğimiz rahatsızlıklar, bu geri dönüşün işaretleridir bence! (Mali kriz ve öğrenci harketleri gibi. Bunların tali sebeplerini, sınıf meselelerinin geri dönüş ortamı içinde ancak yerine koyabiliriz.*

İşte işçilerin kapitalistler yanında parlamentolara girmelerine kadar oluşan bir geçici nisbi dengeye dayanan düzen, batıda "*Refah Devleti*" deyimiyle anılan (aslında çeşitli kategoride sömürge halkları *sırtından*) kapitalist ülke işçilerini de sistemle tamamlaştırmayı sağlayan düzendir.

Bu arada kapitalizm niteliğini değiştirerek uluslararası *tekelci kapitalizm*'e dönüştü. Tekelci kapitalizm ile emperyalizm

* Az gelişmiş ülkelerin bağımsızlık meseleleri, kapitalist alemde sınıf meselelerinin çözün hareketiyle karşılıklı bağlantılı bir oluşum dinamiği içinde çözülebilir gözüküyor. Az gelişmiş ülke halkları bağımsızlık kavgalarıyla milli üretim güçlerini geliştirmeye doğru gittikçe ve bununla ilgili olarak kapitalistlerin üretim güçleri yeterli oranda gelişemezse ne olacaktır? Batıda kapitalizmle tamamlaşan emekçiler, az gelişmiş ülke halkları karşısına çıkmaya devam edecekler mi?

birbirinin sebep ve sonuçları olagelmişlerdir. Tekelci emperyalist kapitalizm yüksek teknolojisiyle, az sayıda büyük firmalarıyla karşımıza çıkar. Öyle ki firmaların gerisinde endüstri ve finans kurumlarının birliği gözükmektedir. Bu firmalara bazı marksistlerce (Sweezy, Baran, Monopoly Capital) "çok milletli firmalar" denilmektedir. Fakat aslında bunlar, başta Amerika olmak üzere kapitalist metropollerin, dünyanın yaklaşık olarak 2/3'sini kontrol etmek üzere çeşitli ülkelere uzanmış karmaşık ekonomik egemenlik kollarıdır. İşte bu uluslararası tekelci kapitalizme ve onunla beraber kurulmuş nisbi dengeye karşı, Doğu Bloğunun ve sömürgecilikten kurtuluş savaşları veren az gelişmiş ülkelerin birer köklü engel olduklarını söylemiştik. Bu karşı güçlerin gelişme süreci içinde uluslararası kapitalist düzenin yeni nitelikte emirleri olacaktı (Yabancı sermaye, NATO, ikili anlaşmalar vs. yoluyla). Bu emirler hem gelişmiş ikinci sınıf kapitalist ülkelere ve hem de az gelişmiş ülkelere verilecekti. Bunların neler olduğunu tartışmaya geçmeyeceğim. Fakat "ortanın solu" hareketini değerlendirebilmek için önce Osmanlılarda kapitalist düzene neden geçilmediğini, tarihin, batıda gözlenenden farklı bir süreç içinde, adeta geriye doğru nasıl oluştuğunu açıklamak gerekli.

-2-

OSMANLILARDA KAPİTALİST DÜZENE NEDEN GEÇİLEMEDİ

Türkiye'de şimdi anlaşılmaz biçimde ortaya konan, "Ortanın Solu" diye adlandırılan bir akım var. İşte bu akımı, batıcı-laik akım içinde yerine koyabilmek için, Osmanlıların neden kapitalist bir düzene geçemediklerini açıklamak gereklidir.

Bunun için önce, Batı kapitalizminin merkantilist aşamasının artık iyice geliştiği 16. ve 17. yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumuna bakmalıyız. Ve hemen asıl soruyu sormalıyız: Osmanlılarda kapitalist öncesi bir üretim düzeninden ya da biçiminden neden merkantilist bir aşamaya geçilememiştir? Soruyu şöyle de sorabiliriz: Tarih, Osmanlılarda 16. yüzyıl ikinci yarısında ve 17. yüzyılda neden sanki geriye doğru işlemiştir? Sorunun cevabını, imparatorluğun üretim güçlerinin seviyesini ve bu güçlerin üretim ilişkileri içinde gelişme olanaklarının var olup olmadığını arayarak verebiliriz.

Kısaca, Osmanlılarda, Batı kapitalizmi gelişme süreci içinde gördüğümüz:

a) Kırsal bölgelerle şehirlerarası ve uluslararası mübadelenin tamamlaşmasıyla gittikçe gelişen *üçlü* bir *iş bölümü*'nün ve,

b) Bu iş bölümü ile birlikte, üretim araçlarının *özel mülk* olarak sermaye halinde birikimi yoluyla kapitalist bir gelişmenin neden olamadığını açıklamalıyız. Şüphesiz bu olanaksızlık, Batıdaki gibi bir işçi sınıfının gelişmesinin neden olamadığını da açıklar.

Bunu yapmadan önce hemen belirtelim ki, Osmanlı İmparatorluğu gibi yayılmış bir ülkede, *içsel ve dışsal sebepler birbirini karşılıklı olarak etkilemiş ise de ağırlık içsel sebeplerdedir.*

Açıklamalara, önce üretim güçlerine bakarak başlayalım:

1- Toprak, tarımsal üretimde asıl araçtır. Fakat toprağı işleme ve

sulama işlerinin, çağına göre ileri bir teknolojik seviyede olduğunu gösterecek bir işaret de yoktur.

2- Lonca sisteminde ve mevcut imalathanelerde (manüfaktürde) kullanılan araçların ilkel olduklarında şüphe yoktur*.

3- Emekçi olarak, reaya denilen (islam ve hıristiyan köleler) köylüler toprağa, daha doğrusu çiftlere bağlıdır (serf değil). Fakat tımarlı arazideki köylüler bu toprakları borç için rehin edebilirler, hatta toprağın tasarruf hakkını başkasına satabilirlerdi. *Ele alınan çağda tarımda azalan getiri (randıman) vardı.* Bu:

a) Tarımsal üretimin teknolojik yapısından,

b) Ele alınan dönemde artan nüfustan (Ö.L. Barkan)**,

c) Üretim ilişkileri içinde tarımdan alınan artık ürünün, yine tarımda randıman artırıcı, hatta çokluk mevcut üretim güçlerini muhafaza ettirici yatırımlara tahsis edilememesinden, ve

d) Aşağıda açıklayacağım mekanizma içinde ve yine üretim ilişkilerine bağlı, bunlara katılan karşı etkilerden meydana gelmişti.

Orman tahribi tarlaları kısmen genişletmişti. Fakat buna rağmen, mevcut ve giderek gelişen koşullar altında topraktan azalan getiri (randıman) elde edilmesini durduramazdı. Kaldı ki orman tahribinin erozyonla daha sonra verimi azaltıcı etkisinden de kaçınılamazdı.

Artan nüfusla beraber toprakların verimi düşerken, köylüler *çift bozup* köylerini terketmişlerdi. Bunların bir kısmı şehirlere dolmuş, diğer bir kısmı da (Levent, sekban, sarıcı gibi) düzene başkaldırmış, tegallüp olaylarına girişmişti***. Çift bozup şehirlere sığınanlar, eskiden beri kalabalık olan şehirleri daha da

* Şarlman'ın Harun Reşit'e gönderdiği saatten, kilise kulelerindeki saatlere bağlı rivayetlerden, teknolojik bir ortamın seviyesini anlayabiliriz. Evliya Çelebi Viyana'da bir arkadaşıyla gezerken bir meydanda dükkanların önünde çalışır görünen müslüman kölelere rastlar ve onlara para yardımı yapmak ister. Arkadaşı, bu paraların efendileri tarafından kölelerin ellerinden alınabileceğini söyleyince akşamın alaca karanlığını beklerler ve o zaman kölelere yaklaşınca bunların makine adamlar olduklarını görürler.

** İktisat Fakültesi, İktisat Tarihi Enstitüsü'nde uzun süren araştırmalar sonunda ortaya çıkarılan değerli iki haritada bunu görmek kabildir.

*** Sultan III. Murat'ın reayaya kendilerini ezdirmeyebilmek için silahlanmalarını salık veren fermanı, daha 16. yüzyıl sonlarında İmparatorluğun içine düştüğü durumu gösterici bir belgedir. (M. Akdağ)

kalabalıklaştırmışlardı. Bu şehre gelmiş köylüler, Batıda burjuvazinin manüfaktürde ucuz bir ücretle çalıştırabilir olduğu "serbest insan"a (şehre kaçan serflere ve daha sonra topraklardan kovulan köylülere) sadece emek-gücü arz edebilir bir yığın olarak benzetilebilirler. Hukuken toprağa bağlı kalan bu emekçileri kiralayıcı olabilecek imalathanelerden gerçekten yeterli talep gelebilse idi, mevcut işsiz ordusu içinde ucuza kiralanabilirlerdi. Oysa, mevcut durumda onların ancak cüzi bir bölümü imalathanelerde çalıştırılabilirdi. Batıda topraklardan kovulan köylülerin, kırsal bölgeleri terketmezden önce yoğalttıkları (tükettikleri) ürünler, kovulma üzerine değişir sermaye, ücret fonları olarak kullanılır olacaktı. Yani birikim unsuru olacaktı. Oysa Osmanlılarda çift bozma aslında üretim yetersizliği ve üretim ilişkilerinin üretimi daraltıcı etkilerinden meydana geliyordu. Ayrıca çift bozanlar, genel olarak artık ürün masseden kitlelere dönüşecekti. Kaldı ki, besin ürünlerinin kıtlığı ve nisbi fiyatların yüksekliği, işçi maliyetinin düşmesine, imparatorluğun diğer koşulları yanında, engel olacaktı. Bu çağda, 17. yüzyıl ortasına kadar Batı'da da, ticaret ya da mübadele hadleri gıda maddeleri lehineydi. (E.H. Phelps Brown ve S.V. Hopkins)*

Ürün yaratan emekçiler olarak reaya dışında bu imalat işçileri ve ayrıca lonca zanaatkârları vardı.

4- İmparatorlukta madenler 16. yüzyıl ikinci yarısında ekonomik olmadıklarından yavaş yavaş terkedilecekti. Genel olarak madenler 17. yüzyıl sonuna kadar muattal kalacaktı. Bunda mevcut teknoloji ile maden ocaklarında azalan getiriye (randımana) çoktan girilmiş olduğu, buğday fiyatlarının yüksekliği rol oynamış gözüküyor. Osmanlı altın ve gümüş madenleri için, Amerika'dan Avrupa'ya gelen altın ve gümüşün etkisi ayrıca kabul edilebilir**.

5- Pazarların, panayırların ve uluslararası ticaretin varlığı, ticaret sermayesinin varlığını gösteriyor. Yani, bir miktar meta üretimi muhakkak vardı. Yalnız kırsal bölgelerle şehirler arasında birbirini tamamlayan bir işbölümü ve mübadele herhalde önemli değildi.

* Batıda hayvan (koyun) yetiştiren çiftilk ya da malikaneler büyürken buğday üretimi terkediliyordu. Fakat buğday ihracı da yasaklanıyordu.

** İlerde değinileceği gibi, maden 18. yüzyıl başlarında devlet tarafından işletilmeye çalışılacaktır.

Bu yok demek değildi. Fakat ayrıca, azalan randıman, nüfus artışı, aşağıda açıklanacağı üzere, üretim ilişkilerinden gelen karşı etkiler, köyler ile imalathaneler arasında mübadeleyi yeterli derecede geliştir engel olacaktı.

6- Eğer bu mübadele genişleyebilseydi, ticarî ve tefeci sermaye, mevcut manüfaktürü geliştirerek sanayi sermayesinin birikimine yol açabilirdi. Bu, yeni üretim gücünün belli bir artışına, yeni bir sınıfın, sermayedar sınıfın (emek gücü arzederek ücret alan sınıfla birlikte) etkili olacak bir seviyede ortaya çıkmasına yarayabilirdi. Bu sınıfın, hem iç ve hem de dış kaynaklardan yararlanarak ekonomik olduğu gibi politik olarak da güçlenme yollarını zorlamasına sebep olabilirdi. Burada şunu hatırlamalıyız: Batı kapitalizminde *ilkel birikim*'in önemli bir kaynağı, Haçlı Seferleri'nden sonra, Merkantilizmin zorladığı yeni kıtaların keşfi ile birlikte, yeni ve eski dünyanın nüfuz edilebilen bölgelerinde birikmiş servetlerinin yağma edilmesi, esir ticareti ve oralarda kurulan sömürü ağlarıyla sağlanan zenginliklerdi*.

Osmanlılarda çift bozan ucuz emek gücü arzedebilecek yığınların varlığına karşılık, hem sermaye birikimine karşı düşen ve hem de azalan randıman bulunan tarım kesimi ile imalathaneler ve uluslararası ticaret arasında yeterli tamamlaşmaya, *üçlü bir işbölümüne karşı düşen* esaslı engeller vardı. Tarihi süreç içinde birbirine bağlı ve dinamik olarak birlikte ele alınması gerekli olan bu karşı engelleri açıklayalım:

7- Bir yandan, eskiden beri kalabalık şehirlerin beslenmesi güç bir meseleyken, çift bozarak şehirlere dolan köylülerle bu beslenme meselesinin çözümü büsbütün güçleşecekti. Bu, ihracatın kısılmasını teşvik edecekti. Ayrıca gittikçe genişlemek zorundaki ordu ihtiyacını karşılayabilmek için de dışarıya besin ürünleri (özellikle buğday), hatta bazı sanayi ürünleri ihracı yasaklanmıştı**. Bu sonuncu yasaklama merkantilizmle ters düşerdi.

* Merkantilistlerin servet olarak daha ziyade değerli madenleri görmeleri kendi tarihi koşulları altında yanlış sayılamazdı. Değerli madenler ve para toplum bakımından sermaye olarak kabul edilmemekle beraber, sermayenin kişilerin elinde birikmesinin bir aracıdır.

** Kıtlığın yarattığı bu sebep işçilerin içerde asgari bir geçim seviyesinde maliyetlerini ucuzlatmaya ayrıca sebep olamayacaktı.

8- Öte yandan, dışardan mal getirilmesi (ithalat) şu sebeplerle teşvik ediliyordu:

a) Beslenme ihtiyacını karşılamak için,

b) Merkantilist ülkelerden sanayi ürünlerini getirebilmek için. Çünkü, bu çağda Batı teknolojik olarak üstün idi (unutulmasın ki, Galile bile bu çağda yaşamıştı). Batıda bilgi birikimi Haçlı Seferlerinden sonra hızlanmıştı. Batının nisbeten üstün sanayi ürünlerine başta sarayın ve konakların ihtiyacı vardı. Bu da açıkça merkantilizmle ters düşerdi.

c) Gümrük vergisi alabilmek için, Doğu ve Batı arasında uluslararası ticareti, daha doğrusu ithalatı teşvik edecek tedbirler alınıyordu. Buna, Batı merkantilizminin koloni bulmak, yeni kıtalar keşfetmek için zorunlu olarak açtığı yollar da sebep olmuştu. Nitekim özellikle 15. yüzyılda merkantilizmin itmesiyle yeni kıtalar, ülkeler bulunmuştu. Bulunan ülkelerin çeşitli zenginlik kaynakları ticaret yollarını değiştirmişti. Böylece, uluslararası ticaret yolları Orta Doğu'dan, Akdeniz'den dışa, Okyanuslara kaymıştı*.

Yukarıda söylenenler açısından bakıldığında, *kapitülasyonların bir lütuf olarak değil, zorunlulukla verildiğini* anlamak güç değildir. Eski ve daha sonra verilen kapitülasyonlar için de aynı iddiada bulunabiliriz. Fermanların debdebeli, gösterişli ifadelerine aldanmamalıdır.

Avrupa'nın yeni ticaret yolları, niteliği değişik bir ticaret getirecekti. Bu yollar, kapitalizmin ilkel birikimine açılıyordu. Aşağıda açıklayacağımız gibi, Osmanlı üretim ilişkileri içinde, batıya ve doğuya doğru genişlemiş İmparatorlukta *kara ordusuna dayanılmış ve donanmanın, dolayısıyla gemiciliğin gelişmesi ihmal edilmişti.* Merkantilizm ve ilkel birikim bir bakıma gemiciliğin gelişme çağıdır da.

Bütün bunlar:

a) Hem merkantilizme geçmek üzere, İmparatorluk içinde de *imalat sanayii ve tarımın mübadele ile ve kıtalar arası ilkel birikim*

* Bilindiği gibi bu değişiklikler, Venedik ve Cenova gibi tüccar sitelerin sönmesinde başlıca sebep olacaktı.

sağlayacak yağmacı ticaretle tamamlaşarak gelişmesine engeldi.

b) Hem de, Batıda özellikle dış ticaretin finansmanını sağlamış ve çok kârlı olmuş kapitalist yan kuruluşlar olarak, bankacılık gibi mali kurumların, sermaye piyasasının çekirdeklerinin Osmanlılarda ortaya çıkmasında engeldi.

Bunlar sermaye birikimine ters düşen süreç içindeki engellerin bir kısmı idi. Üretim araçları ve onunla tamamlaşan mübadele ve taşın araçlarının ilkelliği karşısında onları kullanan insanların düşünce ve inançlarını, bunlara bağlı davranış biçimini anlamak güç olmayacaktır.

9- Osmanlı üretim güçlerinin gelişmesini durduran, ekonomiyi fasit daire içine alıp, bir durgunluk ekonomisi haline getiren birbirine bağlı, birbirini tamamlayan sebepleri açıklamaya devam etmeliyiz. Bunun için üretim ilişkilerin ve ona ait üst, askeri, hukuki, siyasi, eğitim v.s. kuruluşlarını dikkate almak gerekiyor. Çünkü:

a) Bir yandan elde edilen ürünün kimlere nasıl bölündüğünü ararken, diğer yandan,

b) Devlet harcamalarının neden gittikçe artmakta olduğunu ve,

c) Ekonomide değişik grupların ele geçirdiği artık ürünün, tekrar daha fazla üretim için neden kullanılmadığını ve,

d) Bunların da kapitalist bir birikim ve işbölümü ile çelişen taraflarını görmemiz gereklidir.

Devletin giderleri gittikçe artmaktadır. Bu artışı açıklamak için, burada önce şu soru sorulabilir: Ürünler kimler arasında ve nasıl dağılıyor?

Emekçinin, *üretim gücü olan reaya, imalat işçisi, lonca zanaatkârlarının*, yaratılan üründen, genel olarak, asgari bir geçim seviyesinin üstünde gelir sağlamaları imkânsızdı. Artan nüfus, tarımda azalan getiri (randıman) ve sonuç olarak gıda maddeleri fiyatlarının nisbi yüksekliği gibi varsayımlar bile bunu açıklamaya yeter. Kaldı ki, üretim ya da mülkiyet ilişkileri bunda esaslı sebep olacaktı. O halde, yaratılan ürünlerden emekçilere giden asgari geçimlik diliminden üste kalan artık ürün, kimlere ve nasıl

gitmekteydi? Yani emekçilerin karşısında bir sınıf var mıydı?

Emek dışında kalan üretim güçleri sahipliğine bakalım. Önce yeterince neden gelişmediğini araştırdığımız imalat kesimindeki özel sermayeyi ve ona yeterince dönüşemeyen ticaret ve tefeci sermayesini bir yana bırakalım (madenlerin genel olarak muattal olduğunu da biliyoruz).

Bilindiği gibi, asıl üretim aracı olarak toprak Allah adına padişaha aittir. Her ne kadar 16. yüzyılda şahıslara ait özel mülk ya da çiftlikler varsa da bunlar bütün topraklar içinde büyük bir önem taşımaz. Ayrıca imparatorluğun doğuda sınır ve harp bölgesinde mevcut "hanedan" toprakları (Evliya Çelebi) da bütün imparatorluk içinde tarihi süreci açıklamada ihmal edilebilir*. Allah adına padişaha ait topraklar, has tımar, zeamet verilenlerin tasarrufuna bırakılmış gözükmektedir. (Aşağıda değineceğiz ki köylünün de toprağa tasarruf hukuku vardır.) Bunlar da padişaha biçimi ne olursa olsun, bu tarım alanlarında bir çeşit belli miktarda vergiyi (artık ürünü) verirlerdi. Bu artık ürün, haslardan doğrudan, tımar ve zeametlerden belli miktarda sefere hazır asker beslemek suretiyle dolaylı olarak alınırdı. Yeniçerilerden ayrı olarak, üretim örgütü üstüne *oturtulmuş* bu çeşit askeri ile imparatorluk, devamlı bir *yarı seferberlik halindedir*. Bu hal, Osmanlı devletinin *asker-devlet* yapısını belirtir. Üretime dahil olamadan üstten artık ürün alan bir asker-devlet'ti bu. Artık üründen gelir elde eden padişahın *rütbe verdiği* gruplar vardı. Bunlar:

a) Ulema (ruhban) grubu, ki bunlar şeriatı öğreten ve uygulayanlardı.

b) Yeniçeriler, yardımcı ordu kuruluşları mensupları. (Bunlara giden artık ürünü padişaha gidenden transfer olarak da kabul edebiliriz).

c) Tımarlı sipahi, vs. diğer yöneticiler.

Emekçiler karşısında bir üretim gücüne sahip olarak sadece padişah vardı. Padişah sınıf olmadığı gibi, onun rütbe verdiği ve istediği zaman değiştirebildiği alt gruplara da sınıf olarak bakılamaz. Yani

* Belki Eflâk ve Buğdan da buna katılabilir.

emekçi olmadıkları gibi üretim aracı sahibi de değillerdi. Ayrıca bu gruplardan yönetici ve askeri grupların Osmanlılarda dışa kapalı olduğu da iddia edilemez. *Yönetici ve askeri gruba girip orada rütbe alabilme yolları açık idi.* Bu, mevcut mülkiyet düzeni içinde imparatorluğun gelişme çağında padişahın egemenliğini artırıcı olacaktı.

Çünkü üretim aracı sahibi olmadan artık üründen bir kısmı alabilmek ve bunu devam ettirebilmek, padişahla ters düşmemeye, ona sadakate bağlıydı. Ayrıca artık üründen bir kısmın elde edilmesine yarayan mevkilerin, eski ve yeni katılan yöneticiler, askerler arasında değişebilirliği bunların arasında bir *grup beraberliği (kooperasyonunu)* değil, tersine *rekabeti* teşvik ederdi. Bu rekabet onların grup olarak güçlenmemelerini ve sadece padişaha (merkeze) tabi olmalarını sağlardı. Bu özellik, *ekonomik gelişmeden* çok *Asyatik despotluğu* sağlayan bir *denge biçimiydi.* Dengenin devamı için de bir düstur da vazedilmişti. Bu, *sivrilen başın ezilmesi*'dir. Bu düstur zaman zaman hem dengenin sağlanmasına ve hem de kişilerde servetlerin hazineye aktarılmasına yaramıştı. Çok dikkat edilecek nokta şudur: *Tarımsal üretimin daimi denebilecek yetersizliği, kalabalık nüfus* ile birlikte büyük kitlelerin *yoğaltım meselesini* ön plana çıkarırdı. Bu durumda, artık ürün alabilme küçük devlet ya da kuvvetlerin arasındaki rekabeti devam ettiremezdi. Bu rasyonel olmazdı. Ve sonuç olarak *merkeziyetçi* bir yönetimi *ya da devleti* zorunlu kılardı. Kısaca, Osmanlı mülkiyet biçimi ve ona bağlı insanlar arası ilişkiler, padişahın *merkezi* egemenliğinin kaynağı olmalıydı*.

Bu ilişkiler içinde, ancak üretim aracı sahiplerinde gözüken, *sınıfsal döğüşe kalkabilme* özelliği bulunamayacaktı. Bu hal, Osmanlı Bürokratının (kapıkulunun)** *psikolojik halini,*

* Roma ikiye ayrılıp Konstantin İstanbul'u merkez yapınca, korku ve kuşku ile büyük oğlunu öldürmüştü. Fatih Sultan Mehmet yeni bir kanun getirmişti. Merkezi otoriteyi sarsmamak için Sultan, veliaht bırakmak şartıyla şehzadeleri öldürmeliydi. Kanaatimce bunda merkeziyetçiliği gerektiren üretim ilişkilerinin rolü önemlidir. Fakat bu kanun üretim güçlerinin gelişemediği, Celali olabilen taifenin arttığı Kanuni devrinde, şehzade isyanlarında rol oynamış ve ters etki yapmıştır.

** Kapıkulu yerine bürokrat deyimi kullanmak belki daha yerinde olabilir. Çünkü kapıkuluna dahil yeniçeriler sonra bürokratların karşısına düşecekti.

davranışını belirleyecektir. Bu davranışta, zamanı gelince aşırı kuşku, yalnızlık ve kolay değişebilirlik bir özellik olacaktı.

Osmanlı üretim ilişkilerinin gereği, merkezi-askeri ve yarı seferber haldeki devlet yapısı, batıda feodalite düzeninde ortaya çıkan otonom mahalli yönetimi bulunan, giderek burjuva egemenliğinin ağır basacağı şehirlere imkân vermeyecekti. Hem de büyük Doğu şehirlerinde ticari sermayenin, hatta bir derecede manüfaktürün varlığına rağmen.

Teferruata kadar inen merkezi otoritenin varlığı ile şehirlerde, ticari ve tefeci sermayesi ve imalat kesiminin bulunmasına rağmen, demokratik şehirlerin otonomisi olamayınca, Osmanlılarda genel meclisin ya da parlamentonun başlangıç kuruluşlarını da bulamayız. Bu olanaklara sahip olan Batı burjuvazisinin çekirdekleri, olanakları kendi düzenini getirmek için gayet yerinde kullanmıştı. Söz konusu Batı meclislerinin yarattığı ekonomik, politik, askeri olanakların Osmanlılarda neden bulunmadığını anlamadan ve bunları görmezlikten gelerek Osmanlıların neden 16. ve 17. yüzyıllarda kapitalist bir düzene geçemediğini açıklayamayız*. Kaldı ki batılaşma ile getirilmek istenen üst yapı kurumlarının tohumları Batı'nın otonom şehir yönetiminde bulunabilir.

Gerçi Ankara'da Ahilerin geçici bir otonomisi olmuştu. Fakat *Fütuhatçı* Ahiler daha başlangıcından beri merkeziyetçi imparatorluğun kuruluş ve yayılışında rol oynamıştı. Osmanlılarla hiç bir şekilde çatışmıyorlardı. Neticede Ankara Osmanlıların egemenliğine girecekti. Bu örneği Batıdaki şehirlere benzetemeyiz.

Padişahın (sarayın), İmparatorluğun yayılma döneminde egemenliği tamdı; genel olarak, toprak üzerindeki tasarrufu güçlüydü. Yukarıda yapılagelen ve aşağıda devam edilecek açıklamalarla gösterileceği gibi, politik ve ekonomik gücün yeniden bölüşümüne, anarşiye gidildikçe, rütbe verilen söz konusu alt grupların politik otonomileri artabilecekti ve ancak 18. yüzyıl sonunda üretim ilişkilerinde oluşan değişiklikle, özel anlamıyla ayan belirecekti.

* Sanıyorum Prens Sabahattin bu durumu görüyordu.

Yönetici bürokratların elde ettikleri ürün, üretim araçları sahipliğini sağlamaya (sınıflaşmaya), ya da pekiştirmeye yaramayacaktı. Esas olarak yoğaltıma (tüketime) gidecekti. Osmanlı üretim ilişkileri içinde, yönetici bürokrat gruba girmenin toplumun her katından gelenlere açık tutulması ile aralarında rekabet devam ettirilebildiği sürece, bürokratların el koyabildikleri artık üründen daha fazlasını sağlama amacı ile yatırıma gitmeleri beklenemezdi*.

Kaldı ki, *toprağa tasarruf hakkı aynı zamanda köylülere de ait olmuştu*. Nitekim tımarlı alanda zora düşen köylüler, işledikleri toprak karşılığında borçlanabiliyorlardı. Hatta toprağı işleme hakkını başkalarına satabiliyorlardı; toprak üzerindeki ağaçları, evleri satabildikleri gibi. Satış olayları 16. ve 17. yüzyıllardan beri olagelmişti.

Ulema şeriatı öğretip uygularken devamlı olarak padişahın toprak ve halk üzerindeki teokratik merkezi egemenliğinin fetvacısı olmaktaydı. Yani bu grubun çıkarları mevcut mülkiyet ilişkilerini sürdürücü yönde padişahla ortaktı. Bu fonksiyon, yani teokratik egemenliği sürdürücü hizmet, daha iyi yapıldığı sürece verilen rütbe kalabilirdi**.

Yeniçeriler, Ahiler, v.s. gibi lonca erbabı, tekke ve dervişleriyle beraber imparatorluğun kuruluşundan beri iç içeydi. Lonca esnafı yeniçerilere belli malları satmaktaydı. Yani, yeniçerilerle lonca esnafının çıkarları beraber gözükmektedir. (Yenilik hareketlerine karşı bir sürü başkaldırma, kazan kaldırma olayı olmuştu. Bu olaylarda yeniçeri, esnaf ve ulema işbirliği yapacaktı).

Yukarda denildi ki, elde edilen ürünlerin nasıl bölüşüldüğüne ve bu arada artan devlet giderleri ile bu bölüşüm arasındaki bağlantıya dikkat edilmelidir. İşte bu bağlantı ile kapitalist öncesi Osmanlı üretim ilişkilerinden, kapitalist üretim ilişkilerine geçilmesine engel olan süreci anlayabiliriz:

Gerçekten de mevcut Osmanlı bütçelerinin de gösterdiği gibi (Ö.L.

* Bu hal, batı feodalitesinde görülen, artık ürünün yatırıma gitmemesi haline benzememektedir.

** Bununla beraber ulema grubunun kısmi bir kapalılığı bulunduğuna işaret edilmekte ve söz konusu fonksiyonun az sayıda aile içinde nesilden nesile intikal ettiği ileri sürülmektedir. Fakat bu, rolün onlar arasında yeniden tevziine engel değildi.

Barkan), devletin giderleri gittikçe artagelmişti. Çünkü:

a) Uygun tarihi çevre şartlarında imparatorluk, tek ordusu* ile bazen batıya**, bazen doğuya kampanya açarak kısa süre içinde büyümüştü. *Bu büyüme, kendi hastalığını da beraberinde getirmişti.* Yani, *bu şekilde belli nicel büyüme, ya da yayılma nitel bir güçsüzlük getirmişti.* Bu nicelden nitele olumsuz sıçramaydı. Genişlemekte olan sınırları emniyet altına almak, nicel olarak daha da *yayılmayı optimumu aşırıcı yolda* kaçınılmaz kıldığından askerliğin büyük ölçüde üzerine oturduğu ekonomiye taşıyamayacağı bir ağırlık yüklüyordu. İşte bu çelişen hali, *hegemonya paradoksu* olarak kabul ediyoruz***. İmparatorluk yayılırken şüphesiz has, tımar gelirleri yanında cizye ve haraç gelirleri de bir derece artabilecekti. Artabilecekti ama, bunun yanı sıra ordu ve yönetim giderleri de artacaktı. İstila dursa dahi geniş sınırları koruyabilmek için daha fazla asker gerekecekti (yayılan ordunun nitel gücü azalmıştı çünkü). Bu hal, askerlerin ve diğer hizmetlilerin yetiştirilmesinde eskiden uygulanagelen yerleşik kurallara artık uyulmamasına, yani eski kuralların çözülmesine sebep olacaktı (Sultan I. Ahmet'e verilen rapor: Kitabı Mustatab). Bu biçim bir hareket bir yandan asker miktarını ve techizatını, yani giderleri artırmaya, öte yandan da nitel güçsüzlüğün yoğunlaşmasına sebep olacaktı. Ve bozulma ile artık Türkler de yeniçeri olacaklardı.

b) Devlet giderleri, artan nüfusu devlet hizmetlerinde çalıştırma

* Ordunun tek oluşu dahi üretim ilişkilerinin ve gerekli dengenin bir sonucudur. İkinci bir ordu, dengesizlik ve kuşku getirebilirdi, bölünme sebebi olurdu.

** Osmanlıların kuruluş yıllarında batıda daha fazla ilerlemelerin de önemli bir sebebini hatırda tutmak gerekir. Bu, Avrupa'da egemen feodallerin serflerle olan ağır ilişkilerine karşılık, Osmanlı tımar sisteminin serfler için daha iyi olarak kabul edilmesidir. Yani Osmanlılara farklı bir üretim ilişkisi getiriliyordu (Ö.L. Barkan).

*** Şimdi Vietnam dolayısıyla Amerika için gözlediğimiz gibi. Fakat Amerika'nın paradoksu çağı ve düzeni sebebi ile Osmanlılarınkinden farklıdır. Osmanlıların üretim güçleri (teknolojik seviyesi ile) yetersiz kalmıştı. Amerika'nınki ise, bugünkü yüksek teknolojisi ile üretim güçleri yetersizliğinden doğmamakta, Amerika üretim ilişkileri gereğince yapılan harcama modelinden doğmaktadır. Kapitalizmin büyük ve asıl kalesi olan Amerika üretim kapasitesi ile dışarda uyguladığı metodları içerde uygulamaya mecbur kalarak faşizme saparsa, ki sapabilir, bir süre kapitalizm sürdürülebilir. Fakat bu hal Amerika'ya sınıf mücadelesini getirebilecektir. Demokratların, liberallerin büyük bir kısmı muhtemelen sosyalist olmaya başlayacaklardır. Bu süreç bir devrime kadar gidebilir.

(istihdam) zorunluluğu ile de artmıştı. Kırsal bölgelerde azalan getiri ve nüfus artışı ile köylüler bir yandan şehirlere dolarken, öte yandan da levent, sekban, sarıca, v.s. kitleleri kırsal bölgelerde anarşik unsurlar haline geliyorlardı. Şehirlerde, kalabalıkların beslenmesi yanında, onların çeşitli yönlerde kullanılmaya hazır, düzen için tehlikeli kitleler olacağı açıktı. Kırsal bölgelerde ise, sözü edilen kitleler (Şehzade isyanlarında olduğu gibi) çeşitli amaçlarla kullanılabilirdi. Bu arada tegallübe geçmek en açık ve kolay yoldu. Unutmamalı ki, Celali İsyanları Kanuni'nin zamanında da görülür. Hatta Suhte (medrese öğrencileri) isyanlarına da Anadolu'da Kanuni'nin son zamanlarında rastlanır (M. Akdağ). İşte bu, aslında sonuç olan, batıda görülen ve bir programı teklif edilen köylü ayaklanmalarından farklı başkaldırma, tegallüp olayları, giderek kısmen sebep olmaya da dönüşmüştü. Ve Anadolu'da üretim biçimini değilse de mübadele olanaklarını olumsuz yönde etkileyebilirdi. İşte bu kitleleri, mevcut koşullar altında, üretim güçleri yeterince genişleyip massedemiyorsa, bunları kullanmanın asıl yolu olarak devlet kapısı kalmaktaydı. Yani, bunlara sarayda, askeri ve diğer hizmet kurumlarında yer verilmesinden başka önemli açık bir yol kalmamaktaydı. Bunların hizmete alınmalarında, alınmayıp işsiz kalan diğerlerine karşı kullanma amacı da vardı elbet. İşte burada zaman zaman uygulanan devletçiliğin istihdam edici yanı gözükmektedir. Böylece eski kurallar terkedilerek askere ve diğer devlet hizmetlerine daha fazla adam alınırken, bunların etkinliğinin nitel olarak düşmesi normaldi. Ve bu iş hızlandıkça, onunla ters yönde olarak devlet giderlerinin etkinliği de azalacaktı. Bu azalış giderek hızlanabilecekti. Burada şu önemli soru sorulabilir: Devlet, artan giderleri* ile talep yaratarak piyasa genişliği sağlayamıyor mu idi? Bu yoldan imalat sanayiinde bir gelişmeye yol açmıyor mu idi? Bugün kapitalist ekonomilerde üretim ilişkileri sebebiyle yeterli taleple massedildiğinden dolayı satılamayan mallar (artık ürünün bir kısmı), talep edilmeden kalabilirdi. Ve bu işsizliğe sebep olabilirdi. Fakat devleti kontrol eden egemen güçler, devlete yaptırdıkları

* Hatta yönetici bürokratların artan lüks giderleri.

çeşitli, özellikle gittikçe artan silahlanma harcamaları ile bu massedilmeyen artığı massettirmeye çalışırlar. Böylece kapitalizm yürütülmek, daha doğrusu onarılmak istenir. Oysa, Osmanlılarda artan devlet giderleri için kaynak aranırken başvurulan yollar, daha çok üretimi azaltıcı nitelikte olmakta, *tarımdaki azalan randımanın ilave bir sebebi haline gelmekteydi.*

Gerçekten de, Osmanlı üretim ilişkileri içinde, devletin artan giderlerini karşılamak üzere kaynakları nasıl bulduğunu görmeliyiz. Sonra bu yoldan üretim ilişkilerinin, yeni üretim gücü artışını nasıl engellediğine dikkat etmeliyiz. O zaman Osmanlı ekonomisinin durgunluğa, hatta gerilemeye nasıl düştüğünü daha kolay anlayabiliriz. İşte bunun için bir adım daha atalım.

Eğer, devlet giderleri, artarken bunların karşılanmasını sağlayacak gelirler ona göre artmıyorsa ve bu uzun bir dönem sürüyorsa, bu takdirde mevcut üretim ilişkileri, giderek niteliğini değiştiren bir dönüşüme uğrayacaktır. Bunu ve sonuçlarını göstermek bizim için önemli bir adım olacaktır:

10- Gittikçe artan devlet giderleri nasıl karşılanabilirdi? Bunun iki ana yolu vardı. Bunlar, devletin el attığı iç ve dış artık ürünlerin (devlet gelirlerinin) artırılması yollarıydı. Osmanlılarda ele aldığımız dönemde bu iki yolun olanaklarına bakalım:

a) *Dış Gelirler:*

aa) Dış gelirlerden istila gelirlerinin artışı, imparatorluğun optimal yayılmayı zorunlu olarak aşması (hegemonya paradoksu) ile durmuş ya da azalmıştı. Kaldı ki istila kendi giderlerini de beraber getirirdi. Nitekim Batıda, tarihi bir gelişme olarak merkantilist genç burjuva sınıfı ile kralın bir süre beraberliğinden milli krallıklar kurulmuştu. Burjuvazinin rolü ile kurulan bu krallıklar batıda *uluslaşma* hareketinin de başlangıcıdır. İşte bu krallıklar, daha üstün teknolojisi ve ona bağlı ordu ve donanmasıyla Osmanlıları hem batıda ve hem de doğuda artık durdurmuştu*. Viyana iki defa kuşatıldı. Preveze zaferinin tarihi 1538'dir. Fakat, hemen de

* Bu dış gücün etkisi, Osmanlı iç dünyasının dinamiğinin sonuçlarından ayrı düşünülmemelidir.

bütün donanmanın yetişkin denizci çoğunluğu (Uluç Ali ve 15 kadar kadırgası hariç) ve bir kısım hazine ile mahvolduğu İnebahtı (Lapento) yenilgisinin tarihi ise 1571'dir. İki tarih arasında (1538-1571) çok yıl yoktur. Preveze'den birkaç sene sonra Turgut Reis, Venedikli A. Doria'nın yeğenine esir düştü. Senelerce forsalıktan sonra, büyük fidye ödenerek kurtarılabildi. Ve İnebahtı yenilgisinden sonra kurulan, Uluç Ali Paşa emrine verilen yeni donanma, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın söylediği gibi bir donanma değildi. Niteliği değişik, daha güçsüz bir donanmaydı (Sir Charles Petrie). Bu koşullar, dış *ganaim*'i, bundan böyle (-) eksi ganaim haline getirecekti.

bb) Ayrıca dış ticareti (kapitülasyonlar vererek) teşvikle alınan gümrük vergisi biçimindeki artıktan, yeterli bir gelir yükselişi beklemek için ortada bir sebep yoktu.

b) *İç Gelirler:*

O halde, devlet giderlerini karşılamak üzere başvurulacak esas yol, yaratılan ürüne ve mevcut servetlere el atarak daha fazla artık ürün elde etmekti. Bunun için, vergiler artırılacak, vergi alma yolları değiştirilecek ve sık sık enflasyona başvurulacaktı. Batıda olduğu gibi kapitalist gelişme ile doğan, borç para alınabilecek yeterli mali kurumlar da mevcut değildi*. Bu yollar, üretim güçlerinin artışını (sermaye birikimini) durdurucu, asıl tarımsal bölgelerde azalan randımanı hızlandırıcı olabilecekti. Nitekim has, tımar, zeamet erbabı, tarımdan daha fazla artık ürün almaya kalktıklarında (saraya vergi vermek ve daha çok asker beslemek için) köylüler daha fazla çift bozacak, mevcut düzeni tanımayarak şehirlere kaçacaklardı. Ya da Celali isyanlarına katılacaklardı. Bu da özellikle mübadeleyi güçleştirerek, merkantilist imalat sanayiini teşvik edebilecek bir meta ticaretini engelleyen fasit daireyi kuvvetlendirecekti. Devletin fazla gelire ihtiyacı olduğu artık varsayıldığından, toprakların padişah adına tasarrufu daha fazla gelir vaadedene, ya da vergi müteahhidine (mültezime) verilecekti. Hazinenin ayni'den çok *nakdi gelire* ihtiyacı artmıştı. Bu arada

* 16. yüzyıl başlarında padişahın borç para alma olayı daha sonra görülmemektedir.

eskiden fevkalade arızi hallerde alınan *Avarız* adlı vergi "imdadiye-i seferiye" diye ordunun zahiresini, harp levazımını, menzil hizmetlerini sağlamak üzere *Avarız Akçesi* adı altında daimi ve nakdi vergiye dönüştürülecekti (**İslam Ansiklopedisi**). Ayrıca, hazinenin nakdi gelire ihtiyacı yanında, ateşli silahların (tüfek, top gibi) daha çok kullanılmaya başlanmasıyla, tımarlı süvari askerlerin önemi azalıyordu. Bu da tımarların hem has'a çevrilmesine ve hem de vergilerin artık nakit olarak istenmesine daha fazla yol açıyordu. 1682'de Osmanlılarla Avusturya arasında başlayan savaşta Lehistan, Venedik ve Rusya da Osmanlılara karşı çıkmıştı. Uzun süren savaşta hazine hemen tamamen boşaldı*. Bu halde, esasen artmış giderleri karşılamak için,

a) Tımarlar has'a çevrilirdi.

b) Haslar da kaydı hayat şartlarıyla mahallin iler gelenlerine (geniş anlamda ayanlara) satışa çıkarılırdı**. Gerçi Batıda, manüfaktürün gelişmesi için gerekli ilkel maddelere olan ihtiyacın zorlamasıyla, köylülerin kovulduğu topraklar, ortak meralar ve kamu toprakları da büyük çiftlikler ya da malikânelerin sınırları içine alınmıştı. Böylece kırsal bölgeler manüfaktüre meta arzedecekti. Oysa, Osmanlılarda sözü edilen toprak satışları böyle bir kapitalist ihtiyaçtan doğmamıştı.

c) Mali gelir kaynakları (mukataa) da yine satışa çıkarıldı. Bunun başlangıç tarihi 1694'dür (**İslam Ansiklopedisi**). Kısa bir zaman sonra mukataaların satışı durduruldu ve önce satılanlar geri alındı. Fakat toprakların malikâne olarak satışı devam etti.

Bu değişiklik nitel bir dönüşümü getirecek, aşağıda değinileceği gibi, *asıl anlamıyla ayanın* ortaya çıkmasına ve mülkiyet düzeninin dönüşmesine yol açacaktı. Bu işlemlerle tımar sistemi bozuluyordu. Sözü edilen, 1682'de başlayan savaşta buğday fiyatları görülmemiş bir şekilde yükselecekti.

Bu koşullar altında eskiden beri karşılanması güç olan ulufeler,

* Osmanlılarda iç ve dış olarak iki hazine vardı. İç hazine padişahın, dış hazineyi, Devlet hazinesini dengeye getirmek üzere gerektiğinde kullandığı hazine idi. Sözü edilen, Viyana kuşatmasını da kapsayan savaşta iç hazine tamamen boşaltılmıştı (Halil Sahillioğlu).

** İlk satış fermanları kalın defterler halinde mevcuttur.

17. yüzyılda ağırlığını elbette büsbütün duyuracaktı.

Bu arada, giderleri karşılamanın Fatih Sultan Mehmet zamanından beri klasikleşmiş diğer bir yolu olan ayarı düşürülmüş para çıkarmaya, yani enflasyona, kaçınılmaz olarak çok daha sık başvurulacaktı. Bu da yeniçeri ve esnaf işbirliğini daha sıkı bir hale getiren sebeplerden biri olacaktı*.

Özetlersek, devletin gittikçe artan acil giderlerini karşılamak üzere, normal hattâ zorlayarak başvuracağı iç kaynaklar yetersiz kalmıştı. Bütün bu koşullar, *imparatorluğun üretim güçlerinin gelişmesini durduracak, hattâ onları eritecek tarihi objektif bir tuzağı, ya da kapanı yaratacaktı*. Söz konusu kapan bir sonuç iken, koşul haline gelecek ve koşul-sonuç ilişkisi devamlı bir devinmeye uğrayacaktı. Ve kapan giderek daha daralacak, daha kapanacaktı. Buradan, mevcut varsayımlardan çıkarılacak başlıca sonuç şu olacaktı: *Bu kapan içinde önceden birikmiş servetler iç talana* uğrayacaktı. Bu, aritmetik kesinlikte, kaçınılmaz bir sonuçtu. Şu halde, ticari alanda ve imalat sanayiinde o çağa kadar biriken servetler bu kapanın dışında kalamayacaktı. Oysa Osmanlı düzeninde ticaretle imalatta sivrilen başlar önce ezilmiyordu. Zorunluluk bu alanlara da el attıracaktı.

Osmanlı ticaret ve imalat kesimi, batıda burjuvazinin gelişme çizgisinde otonom şehirlerden de yararlanarak kurduğu ekonomik, hukuki, hattâ askeri savunma gücünü kuramamıştı. Eski fermanlar ne derse desin, yeni koşulların amansız fermanları karşısında bu zümreyi koruyacak bir güç yoktu.

Burada Osmanlı bürokratının ya da kapıkulunun, artık üründen aldığı dilimi kaybetmemek, ya da onu artırmak için, yukarda değindiğimiz, birbirleriyle *rekabet halinde* olmalarından doğan kişiliğini, psikolojisini, yalnızlığını da hatırlamalıyız. Daha çok mülkiyet ilişkilerinin sonucu olan bu kişilik, söz konusu kapanın daralmasında ayrıca rol oynayacaktı. Kişilerin ellerinde birikmiş servetler için, egemen saray içinde emniyet sağlayıcı dostluklar arabaları, yani entrikaya girmeleri kaçınılmaz olacaktı. Bu da

* Ulufe ödemeleri, bütçe açıkları ile sosyal ve politik olaylar arasında Dr. Halil Sahillioğlu ilginç ilişkiler sürmüştür. "***Osmanlı İmparatorluğunda Savaş Yılı Krizleri***"

servetlere el atmayı hızlandırırdı.

Ticaret alanına kadar uzanan iç talanın, ilginç bir örneği, IV. Sultan Murat'ın Bağdat Seferi'ne çıkarken, Büyük Galat tüccarlarından Hacı Kasım'ın servetine, mevcut yedi mahzenine kurşun dökerek el atmasıydı (Evliya Çelebi). Tarihi kapan ile, tarih batıya göre sanki geriye doğru yürürken, yukarda değinilen yeni üretim ilişkilerini de getirmeye başlayacaktı. Ve onun yeni fiili gerekleri olacaktı.

Bu tarihi kapan içinde artık:

aa) Ticaret ve tefeci sermayesi imalat sanayiine (manüfaktüre) yeterli bir derecede akamayacaktı;

bb) Böylece sermayeye sahip burjuva sınıfı ortaya çıkmayacaktı;

cc) Aynı zamanda, emek-gücünü "serbest piyasada" ücret karşılığında satarak geçinen işçiler bir sınıf olarak yeterli bir büyüklük kazanamayacaktı. Şüphesiz bu arada kapitalist manüfaktür yeterli olarak gelişemeyince Lonca sistemi devam edecek ve orada çalışanlar da üretim araçlarından ayırıcı bir süreç ile işçi haline gelemeyecekti*.

dd) Manüfaktürün ve yeni sınıfın talebi ya da zorlaması olmadığından, kırsal bölgelerde yerli *manüfaktürle tamamlaşan* çiftlikler kurulamayacaktı. Gerçi giderek piyasa için üretim yapan çiftlikler ve malikâneler (ayan) ortaya çıkacaktı. Fakat bu özel mülkiyette sanayi sermayesi büyümeksizin olacaktı.

ee) Ticaret ve tefeci sermayesi, kapitalist gelişmeye has yan kuruluşlar olarak bankacılığa, hele *devlete borç vermeye* (kapitalist kamu borçları kurumuna) ve sermaye piyasası kuruluşlarına da şüphesiz gidemeyecekti.

Söz konusu kapan içinde bunlara gidebilmek için ne gibi olanaklar kalmıştı ki? İşte bu kapan içinde, tarihi sürecin üretim ilişkileri, imparatorluğa kendi kanını emdirerek üretimde gelişmeyi engellemişti; ve ekonomide durgunluk ekonomisi niteliğini getirmişti. Bunun kalıntısı Tanzimat'a, daha doğrusu 1838

* İleride göstereceğiz ki, Osmanlılarda bu işi batı sanayii 19. yüzyıl içinde yapacaktı.

Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması'na kadar sürmüştü. Fakat, bu üretim güçlerinin gelişememesi, zaman zaman patlamalara sebep olmuştu.

Analizin halkaları, burada birbirine bağlanmış ve kapanmıştır. Belki, analizde sebep-sonuç karışıklığı ile bir başka mantıkla bir çevrisellik olduğu iddia edilebilir. Buna karşı diyeceğim ki, üretim güçleri ile üretim ilişkileri ve onun üst kurumları arasındaki karşılıklı bağlılıklara dikkat edilebilirse, iddianın doğru olmadığı anlaşılacaktır.

Yukarıda söylediğim, gibi, koşullar sonuç yaratmış ve sonuçlar da koşul olmuş ve böylece tarihi devinme sanki geriye doğru yürümüştür.

Bu çerçeve içinde tarihi olayları yerine koyabiliriz. Nitekim çift bozan emekçiler, Kanuni Süleyman'a karşı iki şehzadenin ordu toplamasında, Celali isyanlarında bir programa bağlı olmaksızın kullanılmışlardı. Celali isyanları bilinçsiz bir sınıf hareketidir (Reayada mevcut potansiyeli sarayla ters düşmüş sipahiler, v.s. kullanmıştı)*. Devletin hizmete alma olanaklarının, yani Osmanlı tipi istihdam edici olanakların yeterli derecede bulunmamasından da bir isyan doğdu. Bu da *suhte* (medrese öğrencileri) isyanıydı. Suhtelerin bürokrat gruba bir ucundan dahil olma ümidinin kaybolmasından, Anadolu'da yer yer mahkemeleri ve idam kararları ile yıllarca süren bir hakimiyet kurdukları görülür. Bu isyan da bir sınıf hareketi değildi. Fakat bu patlamalar, üretim güçlerinin gelişememesinin, tıkanmasının sonucu idi. Fakat ne de olsa, sonraki olaylar için sebep olmuşlardı.

Bütün bunların sonucu özet olarak:

1) Batı merkantilizminde olduğu biçimde, sanayi üretim aracı sahibi sermayedar yeni bir sınıf ve üretim araçlarından ayrılmış emek gücü satan işçi sınıfı ve batıda görülen kurumlar (bankalar,

* Osmanlılarda, ütopik fakat açık bir program teklif ederek ortaya çıkan, batıdaki köylü ayaklanmalarına benzeyen bir sınıf hareketi oldu. Bu 15. yüzyıl başlarında Timur karşısında uğranılan yenilgi ile merkezi otorite zayıflayınca, ortaya çıkmıştı. Bu Şeyh Bedrettin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal hareketiydi. Simavilik de denen bu hareket bir bakıma, Babekilik, Batınılık, Karamita, Mahide, Babailik gibi eski fakir halk hareketlerinin devamıdır.

sermaye piyasası gibi) ortaya çıkamıyordu.

2) Temel üretim aracı kalan toprağa genel olarak sahip padişahın bu sahipliğine dayanan kurumlarda çözülme başlıyor, ve bu giderek büyüyordu. Böylece, padişahta toplanmış politik güç bölünüyordu. Bölünme (anarşi) ile beraber yeni üretim ilişkileri filizleniyor, ya da eski ilişkiler nitelik değiştiriyordu.

Nihayet 18. yüzyıl başına gelince, Batının üstünlüğü kabul ediliyor ve bir kapıkulu ya da bürokrat olarak Damat İbrahim Paşa'nın temsil ettiği bir "*yenilik*", daha doğrusu *batılaşma* hareketi başlıyordu. Yeniçerilere ve onlarla içiçe olan lonca esnafına göre bu yenilik küfür sayılacaktı. Bu yeniliğin iki özelliği vardı:

a) Batıyı tanıyarak oradaki gibi yaşamaya özenmek. Nedim'in şiirlerinde anlattığı biçimde yaşamak. Bu görünüşü ile dönemin ismi "*Lale Devri*" dir. Lale'li hayatı, sarayla bürokratlar birlikte yaşamıştı. Bürokrat, Lale Devri'nde, aşağıdan bireyci bir gelişme olmaksızın, sanki *Osmanlı Rönesansı*'nı getiriyordu. İbrahim Müteferrika'nın matbaa kuruşu bu dönemdedir*

Oysa Batıda Rönesans, belli bir ekonomik ve sınıfsal gelişme ile birlikte gelmişti. Rönesans'ta hümanizma akımı içinde bireyci bir görüş gelişiyordu.

b) Osmanlı imalat sanayii Batıda olduğu gibi bir gelişme gösterememişti. Devlet hemen 18. yüzyıl başında sanayi tesisleri (batıdakilere benzer fabrikalar) kurmak ve muattal vaziyette duran madenleri işletmek istemişti. Bu devletçilik hareketi, asıl Lale Devri'nde yürütülmek istenmiş, sanayii korumak isteğiyle birlikte ele alınmıştı. (Benzer hareket Ruslarda da aynı çağda başlamıştı). Kurulan fabrikalar, bir kârlılık hesabı içinde kurulmadıklarından ve Batının da bu gelişmeyi durdurucu bazı karşı tedbirleri sebebinden iyi gitmemişti.

Lale Devri, masrafçı yaşantısı ile İstanbul halkına (esnafı, yeniçerisi v.s.) onun değerler sistemine ters düşmüştür. Öte yandan sanayileşme hareketi, istihdam edici bir fonskiyona sahip olsa dahi, *yeniçeri-esnaf çıkarlarına karşı* düşmüştü. Yani esnafın, ya da

* O dönemde İstanbul'da, 90 bin kadar hattat olduğu söylenir.

mevcut işyerlerinin işlerine sekte vurucu nitelikteydi.

İşte yukarki iki özellik birlikte, *Patrona Halil patlaması*'na sebep olmuştu. İsyan, hem Lale'li yaşantıyı ortadan kaldırmış ve hem de sanayileşme hareketini dağıtmıştı. Yine tekrar edelim ki, temeldeki asıl sebep, üretim güçleri yeterli şekilde genişleyemezken eski güçlerin de karşısına çıkılmasıydı.

İşte bu Lale Devri'nde, yaşantısı ve devletçiliği bugünkü "Ortanın Solu" denen hareketin çok küçük bir çekirdeği görülebilir. Ve aynı zamanda, bu dönemin yenilik hareketinin bütününe karşı çıkan esnaf, yeniçeri, ulema birliğinde* kendini savunan, içine kapanık bugünkü İslamcı-doğucu halk cephesinin bir geçmişini bulmaktayız.

Kısaca burada *Osmanlı Toplumunda bugüne dek süregelen ikileşmenin* açıkça belirmeye başladığı görülebilir.

3) Çıkar yolu bulunmayan objektif tarihi kapanının içinde, artan giderleri karşılayabilmek için 17. yüzyıl sonunda tımar sistemi yıkılmaya başlıyordu. Tımarlar has'a çevrilirken, hasların malikâne olarak kaydı hayat şartıyla satılması başlıyordu. Burada ekonomik ve politik güçte bölünmelere doğru bir adım atılıyordu. Tımar sistemi bozulunca, vergi aracısı, ya da müteahhidi olan mültezimlerin adedi çoğalıyordu. Köylüler bu defa tımarlı sipahi yerine, daha fazla mültezimle karşılaşıyordu. Mültezimlik bir kazanç, servet edinmenin daha kârlı bir yolu oluyordu artık.

4) Servetlerin bir kısmı da vakıflarda *sığınak* buluyordu. (Kapitalist nitelik taşımasa da üretim yapan vakıflarda dolaylı bir mülkiyet olacaktı). Bu ise, devlet gelirlerini azaltıcı bir yol oluyordu.

5) İmalat sanayii gelişemeyince, Lonca sistemi hem yenilik hareketlerine karşı ve hem de devamlı olarak ayarı düşürülerek (tağşiş edilerek) çıkarılan paraların yarattığı enflasyona karşı kendini korumak isteyecekti. Bunun için loncalar 18. yüzyılda tersine dönüş olarak, daha disiplinli oluyordu; değerler sistemine bir açıdan daha sık: sarılmaya itiliyordu. Bu arada, esnaf yeniçeri

* Enver Ziya Karal bu birliği, yeniçeri, ulema ve İstanbul halkının meydana getirdiğini söyler (**Batılaşma Hareketleri**).

ocağına kaydoluyor, yeniçeriler esnaf oluyordu. Böylece yeniçerilerin miktarı artıyordu. Daha önce değinildiği gibi, devlet hizmetlerine (bu arada yeniçerilik ve diğer askeri v.s. hizmetlere) adam alma usulleri iyice bozuluyordu. Nitekim yeniçeriler, eskiden hıristiyan çocuklarından devşirilirken artık Türkler de yeniçeri olmaya başlıyorlardı. Yeniçeri miktarı artarken sipahilerin miktarı düşüyordu. İstanbul ve Selanik gibi şehirlerde nüfusun önemli bir bölümünü yeniçeriler meydana getiriyordu*.

6) Gıda maddeleri fiyatlarının hiç değilse 17. yüzyıl ortalarına kadar olan nisbi yüksekliği dolayısıyla, melce arayan bir kısım ticari sermaye ve tefeci sermayesi, yeterince gelişme olanakları bulunmayan manüfaktür yerine, eyaletlerde çiftlikler, malikâneler kurmaya gidiyor ya da önceden mevcut özel çiftlikler genişliyordu**. Mevcut koşullar altında, üretim aracında özel mülk olarak birikim, temel üretim aracı olan *toprakta* fiili temerküzü zorluyordu. Böylece, *ana üretim aracında temerküzden dolayı, mülkiyet rejimi ve üretim ilişkileri fiili olarak değişmeye başlıyordu.*

Para halindeki sermayeye en elverişli, adeta *sığınak* olabilecek yerin toprak olması gibi sebeplerle, giderek 18. yüzyılda, ister özel mülklerin ya da çiftliklerin genişlemesiyle olsun, ister şehirlerde ileri gelen tefecilerin, mültezimlerin, tüccarların temel üretim aracına (toprağa) sahip olmaya gitmeleriyle olsun, *esas anlamıyla ayan ve derebeyler* belirmeye başlamıştı. Tımarların has'a çevrilmesi ve hasların malikâne olmak üzere satışı ile, mahalli olarak güçlenen bu ayan ya da eşraf, tarihi bir oluşumun sonucu olarak ortaya çıkmışlardı. Bunlar güçlenirken imparatorlukta ekonomik politik, hattâ askeri gücün bölünmesinde, ilave bir sebep olacaklardı. Öyle ki, merkez aleyhine mahalli olarak güçlenme, *tagallüp* olaylarıyla birlikte gelişecekti. Ayanın ya da

* 18. yüzyıl sonunda 60.000 kadar nüfuslu Selanik'te aileleriyle birlikte yeniçerilerin 28.000-30.000 kadar oldukları ileri sürülür. (Félix - Beaujour). Ocağın ortadan kaldırıldığı tarihte yeniçeri miktarının 200.000 olduğu kaydedilir (Acemi oğlanlar hariç).

** Daha 16. yüzyıl sonlarında köylüler azalan randıman, artan nüfus gibi sebeplerle sıkıntıya düştüklerinde çift bozmadan önce kadı, müderris, şehir ve kasaba halkından paralı kimselerden borç almışlardı. Bu borçlar mevcut koşullar altında geri ödenemeyince, toprakların tasarruf hakkı köylülerden borç verenlerin eline geçmeye başlamıştı. Böylece özel büyük çiftlikler belirmeye başlayınca bunları devlet ezmek istemişti (**M. Cezar**).

eşrafın aralarındaki rekabetten dolayı aynı zamanda *mütegallibe* oluşu ve büyümesi kaçınılmazdı. Özellikle Kaynarca Muahedesi'nden sonra, ayanın bir kısmı, diğerlerinin vergi toplama hakkını dahi ellerinden zorla almış, hattâ ilave vergi toplamaya dahi gitmişti (M. Cezar).

Ayan arasındaki toprak kavgaları, toprakta temerküze yol açmıştı*. Ayanda büyüme ile merkezi otorite daha da zayıfladıkça, ayanın bölgesel kısmi egemenliği, merkezi hükümetçe bir *aracı-otorite* olarak kabul edilecekti. Öyle ki, bu aracı-otorite, tımar sistemi bozulduğundan,

a) asker toplama ve,

b) asayişi sağlama işlerinde rol oynayacaktı**.

Gittikçe büyüyen çiftliklerin önemli bir özelliği, *dere içlerinde*, vadilerde, alçak bölgelerde sanki bir *koloni* hareketi gibi kurulmalarıydı (Traian Stoianovich). *Derebeyi* kavramı ile bu kuruluş yerlerinin ilgisi kabul edilmektedir. Hattâ 18. yüzyıl sonlarında büyük çiftliklerin, tarım ürünleri (pamuk gibi) ihracatını geliştirdikleri görülür. Bu ihracata yönelme feodal bir özellik değildi. Fakat yerli manüfaktürle olmaktan çok, dış kapitalist kuruluşlarla tamamlaşan bir kapitalist eğilimdi.

Yukarda değinilen mülkiyet biçimindeki fiili değişiklik, ayan ya da derebeyinin güçlenmesiyle doğacak ve gelişecekti. Bu da yeni üretim ilişkileri getirecekti. Nitekim eyaletlerdeki ayan 18. yüzyıl sonlarında iyice güçlenecek, yer yer merkezi otoriteye karşı duracaktı. Toprağa dayanan, yeni beliren bu egemenlik, askeri gücü de gerektirecekti. Büyük çiftlik ya da malikânelere bağlı olarak ortaya çıkan bu büyük toprak temerküzü tegallüple de beslenirken bir kısım halk üretim aracından ayrılıyordu. Tarihi *gizli işsizlik*, sanayileşme olanağı bulunmayınca yaygın olacaktı. Nihayet kul olmaya hazır nüfus zaten vardı. Bunların bir kısmı

* **Tarihi Cevdet** (M. Cezar).

** Mahallin ayanının bir ara halk tarafından seçimi olayı bizim için önemli değildir. Kuvvetli olan mütegallibenin seçilmesi normaldi. Kaldı ki bu geçici bir haldi.

*** Mesela 15-20 bin kişilik kuvvete sahip ayan olarak Gümülcine ayanı Tokatçıklı Süleyman, Rusçuk ayanı Trinsniklioğulları Ümer ve kardeşi İsmail Bey gibi, zikredilebilir (İ. H. Uzunçarşılı - ***İslam Ansiklopedisi***).

üretimde çalışma yerine ayanın askeri olabilecekti.

Bazı ayanın onbinleri bulan askeri olacaktı***. Biz, ayanın toprak üzerinde yeterince güçlendiğini, 1808'de Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın başrolü oynayarak Sultan III. Selim'e kabul ettirdikleri "*Sened-i İttifak*"la anlıyoruz. Ve bir ayan olarak Alemdar Mustafa Paşa, sadrazamdır da. Görünüşte ayan bununla, devlet meselelerinin *kendilerine danışılarak çözülmesini saraya kabul ettirmişti. Senedi ittifak'ı sadece bu biçimde görmek, yanlış değilse bile, gerçeği belirtmeye yetmez, eksiktir.* Bana göre, *onun asıl önemli yanı, fiili büyük toprak mülkiyetinin saraya kabul ettirilmesidir.* Çünkü büyük toprak sahiplerinin devlet meseleleri üzerinde egemenliği, fiili toprak mülkiyetinin sonucudur. Bu, yeni üretim ilişkilerinin açık işaretidir. Bu, aynı zamanda yeni bir sınıfın belirdiğinin işaretidir de. Buna göre, eğer Osmanlılarda, İngilizlerde olduğu gibi, bir Magna Charta aranacaksa, bu, çok defa zannedildiği gibi Tanzimat Fermanı'nda değil, olsa olsa Senedi İttifak'da bulunabilir. Gerçi saray, bu yeni ekonomik ve politik güç bölüşümünü, Sultan II. Mahmut zamanında kabul etmemeye çalışacaktı. Dış savaşlar yanısıra, ayana karşı iç savaşlar da verilecekti. Sultan II. Mahmut eski düstura uyarak, başlıca ayanın "başını ezmiş"ti. Fakat bununla genel olarak toprak mülkiyetinin fiili olarak ayan ya da eşraf elinde kalması engellenememiştir. Bu tarihi süreç kesilemezdi artık.

Gerçi Damat İbrahim Paşa ve Sultan III. Selim'in yaptığı gibi, Sultan II. Mahmut'un da bazı yenilik hareketleri olmuştu. Mesela: Mahmut'un kıyafet değiştirmesi, yarı Avrupalı görünüşü; Harbiye ve Tıbbiye'nin kuruluşu; orduya elbiselik kumaş yapacak fabrikaların kuruluşu; Avrupa'dan gelen kumaşların sınırlanması gibi (E. Z. Karal, **Batılaşma Hareketleri**). Fakat bunlar, çürüyen bir yapıya sadece üste sürülmüş merhem gibi gelirdi.

İmparatorluk artık takatsizdi.

İçte kapitalist bir üretim biçimine geçemeyen bu imparatorluk, tamamen takatsiz düştüğü bu dönemde, önünde sonunda batırıcı nitelikte bir fırtınaya yakalandı. Bu fırtınanın dalgaları, delinmiş,

çürümüş Osmanlı teknesinin bordasını aşarak, onu istila edecekti. Fırtına dışsal bir etkendi. Bu ana kadar gelişen oluşumda asıl etkenler içseldi. Dışsal etkenler tali seviyede kalmıştı. Fakat artık, dışsal etken daha önemli hale geliyordu.

Söz konusu fırtına:

a) Osmanlı üretim güçlerini tasfiye ettirici,

b) Giderek imparatorluğu yarı sömürge haline getirici,

c) İmparatorluğun arta kalan varlığını ancak süründüren bir dengede tutucu,

d) Nihayet yıkıcı olacaktı.

İşte bu fırtına, Batı kapitalizminin yaptığı birikimden niteliğini değiştirerek sıçradığı *sanayi devrimi*'nden doğmuştu. Daha önce değindiğimiz gibi, sanayi devriminin Avrupa'ya ve onun dışındaki ülkelere verilecek yeni emirleri vardı. Bu emirler, Sened-i İttifak ve sonrası ile çok iyi uyuşacaktı. Nitekim, tarihi kapitalist üretim ilişkilerine bağlı üst *Batı müesseselerini alma prensibi, içerden bir sınıf tarafından getirilmekten daha çok, açıkça dışardan kapitalizmin zorlamaları ile getirilecekti.* Elbette içerde buna yatkın grupları kapitalist alem artık kolayca bulacaktı. Tarihi koşullar, yalnız olanlara, bulursa iç, bulamazsa dış dayanaklar aratacaktı.

-3-

ORTANIN SOLUNDA PAŞALAR VE ABDÜLHAMİT

İmparatorluk, üretim ilişkileri içinde tarımda azalan getiri, nüfus artışı, ihracatı kısıcı, ithalatı teşvik edici eğilimleriyle birlikte genişleyip hegemonya paradoksuna düşmekle (İmparatorluk yayıldıkça yayılmak zorunda kalmakla), nicel genişleme nitel güçsüzlüğe dönüşmüştü. Bu, üretim güçlerinin gelişmesini engelleyen fasit tarihi bir kapan yaratmıştı.

Böylece, aslında üretim güçlerinin özellikle sanayi alanında gelişmesi olanakları yitirilmişti. Padişahın temel üretim aracı üzerinde ve politikada egemenliği bölünmeye uğramıştı. Koşul-sonuç-koşul devinmesi içinde, dışta ağır yenilgiler devam ederken, Batı'nın askeri, teknolojik üstünlüğü kabul edilmişti. Bu üstünlüğe karşı çıkmak Batı'nın bazı kurumlarını almakla mümkün olur sanılırdı!

Meşhur *devleti kurtarma* çabalarına ya da *yenilik* hareketlerinin başlangıçta padişahtan gelmesi normaldi. Temel üretim aracının başlıca sahibi o idi. Mevcudu savunma, önce padişah için amaç olacaktı. Yenilik hareketleri, toplum açısından, üretim güçlerinde kapitalist bir gelişmeye bağlı olarak büyüyen yeni bir *iç sınıf* olmaksızın getirilmişti*. İmparatorlukta temel çelişki, padişah ile reaya arasında olmakla beraber, kısmen padişahın rütbe verdiği yönetici zabit, bürokrat ya da kapıkulu taifesi ile reaya arasında gözükmüştü. Bu hal, bürokratların politik güce, bir sınıfa dayanmaksızın açıkça el açtıkları dönemlerde daha belirli olmuştu. Buna rağmen sömürülen reayadan bilinçli bir sınıf hareketi, koşullar mevcut olmadığı için gelemeyecekti.

Yenileşmeye önce ordudan başlanmak istenmişti. Oysa

* Toprakta, temerküzün ortaya çıkardığı ayan ya da eşraf, işaret edileceği gibi, yenilik hareketlerine kısmen katılacaktı.

yenileşmeye, üretim ilişkileri içinde karşı çıkacak güçler vardı. Bunlar şunlardı: Yeniçeriler, lonca esnafı ve ulema. Loncalarla, tekke ve yeniçeriliğin, imparatorluğun kuruluşundan beri iç içe ilişkiler içinde olduğunu söylemiştik.

Yeniçerilik, artık tarihi olumlu fonksiyonunu yitirmiş bir kuruluştu. Çünkü kısmen silahlarda ve stratejide meydana gelen değişikliklere uyamamaktan ve kısmen de eski yeniçerilik kurallarının artık uygulanamamasından dolayı eski niteliğini kaybetmişti. Yeniçeriler artık yeni koşullara uyamıyordu. Eğer yeniçeri ocağında çağa uyan bir değişiklik yapılmak istenirse, yeniçeri ocağına mal satan esnaf (Loncalar) ve ona yaslanmış tekkeler bundan zarar görürdü. Yenilikler, orduya ve diğer eğitim alanlarına da girince, şeriatı öğreten ve uygulayan zümre olarak ulema (ruhban)ın statik ve dini bilgi alanı bu yeniliklerle çelişirdi.

Orduyu değiştirmek, Batı'nın merkantilist milli krallık ya da sonraki meşrutiyet ordularına benzer hale getirebilmek için gerekli koşullar yoktu. Batı'da, bu işte genç kapitalist sınıfın doğrudan ya da dolaylı rolü olmuştu. Nitekim burjuvalar, üretim güçlerini geliştirebilmek, iç pazarı genişletebilmek için lonca sistemine karşı çıkmıştı; kilise kurallarını değiştirmek istemişti, feodal düzenin iç gümrük duvarlarının yıkılmasına çalışmış ve bunları başarmak için feodallerin egemenliğinin kırılması yolunda kralla işbirliği yapmıştı. Daha sonra kendisi ile tamamlaşan kırsal malikâne sahipleriyle birlik olabilmişti. Yukarıda anlatıldığı gibi, Osmanlıda böyle bir sınıf ya da benzeri ortaya çıkamadı. Bu sebeple orduda, eğitimde v.s. yenilik hareketi, üretim güçlerinde olumlu bir gelişmeye dayanmayan, geriye doğru yürüyen tarihi süreç içinde, ancak gidişi önlemeye çalışan *köksüz, tutarsız ıslahat* hareketleri olarak kalacaktı. Bunun için üst yapıda girişilen sınıf gücüne dayanmayan yenilikler* yeniçerileri, hele 18. yüzyılda kendilerini savunmak için yeniden güçlenen *yeniçerileşmiş esnafı* ve ulemayı karşısında bulurdu (Patrona Halil İsyanında olduğu gibi)

18. yüzyıl sonuna doğru objektif kapan içinde, padişahın

* Yalnız ayan, 19. yüzyıl başında yeni mülkiyet düzeni için yenilik hareketine katılmıştı.

politik ve ekonomik gücü iyice bölünmüş bulunuyordu. Eyaletlerde ayan ya da derebeyi, hâlâ ana üretim aracı olarak kalan toprak üzerinde fiili mülkiyetini hukukileştirmek ve bunu garantilemek için politik haklar arıyordu. Bu zorlamanın, Alemdar Paşa aracılığı ile 1808'de Sened-i ittifak'ı getirdiğine yukarıda değinilmişti. Diğer yandan padişahın rütbe verip sonra ya padişahın ya da yeniçeri-esnaf-ulemanın isteği ile sürülen, idam edilen, servetleri hazineye mal edilen sivrilmiş bürokratlar da canları için olduğu kadar, sağladıkları büyük servetler için de emniyet isteyeceklerdi. Bir sınıf olmadıklarından, güçlerini üretim araçlarından ve onlara bağlı kurumlardan almadıklarından, bu bürokratik zümre, kendisini savunmak amacı içinde olacaktı. Bu amaçla yenilikten yana olan padişahları, yenilik diye kapitalizmin zorlamaları altında Batı'nın üst müesseselerini almak üzere ikna etmeye çalışmaları, normaldi. 19. yüzyıl başında Batıdakilere benzer mülkiyet vs. gibi kurumların alınmasında bürokrat ile ayan beraberlik içinde olacaktı. Fakat ayanın güçlenmesi, otonomisi, merkezi hükümetin zayıflamasıyla sağlamlaşacaktı.

Aslında ayan bir sınıf olmaya doğru giderken, bürokrat grup, padişahın artık bölünmüş politik gücünün bir kısmına sahip olarak, o gücün kısmi otonomisinde barınacaktı. Sonra zaman zaman iktidara el koyabilecekti. Ve bu yoldan, artık ürünün bir bölümünü masseden bir grup olarak kalacaktı; ta 1960 sonrasına kadar!

Burada, biri içeride, diğeri dışarıda meydana gelen iki gelişmenin birbirine nasıl uygun düştüğünü açıklamak lazımdır.

a) *İç gelişme:* Ayan ve bürokratların yeni hukuki bir mülkiyet sistemi isteği ve onunla birlikte bazı batısal haklar sağlanması isteğidir.

b) *Dışardaki temel gelişme:* Batıdaki kapitalizm (önce İngiltere) makinalı ve büyük çapta üretimle sanayi devrimine ulaşınca, bunun gereği olarak pazar ve ilkel madde sağlamak üzere diğer ülkelerden istekleri, daha doğrusu emirleri olacaktı. Dış gelişme budur. Osmanlılarda ayan ve bürokratların bazı Batı kuramlarını almak istemeleri, kapitalist alemin isteklerine uyuyordu. Sanki dünyanın

ortasında imiş gibi duran geniş Osmanlı ülkelerinde, dış kapitalist isteklerin gerçekleştirilmesi için gerekli ortamın hazırlanmasına batılaşma hareketi, hayret edilecek bir biçimde uyuyordu. Bürokrat serveti için melce ve devamlı politik güç arıyordu. Ayan ise fiili büyük toprak mülkiyetine hukuken de kavuşmaya çalışıyordu. Fakat, bunların istedikleri üst yapı kurumları alınırsa, bu, Osmanlı kapısını kapitalizme ardına kadar açacaktı.

Kapitalizmin sanayi devrimi yanında, Avrupa'da romantik milliyetçi akım da gelişiyordu. Takatsiz Osmanlı İmparatorluğu, Türkler yanında, çeşitli ırkları, dinleri kapsamanın bölücü, çelişik meseleleri ile de karşı karşıya geliyordu. Avrupa'daki milliyetçi akım, kapitalizmin zorlamaları ile birlikte bu çelişikleri körüklüyordu. Azınlıkları korumak ve onlara bağımsızlık vermek adı altında, kapitalist ülkeler Osmanlı azınlık ve müslüman-hıristiyan çelişkilerinden de yararlanarak Osmanlı ülkelerini önünde sonunda bölüşmek amacında idiler. Üst burjuva kurumları ve hakları imparatorlukta tanınırsa, bu hakları sağlayan güçlü bir sınıf olmadığından, anarşi halindeki imparatorluk, daha çabuk dağılacaktı. Daha çok yukardan ve dışardan gelen hürriyet ilkeleriyle, ayrı ırklar, ayrı milletlere dönüşecek, demokratik denilen haklara üst yapıda kavga verilirken, *istenen mülkiyet hakkı ile* Osmanlı ülkesi, kapitalizme daha açık hale gelecekti.

Lale devrini sona erdiren Patrona Halil ayaklanması gibi, Üçüncü Selim'in devlet eliyle fabrika kurmaya çalışmasını da kapsayan *Nizami Cedit* denemesi de, ulema-esnaf-yeniçeri birliği karşısında yenik düşmüştü. Batı kurumlarını alabilmek için çalışanlara karşı, bu ulema-esnaf-yeniçeri birliği, islamcı akımın gittikçe büyüyen çekirdeğini meydana getirmişti. Bu akımın zamanla daha belirli olacak bir özelliği de, bu tarihi süreç içinde artacak olan gavur ya da yabancı düşmanlığı (xenophobia)dır. Bu düşmanlığın temelinde, tarihi gelişme içinde, dini sebepten daha çok emperyalizmin getirdiği temel bir çelişki bulunmaktadır. Bilinçli olarak görülmeyen bir çelişkidir bu.

Nitekim, bir yandan üretim güçlerinin mülkiyetinde değişikliğe yol açan tarihi kapan içinde, müslümanlar için (ister tüccar, ister

tefeci, ister mültezim, ister mülk sahibi olsunlar) daha çok toprağa (büyük çiftlik ve malikânelere) yönelme rasyonel oluyordu. Diğer yandan, Batı kapitalizmi Osmanlı ülkeleri üzerinde etkisini geliştirirken, kurduğu ticari ve özellikle finans ilişkilerini, bir kısım azınlıklar aracılığı ile örgütlemeye koyulmuştu. Bu azınlıklara sonradan genel bir adla *Levantenler* denilecekti. İmparatorluğu bölen azınlıkların milliyetçilik hareketleri de bir yandan gelişirken, işte bu levantenler, emperyalist Batı ile beraber gözükeceklerdi. Kapitalist gavurun Osmanlılardaki bir kolu sayılacaklardı. Aşağıda, Tanzimat bürokratının, hattâ Tanzimat padişahlarının (Abdülhamit'e kadar) Batı ile ve onun iç kolu Levantenlerle aynı safta görünüşlerini ve bundan dolayı gavur diye sınıflandırıldıklarını, islamcı-doğucu (olmaktan başka çaresi kalmayan) halka nasıl karşı düştüklerini açıklamaya çalışacağız*.

19. Yüzyıl başlarında yukarıda sözü edilen islamcı-doğucu cephe çekirdeği karşısında, başlangıçta "devleti kurtarmak" isteyen padişahın yanında, bürokratlar ve ayan vardı.

İmparatorluğun anarşik takatsizliği içinde, ayan kendi bölgesinde kısmi otonomisi ile (bu feodalite değildir) halka merkezi hükümetten daha yakın gözükebiliyordu. Fakat ayanın, kendi mülkiyetini resmen sağlayabilmesi için, bürokratlar ve padişahla beraber karşı cephenin bölünmesine (yani şeyhülislamı da kandırarak), yeniçeri ocağının kaldırılmasına yardım etmesi gerekiyordu. Ayan bu harekete katıldı. Ocak kaldırılınca yenilik denilen batılaşma yolu açılmış oldu. Fakat 18. yüzyıl sonunda acemi oğlanları ile miktarı 400.000 kadar olduğu dahi iddia edilen yeniçerilerin, cüzi bir miktarı öldürüldüğüne göre, geri kalanları ne oldu? Her halde islamcı cephede kaldılar.

Ayan, ileride yeni bir sınıf olarak toprak mülkiyetini sağlayan hukuki isteklerini kısmen de olsa elde edince, batılaşma akımından

* Cumhuriyet döneminde Batıya, daha doğrusu gavura karşı oluştan ayan kalıntısı ve eşrafın bir kısmının yararlanmaya çalıştığı görülüyor. İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar biriktirdiği servete kâr alanı ararken, savaştan sonra ekonomik hayatta kalmış Levanten kalıntılarının yerini alma gayretini de göstermişler, uluslararası kapitalizmle doğrudan doğruya ilişki kurmaya yönlemişlerdir. Buna meşhur varlık vergisi de yardımcı olmuştu. Diğer bir kısmı ise, Levantenlerle işbirliği yapmağa koyulmuşlardır.

ayrılacak, genel olarak islamcı cepheyi tutar gözükecektir. Bunun iki sebebi vardı:

a) Büyük toprak mülkiyetinin gerektirdiği politik güç, padişah gücünün zayıflamasıyla artacak bir bürokrat güç ile çelişirdi*.

Yeniliğin şahsa bağlı hareketlerle olamayacağını, bunun ancak "müesseseleşmekle" olabileceğini, Batı'nın medeni denen kurumlarının alınması gerektiğini savunan ve bunu yapmaya koyulan Mustafa Reşit Paşa'yı iyi anlamak gerekir. Kanaatimce "Devleti Kurtarma" adına Batı kurumlarını savunan ortanın solunun ilk paşası odur. (Bu arada Lale Devri'nin Damat İbrahim Paşa'sı da hatırlanabilir). Batılaşma adı altında gelen yenilikler, "*mal emniyeti*", "*servetlerin müsadere edilememesi*" gibi, Osmanlı mülkiyet sistemini hukuken değiştiren, teba arasında eşitlik, kardeşlik, vs. gibi bazı değerlerin (laikliğe doğru da adım atarak) kabul edildiği Gülhane Hattı Hümayunu, 1839'da toplar atılarak, büyük bir merasimle ilan edildi.

İşte bu noktada durmak, hem de çok durmak gerekir. Çünkü Gülhane Hattı Hümayunu'ndan bir yıl önce (1838'de), bir anlaşma imzalanmıştı. Bu, sanayi devrimini geliştirmekte olan İngiltere'ye Osmanlıların verdiği en ağır kapitülasyon imtiyazlarını kapsayan *İngiliz-Osmanlı Ticaret Anlaşması* idi. Anlaşma Mustafa Reşit Paşa'nın Baltalimanı'ndaki yalısında imzalanmıştı. Kanaatimce bu ticaret anlaşması, Gülhane Hattı Hümayunu'ndan, diğer adıyla Tanzimat Fermanı'ndan daha önemlidir.

Benzer imtiyazlar kısa zamanda Batı ülkelerine ve Rusya'ya da verildi. İşin önemi şuradadır: 1838 Ticaret Anlaşması yapılmadan önce, Batı'nın makineli sanayi ürünlerinin dünya piyasalarını, bu arada özellikle Osmanlı vs. pazarları etkilemeye başlamasıyla Osmanlılarda o zamana kadar yaşayagelmiş imalat sanayii kesimlerinde işsizlik ve bunun ardından da tezgah ve atelyelerde

* Bu, bir yerde, merkezdeki bürokrat ile ayan arasında artık-ürünü paylaşma kavgası demekti. Ki bu kavga ya da rekabet zaman zaman günümüze kadar süregelmiştir. Ayrıca, burada sözkonusu ayan, daha çok imparatorluğun Avrupa ve Batı Anadolu kesimindekiler olabilir. b) Eskiden padişah ve onun rütbe verdiği bürokratlarla ve ayan arasındaki temel çelişki şimdi artık kısmen ayan ya da eşraf ile köylü arasında olmaya başlıyordu. Mevcut üretim tekniği içinde, islamcı cepheye yanaşık görünme bu çelişkiyi gizlerdi.

azalma başlamıştı *. Bu, açıkça üretim güçlerindeki gerilemenin, tasfiyeye gidişin işareti idi. Osmanlı üretim güçlerindeki bu ön tasfiye, artık ağır basacak dışsal etkinin, yaklaşan büyük fırtınanın habercisi, çan sesleriydi. Bu hal, apaçık ortada gözükürken, kraldan fazla kralcı olarak, Batı kapitalistleri lehine tam bir liberalizm uygulamasına razı olmak nedendi? İngiliz Ticaret anlaşması ile *Yeddi Vahit* sistemi kaldırılmıştır. Bu sistem devletin ekonomik hayatta sahip olduğu gelir sağlayan tekelci nitelikte kontrol haklarını kapsıyordu. İmparatorlukta herkes mal alıcısı ve satıcısı olamazdı. İşte bu haklar, bütün yerli tekelci sistem, (yerliler için ağır bir takım kısıtlamalar olduğu halde), yabancı tacirler için kaldırıldı. Yabancılar %5 gibi düşük gümrük resmi ödedikten sonra Osmanlı ülkelerine istedikleri malı getirip serbestçe satabilirlerdi. Hatta sadece dışardan getirdikleri malı değil, Osmanlı topraklarında üretilen herhangi bir yerli malı da bir yerden alıp diğer bir yerde serbestçe satabilirlerdi. Böyle bir liberalizm, sanıyorum, dünyada ilk defa uygulanıyordu. Çünkü, liberalizmin ilk şampiyonu, sanayi devrimini ilk kez yapmış İngiltere'de bile durum böyle değildi. Nitekim İngiltere'de İthalat Tahditleri Kanunu (Corn law), daha çok mera halindeki büyük toprak sahipleri aristokratlara karşı, dışarıdan ucuz gıda maddeleri getirilerek emek maliyetini düşürmek isteyen sanayicilerin zoru ve iktisatçı D. Ricardo'nun sözlüğü ile ancak 1846 yılında yürürlükten kaldırıldı. Oysa Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması'nın tarihi bundan sekiz yıl önce (1838) idi.

Ve bu anlaşma yapıldığında İngiliz Dış İşleri Bakanı Lord Palmerston, anlaşmayı yapmak üzere İstanbul'a gönderilen (daha sonra elçi olan) H.L. Bulwer'i tebrik etmiş ve *anlaşmayı bir şaheser (Copa d'opera)* diye nitelemişti.

1849'da aynı Lord Palmerston Avam Kamarası'nda:

> *"Ticaret münasebetlerinde Osmanlı Devleti bütün diğer devletlerden ziyade müsadelerde bulunmaktadır"*, diyecekti.

* Mesela, 1810'dan evvel İşkodra'da müslin üreten tezgah 600 iken 1810'dan sonra birden 40'a inmesi; yine 1800'den önce Tırnova'da dokuma tezgahlarının sayısı 2.000 iken, 1830'da bunların 200'e inmesi gibi... (Urguhart).

Lord J. Russel, 1853'de:

> *"Osmanlı Devleti'nin istiklaline dokunmak, Devleti Aliye'nin son mutedil (gümrük) tarifleri sayesinde iyi bir hale gelmiş Büyük Britanya ticaretinin mutlaka büyük miktarda azalmasına sebep olur."*,

diyecekti*.

Bu anlaşma ile İngilizlerin yardımı sağlanarak Mısır meselesinin, yani M. Ali Paşa işinin çözüleceği iddiası, yukarıdaki veriler altında bir mantık taşımaktadır. Çünkü Yeddi Vahit usulü kalkınca, Mısır hazine gelirleri azalacak ve M. Ali ordusu takatsiz düşecekti. Peki esasen takatsiz Osmanlı hazinesi ve küçük de olsa mevcut ve Batı ürünleri karşısında eridiği belli olan yerli Osmanlı sanayii ne olacaktı? Bu anlaşma, iddia edildiği gibi Ruslara karşı da ittifak yaratamazdı, keza kısa zaman sonra benzer imtiyazlar Ruslara da verilmişti**.

Mesele ne idi? Dünyanın en liberal imtiyazlarını veren bu anlaşmayı, M. Ali meselesinde kurtarılma vaadi ile hasta Padişah II. Mahmud'a hayatının son günlerinde İngilizlerle beraber kabul ettiren bürokrat, Mustafa Reşit Paşa'dır. Burada çok ağır bir soru işareti yatmaktadır. Tarihi zorunluk, Osmanlı bürokratını talihsiz olarak, *Levantenlerle birlikte* Batı'nın işbirlikçileri durumuna itiyordu.

Değişik ülkelere de benzer imtiyazlar verildi. Makineli Batı sanayii, mevcut ve gelişememiş Osmanlı imalat sanayiini, lonca sistemini ve esnafını 40-50 sene içinde genel olarak sildi süpürdü***. Peki bu üretim güçlerinin, dramatik bir yoldan tasfiye olmasıyla, ona bağlı iş sahipleri, esnaf ve onlarla işbölümü içinde ilişkisi olan diğer üreticiler, çeşitli halk yığınları ne oldu? İşte

* Yukarıdaki ifadeler, İngiliz İmparatorluğu'nun Hindistan yolu üzerindeki Osmanlı İmparatorluğu'na karşı uzunca bir süre devam edecek İngiliz dış politikasının özünü açıklar.

** 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması ve onu izleyerek diğer Avrupa ülkeleri ile yapılan anlaşmalar dizisi ile Osmanlı ülkeleri bu batılı ülkelerin ortak bir pazarı haline geliyordu. Bugün aynı batıda bir ortak pazar vardır. Ve bu pazara Türkiye'nin kabulünde benzer ilişkilerin bulunması şaşırtıcı değildir. Zamanla Ortak pazar olmanın bazı koşulları elbette değişecektir.

*** Osmanlı sanayi sayımı bunu açıkça göstermektedir.

soru? Bu halk, yeniçeri kalıntılarını da kapsayan islamcı-doğucu görüntüde halk cephesinin içinde yer almak zorunda idi şüphesiz! Küçük bir azınlık da, Tanzimat bürokrasisinin getirdiği yeni memuriyet kadrolarında bürokrat olmak için iş aradı durdu.

1840'da da tımar sistemi tamamen kaldırıldı.

Bürokratlar Tanzimat Fermanı ile bu defa, gerçekten batılı görüntülü yeni bir Lale Devri başlattılar. Bu dönem aynı zamanda balolar dönemidir. Bu defa, kaplumbağaların mum taşıdığı lale bahçeleri yerine saraylar, elçilik binaları seçiliyordu. İstanbul'da elçiliklerde, saraylarda ve Osmanlıların Avrupa elçiliklerinde verilen bu balolarda bürokratlar batılı dostları ve levantenlerle beraber eğlenirken, işsizlik artıyor ve yerli üretim güçlerinin yok olması son derece süratle devam ediyordu. Bu baloların benzerlerini, hatta devamını, daha sonra C.H. Fırkası döneminde, yoğaltım mallarının kıtlığının yarattığı koşullar altında Anadolu kasabalarında halkın nefreti altında verilen Cumhuriyet balolarında görmemek mümkün mü!

Nihayet üretim güçleri tasfiye olurken, devletin artan gelirlerini karşılama olanağı daha da azaldığından, Tanzimat bürokratı dış borçlanmayı savunmaya başlayacaktı. 1854'te ilk defa olarak 3,3 ve 1855'de 5,5 milyon Osmanlı altını değerinde, fakat İngiliz lirası üzerinden borçlanmalar oldu. Böylece Osmanlı Devleti'nin, batı finans baronlarının vesayeti altına düştüğü dönem açılmış oldu. Bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nu İngiltere çıkarları açısından korumak isteyen Lord Palmerston'un başrolü oynadığı Kırım Harbi için batılı ile ittifak yapılmıştı. Yine bu sırada, asıl merkezi ve sermayesi dışarda *Osmanlı Bankası*, yani emperyalist bankası kurulmuştu. İmparatorluk Tanzimat dönemine gelinceye kadar, Sultan II. Mahmut'un sert gözüken tutumuna rağmen, tam bir anarşik duruma düşmüştü. Bunun bir işareti de 1839'da İmparatorlukta hayli ayarı bozuk (mağşuş) ve çeşitli paraların tedavül etmesiydi. Sultan Abdülmecid'in cülusunun ikinci yılı, bu para anarşisine, Osmanlıların ilk defa tedavüle çıkarmaya başladığı kağıt para da dahil oldu (Ş. Baban, **Tanzimat ve Para**).

Ki, bu yoldan kolayca enflasyona sebep olunuyordu. Osmanlılarda, içerde kapitalizme geçilemeyince, kapitalizmle birlikte gelişen mali kurumlar, bu arada bankalar da aşağıdan gelişememişti. Gerçi Galata sarraf ya da bankerleri var idi ise de, bunlara asıl anlamıyla banka denemezdi. Bunlarla yapılan banka kurma deneyleri de başarılı olamamıştı. İşte bu ortam içinde, *Osmanlı Bankası* diye bildiğimiz emperyalist banka, iki safhada kurulmuştu. Birinci, *Bank Osmani*'dir. Bu banka, Kırım Savaşı'ndan sonra 1863'de İngiliz Finans grubunun teklifini Sadrazam Reşit Paşa'nın kabul etmesiyle kuruldu. Fakat daha sonra,

a) Paris ve Londra piyasalarında akdedilen istikrazlar için yabancı sermayedarlar ile Osmanlı Hükümeti arasında aracı rolünü oynayabilmek,

b) Piyasaya banknot çıkarma imtiyazı verilerek merkez bankası yaratmak,

c) Osmanlı Devleti'nin haznedarlık işini görmek üzere Âli ve Fuat Paşa'ların kabulü ile 1863'de *Bankı Osmani Şahane* (Banque Imperyale Ottomane) adı ile yeni bir banka kuruldu. Birinci Banka, sermayedarlarıyla bu ikinciye katıldı. İngiliz sermayedarlar dışında, Fransız ve Hollandalı sermayedarlar da katıldı. Bu bankanın emperyalist niteliğini açıklamak üzere, Burhan Ulutan'ın **Bankacılığın Tekamülü** adlı eserinden bir parçayı aşağıya aldım:

> *1863 senesinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun bilhassa Fransa ve İngiltere'den akdettiği istikrazların tamamına yakın bir kısmı Osmanlı Bankası'nın tavassutu ile akdedilmiş olduğu gibi, 1879'da Rüsumu Sitte (tütün, tuz, pul, içki, saydiye ve ipek öşrü) İdaresinin, 1881'de de Düyunu Umumiye İdaresinin teesüsü, tahvil ve tehvidi düyun muameleleri ve İngiliz sermayesiyle inşa edilen bütün şimendiferlerle bu şimendifer hatlarında tatbik edilen (kilometre teminatı) usulü Osmanlı Bankası tarafından hükümete kabul ettirilmiştir. Keza, Reji İdaresiyle Ereğli Maden Kömürü, Balye, Karaaydın, Terkos, Liman, Gaz Şirketleri gibi teşekküllerin teessüsünde ve bilahare*

Cumhuriyet devrinde bahsi geçen şirketlerin ve idarelerin tasfiyesinden sonra alacaklıların transferinde Osmanlı Bankası son zamanlara kadar çok faal bir rol oynamıştır. Osmanlı Bankası'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nda oynadığı rolü anlamak üzere, 1863 ve 1875 mukavelelerinin esaslarını gözden geçirmek faydalı olacaktır.

a) 1863 ve 1875 imtiyaznamelerinin başlıca hükümlerini şöyle hülasa etmek mümkündür:

1) Osmanlı Bankası merkezi İstanbul'da bulunan bir Osmanlı şirketi olduğu halde, imtiyaznamenin 7 inci maddesi mucibince, biri Paris'te, diğeri Londra'da, hissedarlar tarafından intihap edilmiş iki idare komitesi mevcutttur ki, bankanın hakiki hakimi ve idarecisi bu komitelerdir. Buna mukabil, İstanbul'daki idare meclisi bir şekilden ibarettir.

İmtiyaznameye göre İstanbul'daki idare meclisi, bir umum müdür, üç müdür ve üç idare meclisi azasından terekküp etmekte idi. Umum müdür ile üç müdürün doğrudan doğruya Paris ve Londra komiteleri tarafından; geri kalan üç idare meclisi azasının da Osmanlı Hükümeti ile istişareden sonra, gene Paris ve Londra komiteleri tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştı. Maamafih, daha bidayetten itibaren İstanbul İdare Meclisi'nin vazife ve salahiyetlerini Paris ve Londra komitelerinin istedikleri gibi tayin ve tesbit etmek hakları kabul edilmişti.

2) Hükümet, bankayı, imtiyaznamede Nazır (Haut Commissaire) adı verilen bir komiser marifetiyle murakebe edecekti. Ancak, bu komiserin "Bankanın İstanbul'daki idare meclisi ve komitelerle bilittifak" tayin edileceği hükmü mevcuttu.*

3) Osmanlı İmparatorluğu dahilinde Osmanlı Bankası'ndan başka hiçbir müessese banknot ihracı hakkına sahip olmadığı gibi, devlet ve kağıt para ihraç edemezdi

* Paris ve Londra komiteleri.

(Madde 12). Banka ihraç ettiği banknotlara mukabil 1/3 nisbetinde altın bulundurmak mecburiyetinde idi.

4) İmtiyaznamenin en mühim ve ağır hükümlerinden birini teşkü eden 13. maddesi mücibince banka, devletin en vasi salahiyeti haiz ve bütçeleri dahi kontrol etmek yetkisine sahip bir hazinedarı idi. Banka, idare meclisi azasından birini bütçe komisyonuna göndermek hakkına sahipti. Devlet, bütçesinin mufassal bir suretini her sene bankaya tevdi etmek, bilcümle varidatını, hiçbir bankanın tavassutu olmaksızın, Osmanlı Bankası'na itave teslim etmek; gerek memleket içindeki ve gerek memleket dışındaki bilcümle tediyatını keza hiçbir bankanın tavassutu olmaksızın, Osmanlı Bankası marifetiyle yaptırmak mecburiyetinde idi. Ayrıca, ahvali mübreme ve fevkalade dışında hükümet, Osmanlı Bankası'na tevdi edilen bütçede kayıtlı tahsisatı hiçbir suretle tecavüz edemezdi.

Aynı maddenin son fıkrası mucibince, Osmanlı Bankası, devletin yıllık varidatından, Düyunu Umumiye taksitlerinin tediyesi için lüzumlu mebaliği tefrik etmek ve mezkûr taksitlerin tediyesini temin eylemek mevkiinde idi. Bu suretle banka, yalnız Osmanlı maliyesinin murakıbı olmakla kalmıyor, aynı zamanda ecnebi alacakların da hukukunun hamisi oluyordu.

Mamafih anlaşmanın bu hükümleri hiçbir zaman tatbik edilememiştir. Esasen İkinci Meşrutiyet'e kadar devletin muntazam bir bütçesi de olamamıştır 1911'de getirilen Fransız Maliye Müfettişi M. Laurant'ın bu hususun tatbikini tavsiye eden raporu da, Meclis'in Maliye Komisyonu tarafından reddedilmiştir.

5) Ayrıca hükümetin, gerek dahilde ve gerek yabancı memleketlerde ihraç edeceği tahvilat, bono ve sair evrakın satışı Osmanlı Bankası'nın inhisarına verilmişti.

6) Banka, bilcümle hazine muamelatından % 0,5 ihracına tavassut ettiği tahvillerden de % 1 komisyon

alacaktı. Ayrıca hükümet, bankaya şubeler ikramiyesi ismi altında bir tahsisat ödemekle mükellefti. Fakat, devlet, bankanın kârlarından hiçbir hisse alamazdı.

Dünya tarihinde hiçbir zaman, değil yabancı bir müesseseye, hatta milli teşekküllere dahi tanınmamış olan bu derece vasi salahiyet ve kudretle teçhiz edilen Osmanlı Bankası, Birinci Dünya Harbi başladığı vakit hükümetin emirlerine ittiba etmeyi red ve diğer memleketlerin merkez bankalarının aksine olarak devlet ihtiyaçları için banknot ihracını kabul etmediğinden...

Üretim güçlerinin tasfiyesiyle eş-anlı olarak ilerleyen batılaşma hareketleri sonucunda, *kaçınılmaz* olarak İmparatorluk, *Düyunu Umumiye* Anlaşması'na sürüklenecekti. Bana göre batılı emperyalistlerin sert notası karşısında Abdülhamit'in devletin iflasının ilanı olarak kabul edilen meşhur *Muharrem Kararnamesi* (1881) aslında onun eseri değil, sadece önceden gelen tarihi bir gelişimin, ekonomiyi istila eden emperyalizmin kaçınılmaz sonucudur.

1858'de toprak kanunu ile toprak mülkiyetinin sağlanması yoluna girilmişti. Bu kanun, büyük çiftliklerin içinde yer alan, sayısız köylerde oturan köylülerle, ayan ya da eşraf arasındaki ilişkileri ihmal etmişti (Ö.L. Barkan). Bu ihmal, büyük toprak mülkiyetinin tanınmasından başka bir şey değildi. Bugün Anadolu'da çeşitli bölgelerde köylüler, ayan kalıntısı aileler ve ağalar arasında süregelen çelişme, bu konuda muhtemelen kasden yapılan ihmal ile yaratılmıştı.

Bu arada tasfiye olan sanayii korumak için *Islahı Sanayi Komisyonu* kuruldu (1866) ve daha sonra *Islahı Sanayi Mektepleri* açıldı (1867). Sanayii korumak için başvurulan başlıca tedbir, Batıcı bürokrat kafasına uymaktadır. Bu tedbir, Batı'da tarihi gelişme sonucu ortaya çıkan şirketlere özenilerek, *mevcut esnafı şirketler halinde birleşmektedir. Üretim araçlarının daha ileri tekniğe yönelebileceği yeniden üretilmesi süreci*, önce tarihi içsel sebeplerle, ardından Batı kapitalizminin tasfiye ettirici etkisiyle kesilmişti. Bu kesilmeden sonra şüphesiz, böyle köksüz tedbirler

hüsranla biterdi ve öyle oldu.

Yine aynı dönemde danıştay, yargıtay benzeri bir şûra, Batı tipi ticaret kanunları vs. alınmıştı. Batı kapitalizmi, artık bilinen her şeyiyle imparatorluğa girip onu dağıtıyor ve kendine gerekli olanı da kontrol altına alıyordu. Balolar gibi, Batılı görüntülü yaşantı yanında kültür emperyalizmi eğitim kurumlarıyla ve zorunlu olarak giriyordu ülkeye. 1863'de Amerikan Koleji açıldı. Anadolu'da özellikle doğuda Amerikan misyoner okulları kurulmuştu. Robert Kolej azınlık komitecilerinin yetiştirildiği bir yer olmuştu. Daha sonra doğudaki Amerikan misyonerlerinin Ermeni-Kürt çatışmasını açıkça körüklediği görülecekti *(J. Haslip)*. "Batıya açılan pencere" denilen Galatasaray Lisesi 1868'de açıldı. Diğer okul, kolej ve benzeri misyon kuruluşları kurulmaya devam etti. Batı kapitalizmi, Ortaçağa da uymuş hıristiyanlığı misyonerleri ile emrine almış, dünyanın dört bucağına salmış ve Osmanlı ülkelerini de bu arada ihmal etmemişti. Bu misyonerler üretim araçları ellerinden çıkan yerli halklara sükûnet tavsiye edecek, esir ticaretini tasvip edecekti. Doğuda, Afrika'da, papaz kapitalizmin sembolü olacaktı.

Yine bu arada, *feminist* hareketler de görülüyordu.

Üretim düzeninin aşağıdan gelen gerekleri olmadığı için, Osmanlı toplumunun üst yapısında (A.H. Ongunsu'nun işaret ettiği gibi) garip bir ikileşme gerekiyordu. İslami hukuk yanında, Avrupai hukuk kurumları yer alıyor, medreseler yanında asri denen okullarda eğitim yapılıyordu. Müslümanlara ayrı, azınlık hıristiyanlara ayrı hukuk uygulanıyordu. Şüphesiz bu kuruluşlarda yer alan ve yetişenler birbirleriyle ahenk içinde birlikte olabilecek değillerdi.

Mevcut koşullar altında, *bürokratlar arası rekabet*, iktidardaki Tanzimatçıları tenkit eden bir grup meydana getirdi. Bu muhalif *Yeni Osmanlıların*, daha ileri sayılan hürriyetçi ya da meşrutiyetçi bir görünüşleri vardı. Ayrıca Tanzimatçıların yabancı sermaye severliğini de zaman zaman eleştirdikleri görülüyordu. Hürriyet mücahiti olarak da kabul edilen grubun hareketi ile *Birinci*

Meşrutiyet, Kanunu Esasi'yle 1876'da ilan edildi. İleri bir devinme imiş gibi anlatılagelen bu yenileşme hareketleri ile yukarıda değindiğimiz *toplumca ikileşme* büsbütün belirecekti. Çünkü, *ikileşme* ya da *iki cephenin* artık iyice belirmesinde bazı olayların adeta *eş-anlı* ya da *aynı dönemde oluşması*'nın oynadığı rol önemlidir. Şöyle ki:

a) Tanzimat'ın son yılları ve Meşrutiyet dönemi (kısa da olsa) Batı kapitalizminin emperyalist aşamasının kıtaları paylaşma döneminin tepe yıllarıydı. Kıtalar pazar olarak, ilkel madde kaynakları olarak paylaşılıyor ve bunun için çeşitli savaşlar oluyordu.

b) Yerli sanayiin, lonca sisteminin, bu yoldan sanayi üretim güçlerinin azalması, hatta tasfiyesi ve işsizliğin yayılması kaçınılmaz oluyordu.

c) Batılaşma, medeni olma adına, yeni anayasa ve parlamento kurulmasıyla laiklik ilkesinin gidilirken *padişahın teokratik* egemenliği kısıtlanmaya çalışılıyordu.

Bunların eş-anlı oluşmasının sonucu şöyle olabilecekti:

Halk, üretim güçleri tasfiyesinin ve işsizliğin nedenini ya batılaşma ile kolayca girmiş olan emperyalizme, ya da üst yapı kurumlarının bu arada kültür kurumlarının alınışına (gavurlaşmaya) bağlayabilirdi. Halk, olaylar yerine oturdukça kendine karşı olan bu gelişmenin yanında değil karşısında olabilirdi. Ve laikliğin getirilişine bu arada şahit olan halk yığınları, giderek teokratik hükümdar, Sultan Abdülhamit'in yanıda yer alırdı. Sarayda büyük bir yabancı düşmanı olarak yetiştirilen Sultan Abdülhamit, 1890'da "Ne yapmalı?" diye sorduğunda, kendisine verilen iki projeden İzzet Bey (Paşa)'in *İslam birliği* projesini kabul etmişti*. Böylece, Tanzimat döneminin, batıcı bürokrat grubu ile padişah beraberliğini de bozuluyordu. Gittikçe artan yönetici bürokrat egemenliği, üretim aracı büyük toprak sahibi ayan ya da eşraf egemenliği ile de iyice çatışırdı. Jön Türkler, muhalif bürokratlar olarak, önce

* (John Haslip, Yahya Kemal). Yahya Kemal **Siyasi ve Edebi Portreler** adlı hatıralarında, ikinci projenin Mizancı Murad Bey'e ait olduğunu söyler.

Tanzimat bürokratlarına, daha sonra Sultan Abdülhamit'e karşı hürriyet mücahiti olarak ortaya çıkmışlardı. Bu grup, ortanın solunda ikinci paşa diyebileceğimiz Mithat Paşa ile iktidara gelişlerinde, yukarıda göstermeye çalıştığım eş-anlı olaylar içinde *en azından talihsiz bir rol* oynamışlardı*.

Bürokratlar (Tanzimatçılar olsun, Jön Türkler olsun) Batı'da bulundukları uzun süre içinde oradaki sınıfsal hareketlerin (1830,1848,1851,1871, vs.'nin) Batı demokrasilerindeki yerini sanki hiç görmemişler (Ali Suavi hariç), böyle bir şey yokmuş gibi davranmışlardı**. Onlara, yalnız bu yanlarıyla dahi, Batı'yı gerçekte anlama olanağını bulamamış bürokratlar olarak bakabiliriz. Fakat emperyalizm için gerekli ortamı yaratan hareketleriyle ve işbirliği yaptıkları iddia edilen iç ve dış bölücü çevrelerle, İmparatorluğun dağılmasına gerçekten talihsiz tarihi bir rol oynamışlardı. Bunlar, emperyalizmin Osmanlı üretim güçlerini tasfiye yolu içinde, büyük ölçüde islamcıların ve padişahın, daha doğrusu Abdülhamit'in karşısına düşmüşlerdi. Tarihi şartlar sonucu olarak, gerçek bir ekonomik güce sahip olan bir sınıf ya da sınıf öncülüğünde getirilmemiş kapitalist batısal dokulu bir anayasayı, tasfiyeci, istilacı Batı'ya karşı ters düşmüş, islamcı çerçeveye sığınmış, kökü tarihin derinliğinde halk cephesi karşısında kim savunacaktı?***. Bu gerçek görülemezse, anlaşılamazsa, Sultan Abdülhamit'in meşhur 113. maddeye dayanarak Mithat Paşa'yı sürdürdüğü ve Meclisi Mebusan'ı işlemez hale getirdiği de iddia edilecektir. Bu yorum, biçimsel bir anayasa hukuku anlayışıyla ancak yapılabilir! Nitekim, bugüne kadar tarihlerimiz böyle yazılmamış mıdır? Eğer amaç, mevcut koşullar altında sadece imparatorluğu korumak olarak alınırsa, batıcı bürokrat Jön Türkler karşısında büyük bir denge taktikçisi Abdülhamit'i vatan haini olarak kabul etmek imkânsızdır. Tekrar

* Birinci Meşrutiyet için yapılan gösterilerde yer alan medrese talebelerinin hareketine şüphe ile bakılmakta, tertip olduğu dahi söylenmektedir (T. Z. Tunaya).

** Osmanlı milliyetçisi (?) Namık Kemal'in 1871 Paris Komün'ü lehine bir yazı yazmış bulunması asıl fikir ve davranışlarına göre önem taşımaz.

*** Mithat Paşa sürüldüğü zaman arkasından halkın ayaklanacağını muhtemelen ümit etmişti. Bir iç sınıfa bağlı olmayan Osmanlı bürokratı iktidarda iken yalnızdı. İktidardan düşünce büsbütün yalnızdı.

edeceğim, Abdülhamit'in imzaladığı *Muharrem Kararnamesi* ile gelen Düyun-u Umumiye *emperyalizmin koşulları içinde, bürokrat batılaşma olaylarının ekonomide yarattığı kaçınılmaz bir sonuçtur.* Burada, Sait Halim Paşa'nın başlangıca koyduğum, tutarlı ifadelerini hatırlatacağım. John Haslip, İttihat ve Terakki Komitesi'nden söz ederken şöyle yazıyor*:

> *Her ne kadar komitenin başındakiler ekseriyette Yahudi ve Arnavut asıllı kimseler idiyseler de, Resne ve Manastır kışlalarında "Türkiye Türkler içindir" parolası dillerde dolaşıyordu.*

Yine 1908'in hemen sonrası için,

> *"Türkiye Türkler içindir", "Boyunduruktan kurtulalım!" sloganlarıyla iktidara gelmiş olanlar (İttihatçılar), şimdi imparatorluğu yeniden teşkilatlandırmak için tekrar yabacılardan ibaret bir heyeti davete mecbur olmuşlardı. Bu suretle maliyede bir Fransız, gümrüklerde de bir İngiliz bulunuyordu. Bir başka İngiliz de uzun zamandan beri ihmal edilmiş olan deniz kuvvetlerini ıslaha memur edilmişti... Ticaret Odası'nda bir Alman, jandarma teşkilatında da bir İtalyan çalışıyordu.*

Batılaşma hareketlerini yürütenler, mülkiyet-sınıf meselelerini, iktidar ve sınıf ilişkilerini, bunun organik bağlantılarını dikkate alamıyorlardı. Bu ise onlara, Batı kapitalizminin çemberini kırıcı, onun boyunduruğundan kurtarıcı nitelikte ve üretim güçlerinde gelişme sağlayacak başka bir yolu adeta kapıyordu. Durum bu olunca, islamcıların dediği gibi, batıcılar, kendileri asri yaşasalar da, gavur yaşantısının taklitçisi olmaktan ileri gidememişlerdi. İslamcılar emperyalizmin, gavurluğun karşısına çıkmışlar, Batı'yı yermişlerdi. 31 Mart ve benzeri olaylar, hatta Menemen olayı,

* İttihat ve Terakki'nin 1907 Kongresi kararlarından ilginç altıncı madde aşağıdadır. Amaç Abdülhamit'i tahttan indirmektir. 6. Madde: Neşriyatı ihtilaliye! Kongre, neşriyatı ihtilaliyenin efkarı ahalisinde husule getirdiği tesir ve inkılabatı nazarı dikkate alarak Türkçe, Arapça, Kürtçe, Arnavutça, Ermenice, Bulgarca, Rumca resaili müteselsile neşrini ve bunların teşkilatı dahiliyeleri vasıtasıyla tevziini tahtı karara aldı. Bilhassa köylülere, memurine, asker ve zabitana, ulemaya, sunufu aliye eshabına ve kadınlara, hitaben intibahnameler yazılacaktır.

Batı emperyalizminin derine inen koşulları içinde *üstyapıda islamcı ve batıcılara verdirilen kavganın tek yanlı olmayan örnekleridir. Bu olayların tarihi yeniden yazılmalıdır bence.*

Bu tarihi gelişme içinde bürokratların zabit ve sivil karışık bir takımı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde örgütlenirken, tasfiyeye uğrayan tezgahlar, tasfiyenin sebep olduğu işsizlik ve onlarla işbölümü içinde olan diğer üretim alanlarında meydana gelen yaygın işsizlik sebebiyle halkın büyük bir bölümü ve ayan ya da eşraf, ulema ve nihayet padişahla islamcı halk cephesinde birleşecekti.

Bürokratik Jön Türk hareketine dahil olanların Sultan *Abdülhamit'e karşı* Paris'te 1902 yılında yaptıkları kongre son derece önemlidir. Bu toplantı Osmanlı toplumunda artık iyice beliren ikileşmenin, daha doğrusu batıcı bürokratlar ile onlara karşı olan islamcı-doğucu halk cephesine dayanılarak *fırkalaşma eğiliminin çekirdeğini ortaya çıkarmıştır.* Ve bugüne kadar gelen üst yapıdaki, temele indirilemeyen kavga ile yaratılan fasit daireyi biçimlendirmiştir. Kısaca Abdülhamit'in taktikleri ile imparatorluğu muhafaza etmek amacına karşı, Jön Türk hareketi, toplumun bölünmesinden cemiyetleşme, sonra da fırkalaşma biçiminde yararlanmıştı.

1902 Kongresi'nde hedef, a) Abdülhamit'i devirmek ve, b) sonra nasıl hareket edileceğini kararlaştırmaktı. Her iki hususta Jön Türkler arasında metod farkı vardı.

Gerçi, Abdülhamit'e karşı, askeri kuvveti, devirme hareketine katmakta aralarında anlaşma vardı. Fakat, bunu Osmanlıların yalnız başlarına başaramayacağını ileri sürerek, yabancı devletlerin de *müdahalesi* gereklidir, diyenler vardı. Ve buna karşı çıkanlar da vardı. Müdahaleci görüş bilhassa azınlıklara mensup Jön Türklerce destekleniyordu. Prens Sabahattin, yabancı müdahalesinin, müdahale edenlerin kendi çıkarlarına göre hareket etmemeleri şartıyla kabul olunabileceği gibi *safça* (?) bir telif yolu tavsiye ediyordu.

Doktrin açısından da fark vardı. Gerçi her iki grup da *burjuva sınıfının yaratılmasında* ittifak halinde idiler. Bir grup,

merkeziyetçi bürokratik niteliğini devam ettirip, *devlet mekanizmasıyla yerli kapitalist burjuvaları yaratmak istiyordu.* Diğer grup ise, adem-i merkeziyetçi idi. Ve burjuvaların ortaya çıkmasının ancak devletin ekonomik hayata katılması ile sağlanabileceğini kabul ediyordu, klasik liberal görüşü benimsiyordu. Batı'dan esinlenen bu görüş, orada kapitalizmin aşağıdan yukarı gelişmesinin, merkezi devlet baskısından kurtulma ile ve ülkenin mahalli yönetimi sayesinde olduğunu kabul etmektedir. Merkeziyetçi grup, bu görüşün, imparatorluğu parçalayacağına kanidir. Oysa, özellikle milli sanayiye ait üretim güçlerinin hemen de tamamen tasfiye olduğu, kaynaklarına emperyalistlerin el koyduğu yarı sömürge halindeki bir imparatorlukta, iki tarafın da görüşü bir anlamda ütopikti.

Farklı görüşe sahip olan Jön Türkler, iki gruba ayrıldı. Merkeziyetçi bürokratlar, *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti*'ni kurdular. Diğerleri ise; *Teşebbüsü Şahsi* ve *Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*'ni kurdular. Söz konusu ayrılık için Profesör T.Z.Tunaya şöyle demektedir:

> *Ve bu ayrılık - yahut muhalefet- 1908 kapısından girecek, fırkalar teşkil edecek, bütün bir imparatorluğun insanlarını iki hasım kampa bölecek tohumlarını serpecektir*.*

T.Z.Tuna'ya, politik çatışmada bu iki kampa bölünmeyi (bilgimize göre) ilk defa ortaya koyan kimsedir. Bizim için önemli olan, mevcut iki kampı bürokratların paylaşma olayıdır. Her iki grup da meşrutiyeti savunduklarından *seçim işi önem kazanıyordu*, fikirler ortaya atılırken *dayanılacak kitleler de aranacaktı elbet.*

Terakki ve İttihat Cemiyeti, daha eski kuruluş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile aynı yolda idi. İki cemiyetin yönetiminde aynı kişilerin de yer aldığı görülüyordu. Başka cemiyetlerin de iltihakı ile neticede 1908-1918 döneminin *İttihat ve Terakki Cemiyeti* ve sonrada fırkası ortaya çıkmıştı. Prens Sabahattinci cemiyet ise, şeklen İttihat ve Terakki ile 1908'de birleşmiş görünür.

* **Türkiye'de Siyasi Partiler**, sahife:107. Hatırlamak lazımdır ki bizim için son derece yararlı olan bu eserin yayın tarihi 1952'dir.

Aslında onun iddialarını kabul eden fırka olarak *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'nı görüyoruz.

Gerçekten de İttihat ve Terakki Fırkası, tarihi batıcı bürokratik geleneği temsil edecekti. Hürriyet ve İtilaf ise daha çok yine tarihi yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden doğup gelen *muhalefet cephesine dayanacaktı; temsil* etmeyecekti.

Bu muhalefet cephesi daima ülke halkının ekseriyetine dayanmıştır. Seçim fırsatı ortaya çıktığında halk cephesinden büyük ölçüde bu *destek* sağlanmıştır. Bu toplum bölünmesinin zincirleme gelişimini, kurulmuş cemiyetler, fırkalar ve gruplar itibariyle aşağıdaki tabloda gösterdik.

SOL YAN	**SAĞ YAN**
Yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelen doğucu-islamcı halk cephesine dayanan:	*Batıcı-laik bürokratik geleneği temsil eden:*
JÖN TÜRKLERİN PRENS SABAHATTİN KANADI	**JÖN TÜRKLERİN TERAKKİ VE İTTİHAT KANADI**
HÜRRİYET VE İTİLAF	İTTİHAT VE TERAKKİ (Önce cemiyet, sonra fırka)
İKİNCİ GRUP (Birinci Büyük Millet Meclis'inde Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nde)	**BİRİNCİ GRUP** (Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nde)
TERAKKİPERVER FIRKA	C.H. FIRKASI (PARTİSİ)
SERBEST FIRKA	**C.H.P-M.B.K.** (Milli Birlik Komitesi)
DEMOKRAT PARTİ	
ADALET PARTİSİ	**C.H.P.** (ORTANIN SOLU)
?	**?**

Bu tabloda gerek sol yandaki, gerek sağ yandaki blokta birbirini kronolojik sıra ile izleyen kuruluşları görüyoruz. Her blokta aşağıya doğru (zamanımıza kadar) taşınan tarihi bir misyon vardır. Tablonun sol yanı, yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelen, gerçek ve büyük kitlesiyle islamcı-doğucu cepheye *dayanan* kuruluşları göstermektedir. Sağ yanda ise devleti kurtarmak (?) için daha çok batıcı-laik bürokratik geleneğin *temsilcileri* olan kuruluşları görüyoruz.

Dikkat edilirse, sağ yanda bulunan grup için *temsil eden*, sol yanda bulunan grup için de *dayanan* ifadelerini kullandım. Gerçekten her iki tarafın başında da, bürokratları görmek kabildir. Bu bize bürokratlar arası çekişmenin onları nerelere sürüklediğini, bu çekişmelerle önceki fikirleri ile çakışan farklı fikirlere geçebileceklerini gösterir. Nitekim, İttihat ve Terakki'de, Millet Meclisi'nde Müdafaai Hukuk Cemiyeti içinde, İkinci Grup'ta da sivil, asker bürokratlar vardır. Hatta bu grupla eski İttihatçıların ilişkisi vardır. Önce Mustafa Kemal'in Birinci Grubu'nda olan dört meşhur Paşa, Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar Paşalar ve Rauf, Dr. Adnan Bey'ler, Terakkiperver Fırka'nın kurucuları ya da yöneticileri arasında yer almıştı. Bu parti ile de İttihat ve Terakki'nin ilişkisi gözükmektedir. Serbest Fırka kuruluşunda da benzer özellikler vardır. Demokrat Parti kurucuları da öyledir*. Adalet Partisi de kısmen öyledir.Fakat taban olan kitlenin niteliği çok farklıdır. Bazı kimselere göre fikir ve dayanılmak istenen kitle bir yana, Türkiye siyasi mücadeleleri şahıs mücadeleleridir. Aslında bu görüş, sadece

* Samet Ağaoğlu, **Kuvay-ı Milliye Ruhu**'nda (1964 baskısı) şöyle yazmaktadır:

Memleketin idaresi, başında yine Halk Partisi'nden ayrılmış liderler bulunan, fakat büyük kitlesi bu partiye hemen her zaman yabancı başka bir partinin eline geçti.

Yine aynı eserde liberal eğilimli Demokrat Parti kurucularından Celal Bayar için şöyle denilmektedir:

Havzai Fahmiye (Zonguldak kömür madenleri) kanununun hazırlanarak kabul edilmesinde İktisat Bakanı sıfatıyla Celal Bey en büyük rolü oynadı. Birinci Büyük Millet Meclisi'ni ve tarihini sosyalist bir görüşle tetkik ve tahlil ederken Celal Bey'in çalışmaları önemli bir mahiyet almaktadır. Celal Bey "ben sosyalist deta'yım" diyerek sosyalist görüşünü bir siyasi program şeklinde açıkça ortaya atan ilk bakandır.

Sabiha Sertel, yeni yayınlanan **Roman Gibi** adlı eserinde Fuat Köprülü ile kendisi arasında geçen bir konuşmaya yer vermiştir. Demokrat Parti kurucularıyla Serteller'in beraber çıkarmayı tasarladıkları **Görüşler** Dergisi hazırlığı sırasında yapılan bu konuşma şöyledir:

bürokratlar arası mücadele için geçerlidir de.

Yukarıdaki tablo, kitabın başında değindiğim fasit daireyi açıklamaktadır. Sınıf meselelerinin neden ortaya çıkmadığının anahtarını da vermektedir. Batıcı-laik bürokrat, batılaşma ile devleti kurtarmak isterken, yeterli derecede üretim güçleri yaratamadığından, tarihi büyük halk cephesiyle ters düşmektedir. Böylece iki cephe arasındaki mücadele kızışınca, *laik* batıcılar ile *dindar* doğucular arasında bir mücadeleye gelip dayanmaktadır. Bürokrat (sivil subay) *laik*, güya *ilerici* sayılacak, emperyalist kıskacı içinde bürokrat oyunlarıyla içine kapanan islamcı-doğucu kamp ise, gerici (mürteci) sayılacaktı!..

İşte bu oyun, tarihi olarak *kaçınılmaz üst yapı oyunu olarak devam* edegelmektedir. Bu oyunu devam ettirmekle:

a) Hem bürokratlar iktidar olarak artık üründen önemli bir pay almakta ve,

b) Hem de emperyalizm, çağına göre değişik usullerle ülkeyi yarı sömürge haline getirmektedir. Kısaca, halk cephesinden *sınıf meselelerini dikkatle ele alan bir öz ortaya çıkması önlenmektedir.* Fakat değişen tarihi koşullar altında bu oyun ilanihaye devam edebilir mi? *Edememenin objektif koşullarına doğru bir gidiş*, artık Türk Toplumunda görülmektedir. Onun içindir ki, tablonun

— Bu derginin çıkmasını hepimiz istiyoruz. Günlük gazeteler binbir kayıtla bağlıdırlar. Kapanmak korkusu içindedirler. Biz, fikirlerimizi serbestçe söyleyeceğimiz bir dergi istiyoruz. Bütün emelimiz memlekette bütün fertlere eşit haklar tanıyan, demokratik bir rejim kurmaktır. Halk Partisi devrimci bir parti olarak ortaya çıktı. Önemli işler gördü. Fakat bugün bu devrimci hüviyetini kaybetti. Hatta faşistlerle işbirliği yaparak, memleketin kredisini kırdı. Hürriyet, demokrasi namına ne varsa hepsini çiğneyip geçti. Bugün halkımız hürriyete susamış bir durumdadır Biz bu hürriyetleri, eşitlik haklarını sağlamak için ortaya çıktık.

— Söz, düşünce, inanç hürriyetlerini kabul edeceğinizi anlıyorum. Eşitlikten ne kastediyorsunuz dedim.

Köprülü ayağa kalktı, odada dolaşarak konuşuyordu:

— Vatandaşların yalnız kanun karşısında eşit olması yetmez. Bir tarafta büyük servetler yapan, halkı soyan zümreler gelişirken, geniş kitlelerin açlık ve sefalet içinde sürünmesi en büyük eşitsizliktir. Biz bunu önlemeye çalışacağız.

— İşçilerin serbest sendika kurmasına, teşkilatlanmasına, haklarını savunmasına imkân verecek misiniz?

— Elbette... Şimdi parti programı hazırlıyorum. Bütün bu istekler programda yer alacaktır. Ben, şahsen memleketin sosyalizme gitmesine de taraftarım. Fakat arkadaşlar bu konuda benimle beraber değillerdir.

altına soru işareti koymak istedim. Şimdi bu özetleyici tablodan İttihat ve Terakki bürokrasisine dönelim.

1908 Meşrutiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti, imparatorluğa hakim olmuştu. Devlet cemiyetin eline geçmişti. *Fakat Osmanlı Devleti'ni ele geçirmek, toplumu ele geçirmek değildi. Oysa onlar toplumu, daha doğrusu halkı elde edeceklerine, devleti elde etmek istemekteydiler ve bu yoldan elde edilen ya da kapılan devlet, kurtarılabilir sanılıyordu.* Devletin toplumda (hiç değilse bazı sınıflarla) organik bütünlüğü olmaksızın kuvvetli olamayacağını, kurtulamayacağını göremeyen* Osmanlı bürokratı, devlet gücünün temelini de anlayamayacaktı. Türkiye'nin politik eliti böyleydi ve hep böyle kaldı. Sıçranarak elde edilen iktidar nisbi bir yalnızlığa mahkûmdu. Fakat geçici de olsa sıçranarak iktidar kapılabiliyordu da. Çünkü,

a) Yarı sömürge halinde bulunan,

b) İçerde açık sınıf çelişkileri görülmemiş, sanayi sermayesinde özel yerli bir birikim gelişmemiş, ve buna paralel olarak ücret karşılığı emek-gücünü arzeden bir sınıfın yeterince gelişmediği, laiklerle-islamcılar arasındaki tali çelişki ile eşraf-köylü çelişkisinin gizlendiği bir ülkede iktidara sıçranabilirdi.

Fakat sanayi üretim güçleri genel olarak tasfiye olmuş ve artık gelişmekte olan dış tekelci kapitalizmin uluslararası koşulları altında milli üretim güçleri geliştirme olanaklarının yetersiz bulunduğu bir ülkede iktidar, halkın asgari ihtiyaçlarını asgari bir seviyede dahi (beslenme, giyinme, barınma gibi) karşılamak olanağını da bulamazdı. Bilindiği gibi, *yoğaltım (tüketim) mallarının kıtlığı merkeziyetçi bürokrasinin temelli bir sebebidir.* Bu kıtlık, bürokratlar batılı gibi yaşarken, demokratik eğilimleri despotizme dönüştürebilirdi.

Bu koşullar altında hürriyet mücahitliği ile 1908 Meşrutiyeti'ne gelinince, Türkiye tarihinin dürüst denen bir seçimi yapıldığı iddia edilir.** (Fakat sonra, Ankara'da kurulan Birinci Büyük Millet

* Doğrusu Osmanlı toplumu içine doğmuş bürokrat için görebilmek güçtü.

** F.W. Fray, Halide Edib'e atıfta bulunarak 1908 ve ilk Büyük Millet Meclisi seçimlerinin nisbeten açık ve dürüst seçim gözüktüğünü söyler. **The Turkish Political Elite**.

Meclisi seçimine kadar dürüst bir seçim yapılamayacaktı).

İttihat ve Terakki ciddi bir rakibinin bulunmadığı seçimleri alarak parlamentoyu doldurdu. Fakat birkaç ay içinde mecliste büyük bir muhalefet grubu belirdi. Mevcut koşullarda bu kaçınılmazdı. Parlamento dışında da "çığ gibi büyüyen" muhalefet ortaya çıkmıştı. Aslında *serbesti, bürokratın karşısına hemen halkın muhalefetini getiriyordu.* İktidar olan İttihat ve Terakki'ye açık iki yol kalıyordu:

a) Hürriyetçilik adına yapılan politika, kısa zamanda İttihatçı'ların azınlık olabileceğini gösterirken, (ayrıca bazı azınlıkların milliyetçilik hareketlerinin de geliştiği ortamda), *anarşiyi seçmek*, ki bu İttihatçı'ların iktidardan düşmesi demekti.

b) Bünyelerine uygun olan, daha merkeziyetçi, halktan giderek tamamen kopulmaya yol açacak şiddet yolunu seçmek.

Mevcut ortamda ikinci yolun seçilmesi normal olanı idi.

Ve *31 Mart 1909 vakası* oldu. Aslında yorulmuş, artık ihtiyarlamış olan Sultan Abdülhamit tahttan indirildi ve Selanik'e sürüldü. H.Ertürk, İttihatçı'lar için, "yeni devrin küşadını Yıldız yağmasıyla yaptılar, " der* Yıldız Sarayı'nda 33 yılda birikmiş mücevherden halılara, avizelere, perdelere, mutfak takımlarına, mobilyalara, hatta oyma işlemeli kapılara varıncaya kadar herşeyin yağma edildiği yazılır. Bu yağma üzerine Tevfik Fikret meşhur;

"*Yiyin efendiler, yiyin, bu han-ı iştiha sizin*"

mısralı şiirini yazmıştı. Daha önce, İkinci Meşrutiyet ilan edildiğinde Abdülhamit, kendisini halkın arasına girerek, Jön Türklere karşı gelmeye zorlayan İzzet Paşa'ya şöyle diyordu:

> "*Ben artık ihtiyarladım. Fakat yaşadığım müddetçe, dahili harbe sebebiyet verdiğim asla söylenmeyecektir*"

Sonra imzaladığı bir kağıdı İzzet Paşa'ya uzatarak:

> "*İşte, Avrupa'nın herhangi bir yerine gitmenize müsaade eden ferman... Tekrar İstanbul'a gelirseniz, eski günlerinizin çok değişmiş olduğunu göreceksiniz. Türkiye artık sadece*

*** İki Devrin Perde Arkası**

küçük bir memleket olacak... Demokrasi bir mezhep mücadelesi haline gelecek... Zannetmem ki milletim, bugünkünden daha mesut olsun..."*

Önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun aslında çöktüğünü ve bunun nedenlerini açıklamıştık. Fakat Türkiye'nin sadece küçük bir memleket olarak kalışı, imparatorluğun batışı, İttihat ve Terakki idaresince hızlandırıldı. Yeni devlet, bu enkaz altından çıktı.

1909-1911 örfi idare dönemidir. Muhalefet, 1911'de İttihatçı'ların bürokratik,

a) Sekiz kişilik bir Merkezi Umumi istibdadına;

b) Ordunun (zabitlerin) siyasetin içinde olmasına karşı birleşik cephe kurdu**. Bu cepheye Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası gibi fırkalar yanında, Osmanlı Sosyalist Fırkası mensupları da katıldı(T. Z. Tunaya). Ortaya Hürriyet ve İtilaf Fırkası çıkmıştı. Fikir yapısı, adem-i merkeziyetçi Prens Sabahattin'in görüşlerine dayanıyordu. Bu fırka, kuruluşunun hemen arkasından İstanbul'da yapılan ara seçimi İttihatçı'lara karşı kazandı. Bu kâfi bir alarm idi. 1911 ve sonraki seçimler artık açık ve dürüst, yani meşru seçimler değildi. Osmanlı devlet-asker birliği, İttihat ve Terakki'de tekrar kurulmuştu. Muhaliflerin tenkitleri karşısında Düyun-u Umumiye'nin başındaki Türk müdürlerden Hüseyin Cahit Yalçın,

"*Ordu resmen Cemiyet'e dahil değildir. Cemiyet'in kulüplerine devam etmeyecek, Cemiyet ile münasebette bulunmayacaktır. Fakat aynı zamanda Cemiyet'ten çıkmış değildir*"

diyordu (**Tanin**). Yani subaylar Cemiyet'in hem içinde ve hem de dışında idi. Bu ne demekti? Sadece içinde demekti.

Fakat, seçimlerin ve hükümetin gayrimeşruluğuna karşı olan ve ordunun sadece vatan savunması ile görevli olmasını isteyen yeni bir zabit grubu ortaya çıkmıştı. Bu *Halaskâr Zabitan Grubu* idi (1912). Bunlar, Prens Sabahattin'in fikirlerinden de esinlenmişti. İşte bu zabit grubu, seçimleri bilinen gayrimeşru usullerle alan

* John Haslip.
** Üçüncü olarak, Osmanlı yerine Türkçülüklerine karşı olma da zikredilebilir.

İttihatçı'ları iktidardan düşürdü. Serbest seçim yapmak ve zabitlerin politikadan ayrılmasını sağlamak üzere Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın *büyük kabine*'si kuruldu. Nazım Paşa Harbiye Nazırı'ydı. Halaskâr Zabitan Grubu Balkan Harbi'nde iken "Babıâli Vakası" oldu. İttihatçılar Babıâli'yi bastılar ve Nazım Paşa'yı öldürdüler. Böylece tekrar bırakmamak üzere iktidarı zorla aldılar. Balkan Harbi de kaybedildi. Fakat İttihatçılar bu arada Türkçülüğü iyice benimsediler.

İttihat ve Terakki'nin genellikle 19. Yüzyıl Osmanlı bürokratlarına has diğer bir yanına işaret etmek gerekir. Bunlar da "devleti kurtarmak" iddiası ile iktidara geldikten sonra nüfuz ticareti ve *nepotizm* yanında, *emperyalist-levanten-bürokrat işbirliğine* girmiş ve bunu yürütmüşlerdi. İngilizler yerine kısmen Cermen kapitalistleri ikame etmek neticeyi değiştirmezdi.

Şehirlerin kamu işletmelerinde, madenlerde, vs.'da artık yabancı sermaye firmaları gelişirken şüphesiz bunlarla beraber bir miktar emek gücünü satan işçi sınıfı da ortaya çıkıyordu. İttihat ve Terakki idaresi, özellikle yabancı sermayeye ait şirketlerde 1908 yılında yer alan grevleri zaman zaman asker ve polisle zorla bastırmıştı. Yabancı sermayenin zoruyla meşhur " *Tatili Eşkal Kanunu*" çıkarılmıştı. Emperyalistlerle işbirliği içine itilen ve Batı tipi *burjuva yaratmak* isteyen İttihatçılar, ancak, belli deyimle *komprador* yaratabilirdi.

Gerçekten de adamları ve akrabalarıyla bunu da bir derecede başardılar. İttihat ve Terakki için anlamlı bir adı, Yahya Kemal koymuştur. Bu ad "*İktidar Tekkesi*"dir. Ülke içinde bir sınıfa dayanmadan zaman zaman iktidar olabilen ve artık üründen önemlice bir kısma el atabilen hem Osmanlı ve hem de Cumhuriyet bürokratları için bu isim konulabilir. İktidar tekkesine mensup İttihatçıların bir kısmı firma sahibi oldu.

Fakat önemli olan başka bir kuruluştan söz etmeliyiz: *İtibarı Milli Bankası* adıyla kurulan bir banka vardı. Bürokratların artık üründen pay almasının bir metodunu gösterdiği için bu bankaya değinmekte yarar vardır.

Birinci Dünya Harbi içinde, aslında bir İngiliz, Fransız, Hollanda bankası olan Osmanlı Bankası ile münasebetler kesilmişti. Harp, bu arada diğer bazı yabancı banka şubelerinin de faaliyetlerini durdurmuştu. Bunun üzerine bir milli bankaya ihtiyaç duyulmuştu. İşte bu durumda, 1917 yılında 4 milyon lira itibari sermaye ile İtibari Milli Bankası kuruldu. Bir kanunla, Ergani bakır madenlerinin işletilmesi ve Ergani'den sahile yapılacak demiryolu hattının imtiyazı bankaya verildi. (*Burhan Ulutan*, **Bankacılığın Tekamülü**). İlginç olan yön şudur:

a) *Yarısı ödenen sermayenin mühim bir kısmı hükümete aitti.*

b) *Bankanın kurucuları o dönemin nüfuzlu şahsiyetleri, devlet adamlarıydı.*

Demek ki, bu banka birtakım firmalar kurarak (madencilik dahil) kazanacağı kârlardan iktidardaki bürokratlara servet sağlayacaktı. İşte bu *Devlet Bürokrat Bankası* daha sonra rastlanan *İş Bankası*'nın ilk modelidir (nitekim 1927'de ikisi birleşmiştir). Fakat asıl önemli olan taraf bu hareketle bürokratların küçük bir azınlığında sınıflaşma ya da burjuvalaşma eğiliminin ortaya çıkmasıdır. Bu hareketi, devleti kullanarak *ilkel birikim yapmanın bir yolu olarak niteleyebiliriz.* Batı merkantilistlerinin yaptığı gibi sömürge yağması ve esir ticareti yapabilecek değillerdi ya!

Bürokrasiden yararlanıp üretim aracı sahibi olmak üzere tekil hareketler her zaman olmuştu. Fakat kitle halinde bir sınıflaşma olayına gelecek bölümde, *Ordu Yardımlaşma Kurumu* sebebiyle değinilecektir.

İttihatçılar devrim ya da ıslahat olarak başka neler yapıyordu? Kadınlara hürriyet, şefkat, "kadınlı erkekli müsamereler", şapka ve harf devrimi için hazırlıklar*. Kooperatifçilik ve yerli malı kullanma propagandaları.

Aynı İttihat ve Terakkiciler, zamanın sosyalist olduğu iddia edilen dergileri ve kişileri ile temaslar kurarken, öte yandan bazı

* Yahya Kemal şöyle yazıyor (o sırada Paris'tedir):
"Cemal Bey'in(Paşa) Üsküdar Mutasarrıf'ı olduğunu, orada entari ile gezmeyi kaldırdığını, Meşrutiyet'in ilk ıslahatından biri olarak işittim"
Şüphesiz bu erkeklerin entari ile dolaşma yasağıdır.

sosyalistleri öldürtmüş, gıyaben ölüme mahkum etmiş ya da sürdürmüştü (Mete Tuncay). Fakat sırası gelince, 1917'de Stockholm'deki uluslararası sosyalistler toplantısına delege göndermeye kalkmışlardı. Fakat bu delegeler toplantıya kabul edilmemişlerdi. Bu olaylar, meşhur Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'a atfedilen solculara söylenmiş bir sözü hatırlatmaktadır insana*.

Daha önce, göstermeye çalıştık ki, *Roma Sulhu* gibi bir *Osmanlı Sulhu* olamamıştı. Ve göstermeye çalışmıştık ki, 16. ve 17. yüzyıllarda devinen koşullar, üretim güçleri gelişmesini durdurmuştu. Üretim güçleri gelişemeyen büyük, fakat anarşik imparatorluk, 19. yüzyıla girerken artık bitmiş bulunuyordu. Bu bitkinliği içinde imparatorluk, dış politikada dengeye oynamak zorunda kalıyordu. Nitekim, iş başına getirilen bazı sadrazamların ya da vezirlerin bazen İngiliz taraftarları, bazen de Rus taraftarları olarak seçildikleri dahi görülmüştü. Tanzimat dönemi sanayi üretim güçlerinin tasfiye dönemidir. Üretim güçleri tasfiye olan ülke, tasfiye edenlerin ya sömürgesi ya da yarı sömürgesi olurdu. Üretim kapasitesi düşen ülkeye giren yabancılar, Düyun-u Umumiye ile ülkenin sadece ekonomik kaynaklarını değil, politikasını da ipotek altına alırdı**. İşte Abdülhamit bu koşullar içinde imparatorluğu üstadı olduğu dengeci taktiklerle muhafazaya çalıştı***.

Üretim güçleri yetersiz ve onlar da artık yabancı boyunduruğunda bulunan imparatorlukta, hürriyet şarkılarıyla iktidara gelenler sözü edilen *ekonomik yetersizlik* ve *bağımlılık* içinde ya anarşi ile halkın kendilerini iktidarlardan itmesini ya da despotluğu seçebilirlerdi

* "*Komünizm gerekirse onu da biz yaparız*" mealinde. Türkiye'deki bürokrat davranışı apaçık kılan bir sözdü bu.

** Zaman zaman Japon kalkınmasından Türkiye için ders alınmasına işaret edilir. Türkiye'nin ne Tanzimat'tan önce, ne de sonra zamanımıza kadar olan tarihi koşulları, Japonların Tokugawa ve Meiji dönemleri koşullarıyla karşılaştırılamaz.

*** Siyonizm ve bugünkü İsrail Devleti'nin babası sayılan Dr. T. Herzl'in hatıratı, Osmanlı Düyun-u Umumiye borçlarının konsolide edilmesi ve hafifletilmesi karşılığına rağmen Abdülhamit'in oyalayarak siyonistlerin tekliflerini kabul etmeyişinin hikayesinden ibarettir (Yaşar Kutluay, **Siyonizm ve Türkiye**).

Abdülhamit hiçbir şekilde müsrif değildi. Son derece mütecessisdi. Herşeyi öğrenme merakı vardı. Kapitalist finans kurumlarının işleyişini daha şehzadeliğinde bizzat Galata bankerlerinden öğrenmeye çalışmıştı. Hatta borsa oyunlarına girmişti. Bu arada değerli kağıtlardan (esham, tahvil, yabancı para gibi) bir portföyü olmuştu.

demiştik. Onlar, kaçınılmaz olarak ikinciyi seçtiler elbet. Ve "devlet kurtarmaya" devam için seçtiler. Onlar, emperyalist dünya koşulları içinde, kumar oynamaya mecburdular, harbe girmeye mecburdular. Ve girdiler. Onlar için devamlı iktidarda olmanın başka yolu kalmamıştı. Gerçi padişahın iktidarı yerine kendi iktidarlarını kurmuşlardı. Fakat, devleti kurtarabilmek için, İstanbul muhafızı meşhur Cemal Paşa'nın dediği gibi "gelecek nesillerin rahat etmesi için" iktidarlarının devamlılığı gerekti. Bunun için bir sıçrama şarttı. Bu harpti. Harple birinci perde kapandı. Sévres Muahedesi ile imparatorluk tasfiye oldu.

İkinci Meşrutiyet'te, islamcı çerçeveye sığınmış halk ile laik bürokrat kavgasının devamını gördük. Cumhuriyet döneminde de aynı kavgayı görüyoruz maalesef. Kavga, batıcı olmaktan dolayı ilerici (?) denilen laikler ile dinciler arasında bir üst yapı kavgası halinde bırakılmıştır. Böylece, temel çelişkilere inmeyecek biçimde şartlanan Türkiye ikiye bölünmüştür. Bundan ise, sadece emperyalizm yararlandı. Bugün de öyle görünmüyor mu?

Aslında Osmanlı ve Cumhuriyet bürokrat grubu, kapalı bir grup değildir. Toplumun bütün katlarından bu gruba sızma olanağı vardır. Batıcı-laik bürokrat gruba, subayların büyükçe bir kısmını da katmak gerekir. Fakat söz konusu subaylar, aydın denilen bürokratlar olarak, *emperyalizmin ekonomideki etkilerini, hem de bütün sanayiin tasfiyesi ve işsizlik ile sonuçlanan süreci anlamak olanağını bulamadılar*. İşte bundan dolayı, adına kendilerinin devrim ya da reform dedikleri hareketlerinde halk ile gerçek organik bir bağlantıyı sağlayamadılar.

Tarihi toplum dokusu kapitalist olan batının üst yapı kurumlarını, Türkiye toplumunun başka dokulu yapısına dikmeye, ona bağlamaya çalıştıkça, ve buna bağlı olarak kapitalist yetiştirmeye gayret ettikçe ne olacaktı? Şu olacaktı: Bir bünyenin kendisine takılan başkasına ait dokusu farklı böbreği ya da kalbi atmak istemesi gibi, Türkiye'nin tarihi toplum yapısı da batı kurumlarını kabul edemeyecekti. Ve yetiştirilmek istenen kapitalistler de batılı emperyalistlerle işbirliğine gitmek zorunda kalacaktı.

Halkının katılabileceği bir biçimde gelişmeyen devrim ya da reform hareketi, yalnızlığa, soyutlanmaya, hatta bunların sonucu olarak yapılan bürokratik zorlamalarla, halka karşı düşmeye mahkum oluyordu. Bu zıtlaşma, Anadolu toplumunun tabanındaki çekirdek ya da tohumun yeşermesini önlemekte, onu hatta çürütmektedir.

-4-

SON BÜROKRAT PAŞA'YA SORULAR VE STRATEJİK İPUÇLARI

Kısaca batılaşma, Batı toplumuna girme, "Civil Toplum" yaratma çabaları, kökü dışarda, yani batı kapitalizminde olan ve mevcut yerli üretim düzeninden kopuk ya da onunla bir türlü tamamlaşamayan sözde bir "*kültür devrimi*" gözükmektedir. Mevcut üretim güçleri sahiplerinin ve halkın büyük bir bölümü, üst kültür devrimi hareketini (anayasasından sanatına kadar) kabul edemeyecek, hatta tepki gösterecektir. Tepkinin dini görünüşüne aldanmamalı. Onun gerisindeki tarihi gerçeği anlamalıyız. Batıcı-laik bürokratın, bu dini görünüşü kendi iktidarı için istismar etmesini doğru teşhis etmelidir. Bu takdirde, Türkiye toplumunun yamalı, yırtık, ikileşmiş halini ve emperyalizme eskiden olduğu gibi açık oluşunu daha iyi anlayabiliriz.

19. yüzyıl başlarında ayan, bürokratlarla işbirliği yapmıştı. Bu büyük topraklar üzerindeki fiili mülkiyetini hukukileştirmek isteyen ayan için gerekli idi. Tanzimat giderek bu durumu nisbeten sağladı. Fakat, batıcı bürokrat ile daha fazla birlik olamazdı. Önce de değinildiği gibi, bürokratların bir üretim aracına sahip olmaksızın hem iktidar ve hem de artık ürünün bir bölümüne el atabilmesi, ayanın çıkarları ile çelişirdi. Hele mevcut sanayi kesiminde üretim güçlerinin tasfiye olduğu bir ekonomide, bu çelişki gittikçe daha kuvvetli olabilirdi. Fakat bu, onların birlikte olmalarına, Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi açık bir işbirliği yapmalarına engel değil. Bürokrat iktidar grubu, üretim gücünü temsil eden sınıf olmaksızın politikanın geçici otonomisini devam ettirmek istiyordu. Üretim gücünü temsil etmeyen bir politik güç geçicidir. Artık burada söz konusu olan bürokrat, politik güce devamlı olarak sahip olmak isteyen ve bu yoldan artık ürünün bir

kısmına el atan ve bunu yaparken üretim güçlerinin gelişme hızını yavaşlatan, gelişmeyi durduran, bu güçlerin tasfiyesine sebep olan nitelikte rol oynayan yöneticiler grubudur*.

Osmanlıların son yüzyılında ve Cumhuriyet döneminde bürokratlara açık gibi gözüken yolları tespit edebiliriz. Önce politik güç ile ekonomik güç arasındaki ilişkileri yeterince değerlendirme olanağını bulamayan, fakat politik iktidarda kalarak artık ürünün büyükçe bir kısmına devamlı el atmak isteyenleri ele alalım. Bunları, 1-3'e kadar almaşık olanaklar halinde sıralayacağız:

1- Ya üretim araçları sahiplerinin karşısına çakır gözükürler,

2- Ya onların emrine girerek emekçilerin karşısına çıkabilirler.

3- Ya da bir grup (yerli) üretim aracı sahibinin karşısına çıkarken diğer bir kısmının (yabancı sermayedarın) bilinçli, bilinçsiz emrine girebilirler.

Bu arada bazı bürokratlar sadece dayanıklı yoğaltım (tüketim) mallarında değil, üretim aracı olan servetleri de biriktirmeye giderler, böylece tekil olarak sınıf değiştirirler. Bunun kitle halinde yapılmasına aşağıda (4)'de işaret edilecektir.

Politik güç ile ekonomik güç arasındaki ilişkileri grup olarak anlayanlar için de iki almaşık olabilir:

4- Bürokrat grup, sadece, devamlı garantisi olmayan artık ürün elde etmekle kalmaz. Üretim aracı sahibi olmaya, bu arada kapitalist olmaya başlar. Daha doğrusu kapitalist sınıfa girmeye başlar. Bunda önemli olan tekil hareketler değil, büyük bir bürokrat grubunun sınıflaşması ya da bir (iç ya da dış) sınıfa katılmasıdır.

5- Kendisini, emekçi halk yığınları ile özdeş görmeye ya da onların yandaşı olmaya başlayan bürokrat, artık yukarda belirtilmiş anlamda bir kimse olmaktan çıkar. Eğer bu almaşık gerçekleşirse, tarihi Osmanlı ve Cumhuriyet *bürokratının* (sivil olsun, subay olsun) niteliğini değiştirmesi ile karşılaşmış olacağız. Bu kitapçıkta yapmaya çalıştığım analizle vardığım sonuçları, biraz da bu

* Osmanlı ve onun devamı olan Cumhuriyet'in iktidar arayan bürokratlarının, halen batıda görülenlerle, Rusya'dakilerle ve kendilerine karşı kültür devrimi yapılan Çin bürokratları ile tarihi gelişme açısından farklılıkları vardır.

sonuncu (beşinci) gruba girmeye açık olan bürokratlara sunmak istiyordum. Bürokratlar içinde, niteliğini değiştirmeye açık olan ve giderek olabilecek bir grup elbette vardır. Bürokratların büyük çoğunluğunun, şimdiye kadar oynadığı rol, kendilerinin *halk için* demelerine rağmen, büyük ölçüde *halka karşı* düşmüştür. İşte bu analiz, bir yandan da bunu ortaya koyabiliyorsa, sanıyorum *bürokratın kendi tarihi yerini tesbit etmesiyle, bunun bilincine gelmesi* ile sonuncu (beşinci) gruba giriş ancak olacaktır. Bu grup, düşünce ve eylemiyle halkın içinde halkla beraber olacaktır. Tarihin artık geri değil, ileri işleyen seyrine, gerçek halk gücüne katılacaklardır.

Bu sıralamadan sonra, yer yer bunlara uyan örnekleri özellikle 19. ve 20. yüzyıl bürokratlarımızdan vererek bugüne gelebiliriz.

Tanzimat ve Meşrutiyet bürokratı, politikadaki kısmi otonomisine dayanarak emperyalizmin emirleriyle paralel düşen talihsiz rolü oynamıştı. Böylece imparatorluğun dağılmasına, *yerli* sanat ve sanayiin (olan kadarıyla) tasfiyesine (aslında üretim güçleri tasfiyesine) sebep olmuştu. Bu yoldan kendi kabuğuna çekilmek zorunda kalan halkı karşısında bulmuştu. Bürokratlar, meşrutiyet hareketleriyle laik devlete gitmek (yani padişahın teokratik egemenliğini sınırlamak) isteyince, padişahı ve ulemayı daha fazla karşısında bulmuştu. Ayrıca toprak egemenliği ile politik güce sahip olmak isteyen ayan ile de zaman zaman karşıt düşmüştü. *Bu, sınıfsız, hatta büyük ölçüde halksız bir yoldan* devleti kurtarmak isteyen, ya da "*medeni toplum*" kurma gibi bir iddiayı taşıyan hareketti. Bunu, genel olarak. yukarda verdiğimiz şıklardan üçüncüye uyan bir bürokratik gelişim olarak niteleyebiliriz. Çünkü, batıcı bürokratlar, Batı kurumlarını almaya çalışırken, bir yandan *yerli üretim güçlerinin tasfiye edilmesinde* talihsiz tarihi rolünü oynuyordu. Böylece bu *güçlerin sahiplerinin karşısına çıkmış oluyordu.* Fakat, öte yandan da emperyalizm Osmanlı ülkelerini boyunduruğu altına alırken, aynı batıcı bürokratlar, *Batı kapitalist sınıfların* en azından *paraleline, onların yerli ortakları haline düşmüş* bulunuyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun nihai yıkılışında İttihatçı bürokrat azınlık, tarihi ve büyük ölçüde kaçınılamaz rollerini oynamıştı. Onların ileri gelenleri dışarı kaçmış, Abdülhamit'in söylediği sonuca gelinmiş, Anadolu dahi istilaya uğramıştı.

Yabancı istiladan Kurtuluş Savaşı içinde, *bürokratların*, büyük toprak sahibi *ayan kalıntısı*'nın ya da eşrafın bir kısmı ile geçici, fakat apaçık bir *işbirliği* vardı. Bu işbirliğinin gelişmesi, Türkiye'nin yazılı tarihlerinde halen karanlıkta duran önemli bir noktadır. C.H.P. lideri İsmet İnönü'nün sık sık dergi ve gazetelerde, gerekli görüldüğünde, tekrar ve tekrar yayınlanan hatıralarında gördüğümüz bazı kısımlara burada değinmek gerekiyor. Anadolu'da düşman istilası üzerine harekete geçen, bağımsızlık savaşı vererek düşmanın ilerlemesini (muntazam ordu kuruluşuna değin) engellemiş bulunan, hakiki gerillaların meydana getirdiği *Kuvve-i Seyyare* vardı. C.H.P. lideri, bunların halktan* vergi topladığı, koyun, vs. gıda maddeleri aldığından şikayet etmektedir. Açıklanması gereken nokta burada evvela, söz konusu halkın kim olduğudur. Aslında bu eşraftır. Milli kurtuluş hareketinde gerillaların finansmanı elbette önemlidir. Açıklanması gereken diğer bir nokta, *Kuvve-i Seyyare*** *bürokratlar, eşraf ve halkın ilişkileridir*. Bu ilişkiler, savaş sonrası Türkiyesi'ne hakim ekonomik görüşü açıklayıcı olacaktı. Olmuştur da. Nitekim savaştan sonra 1923'de yapılan *İzmir İktisat Kongresi*'ne hakim olan hava, söz konusu *bürokrat-eşraf işbirliğine* hakim olan havadır.

Bürokratın " *devlet kurtarma*" çabaları içinde tutumunu, yerini açıklayan, belirten, son derece önemli hatta tarihi diyebileceğim açık ve dramatik ifadeleri, yine C.H.P. liderinin **Ulus** Gazetesi'nde yayınlanan hatıratında buluyoruz. İkinci İnönü Savaşları sırasında Bursa'dan geriye doğru göçen ve içinde subay ve ailelerinin bulunduğu bir kafileye rastlanır. İ.İnönü şöyle diyor hatıratında:

* Yer yer bunların zengin olduğu da ifade edilir gerçi.

** Kuvve-i Seyyare'nin başında bulunan ve bir zaman Büyük Millet Meclisi'nin kahramanı addedilen Çerkez Ethem, Ankara'daki bürokratlarla çatıştı, kaçınılmaz olan bu çatışma, Ethem'i Yunanlıların yanına itecek trajik bir olaydır. Şüphesiz Yunanlı'ya katılma hiçbir yoldan bağışlanamazdı.

"Kafileyi durdurdum. Subayları bir kenara topladım. İçinde bulunduğumuz vaziyeti bilesiniz. Bundan başka, subay olarak da yerinizi bilmelisiniz. Padişah düşmanınızdır. Yedi düvel düşmanınızdır. Bana bakın, dedim. Kimse işitmesin millet düşmanınızdır"*

Cumhuriyet'in ilanı ve halifeliğin kaldırılışı da küçük bir azınlık kararıyla olmuştu. Nitekim, 29 Ekim 1968 tarihli **Cumhuriyet** Gazetesi'nde İ.İnönü, Cumhuriyet'in nasıl ilan edildiğini açıklamaktadır. Bilindiği gibi Anadolu'nun ilk meclisi için yapılan seçimin, 1908 Meşrutiyet seçimi gibi, baskısız yapıldığı kabul edilmektedir. İşte bu meclisteki mebuslar, Anadolu'nun temsilcileriydi. Fakat Cumhuriyet'e şiddetle karşıydılar. Söz konusu hatıralara göre, küçük bir azınlık, aldığı kararı, ekseriyete rağmen kendine has usullerle kabul ettirmişti.

Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki politik kuruluş *Müdafaai Hukuk Cemiyeti* idi. Bu cemiyet içinde *bürokratlar arası rekabetten* iki grup ortaya çıktı: Birinci ve ikinci gruplar. Birinci Grup Mustafa Kemal'in Grubu sayılıyordu. İkinci Grup'ta gerçi İttihat ve Terakki'nin bir nüvesi vardı. (Bu ittihatçı nüve, sonra Terakkiperver Fırka'da, giderek Demokrat Parti'de de bulunacaktı). Fakat bu İkinci Grup aslında Osmanlı Hürriyet ve İtilaf Fırkası paralelinde idi. Çünkü, *seçim mekanizması söz konusu olduğundan* Osmanlı toplumundaki ikileşmeden ortaya çıkan ve giderek ekseriyet olabilecek *islamcı-doğucu cephenin güçlerine dayanmak zorunda idi. Bu güçlere dayanmak üzere işbirliğine* itilecekti.

Bu itiliş, bürokratik tarihi mirası taşıyan Birinci Grup'un ve sonra onun dönüştüğü C.H. Fırkası'nın azınlık olduğunu hemen gösterdi. Nitekim, Mustafa Kemal'ci Birinci Grup'a dahil olanların dahi çoğu Cumhuriyet'in ilanına karşı idi. İkinci Grup dayandığı kitleyi bilerek kuvvetli bir muhalefet yapmıştı. Bu hikaye, önce de değindiğimiz gibi, bürokratik İttihat ve Terakki'nin de başından geçmişti. 1908 meşru, dürüst seçimlerinin hemen arkasından, "muhalefet çığ gibi büyümüştü"

* **Ulus**, 17 Mayıs 1968

Büyük Millet Meclisi'nin ikinci seçiminde İkinci Grup'tan kimse namzet gösterilmedi. Serbest seçim yoktu artık. İttihat ve Terakki'nin "Merkezi Umumi" hakimiyeti, C.H. Fırkası'nda tekrar kurulmuştu. İttihatçılar döneminde, Cemiyet-Zabit içiçeliği vardı. Mustafa Kemal bunun yarattığı rekabeti ve sonuçlarını görmüştü; zabitler kışlaya sokulmuştu. Fakat, batılaşma hareketleriyle kuşatılmış bir çerçeve içinde zabitler; C.H.P. liderleriyle sıkı bir biçimde bağlı idiler.

İlerde ne zaman serbest seçim yapılmak istenirse, İttihatçıların ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nin hikâyesi bazı değişikliklerle tekrarlanacaktı.

Bu *bürokratik yalnızlığı*, buhranlı günlerde ve iç ve dış sınıf baskıları altına düşülünce rahatça gözlenebilir. O zaman bir destek ya da dayanılacak güç aranır. Bu güç içerde bulunmazsa, dışarda aranır. Mütarekede bazı bürokratların (Halide Edip ve Dr. Adnan Adıvar, Refet Paşa, İsmet Paşa gibi) bir ara *Amerikan Mandası* istemeleri bundandır.

Y.K.Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl** adlı ilginç kitabında, kendisinin yer aldığı Devrim denilen hareket içinde bürokratların yalnızlığını itiraf etmektedir. Karaosmanoğlu, eğer devrimci bir-iki lidere bir şey olsa, bütün devrimlerin yok olacağı korkusunu belirtmiştir*. *Devrimleri Koruma* sloganı da aslında bu yalnızlık korkusundan ortaya çıkmıştı. Devrim denilen şeyler kime karşı korunacaktı? Neden devrimlerin korunması gençliğe bırakılmıştı? Halk nerede idi, köylü efendimiz nerede idi?**. Devrimler, kimler için korunacaktı? Bu sorular şimdi ısrarla sorulmalıdır bence.

Bütün didinmesine rağmen bürokratik yalnızlık, halktan kopukluk (eşraftan değil) neden devam etti Cumhuriyet'te?Osmanlıların son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarının (Mustafa Kemal dönemi de diyebiliriz bu yıllara) bir farkı vardı. Osmanlıların son döneminde emperyalizm, madenlere, demiryollarına, çeşitli tekel alanlarına, kamu hizmeti denilen çeşitli işletmelere yabancı sermayenin temsil ettiği üretim ilişkileriyle girmişti. Emperyalizmin kaçınılmaz bir

* Bu korku ya da endişeyi Kılıç Ali'nin İstiklal Mahkemeleri hatıralarında da bulabiliriz.
** Onlar cahil (?) kabul edilecek ve harf devrimi gelecekti.

sonucu olarak Düyun-u Umumiye idaresi çeşitli ekonomik kaynaklara ve politikaya el atmış bulunuyordu. Savaş emperyalizm ile Anadolu halkı arasındaki çelişkiyi *geçici* olarak çözmüştü. Çözüm geçici ya da eksik idi. Yani meseleyi temelinden çözmemişti. *Gavur askerini denize dökmek milliyetçilik için bir şarttı, giderek yabancı firmaları millileştirmek de şarttı. Fakat bunlar yeterli şartlar değildi.* Milliyetçiliğin, tamamlayıcı başka şartları da vardı. Çünkü, nasıl oluyordu da temel çelişki, şimdi yine Anadolu halkı ile emperyalistler arasındadır? *Bu çelişki, tekrar nereden çıkmıştı ortaya? Bunun sebebi Cumhuriyet döneminde üretim ilişkilerine daha doğrusu mülkiyet ilişkilerine esastan dokunamayan yönetimdir.* Aslında dokunmak istemiyordu bürokratlar*.

Tanzimat ve Meşrutiyet bürokratı, Osmanlı mülkiyet sistemini değiştirmiş, ayan ve bürokratın serveti müsadere edilemez olmuştu. Ve miri topraklar üzerinde ayan ya da eşrafın fiili tasarrufu, köylüler aleyhine, mülkiyete dönüşüyordu. Bu arada bürokrat kendine has yollardan servet sahibi olabiliyordu. Suyun başında idi. İmparatorluk sadece dıştan paylaşılmıyordu; içerden de paylaşılıyordu! Bürokrat kendine de akan servetin akış biçimi karşısına çıkamazdı. Kısaca, bugün tekrar aynı çelişkinin ortaya çıkmasının sebebi, asıl devrim ve düzen değişikliği sağlayacak yoldan, yani ekonomik yapıdan yeterli biçimde geçememektir. Düzen temelinde ve ona bağlı değerler sistemiyle değişmiş miydi? Hayır. Öyleyse Kurtuluş Savaşı tamamlanmamıştı. İkinci bir kurtuluş savaşı değil başlayanın tamamlanması söz konusudur Türkiye'de!

Bu koşullar altında 1923 İzmir İktisat Kongresi yapıldı. Burada hiçbir anlamlı yenilik yoktu. Bürokrat-ayan kalıntısı-eşraf birliği gözükmektedir. Bürokratların işçileri küçük bir denge unsuru olarak kullandıkları dikkati belki çeker**.

* M. Kemal Atatürk'ün, ölümüne yakın Dolmabahçe Sarayı'nda yaptığı vasiyetname ile hazineye ve C.H.P.'ne ve cüzi bir miktarını da bazı yakınlarına bıraktığı büyük bir serveti olmuştu. Bunlar arasında 154.729 dönüm arazisi, 51 adet binası, çeşitli fabrikaları, hisse senetleri, çok sayıda hayvanları sayılabilir (Fethi Naci, **Atatürk'ün Temel Görüşleri**, M. Leventoğlu, **Atatürk'ün Vasiyeti**). Bu büyük mülkiyetten anlaşıldığı gibi, M.Kemal mülkiyet düzeninde anlamlı bir değişikliği öngörmüyordu.

** Gündüz Ökçün'ün 1923 Kongresi'ni yazması değerli bir hizmettir.

17 Kasım 1925'de yeni bir parti kurulacaktı. *Terakkiperver Fırka.* Bunun kurucu ve yöneticileri önce de değinildiği gibi, Mustafa Kemal'in Birinci Grup'unun paşaları ve bazı İttihat ve Terakkici bürokratlardı. Bu fırka, C.H. Fırkası'na karşı, seçimlerde rey alabilmek için, kabuğuna çekilmiş, kendini savunmak için eski değerler sisteminde melce bulmuş tarihi islamcı-doğucu halk cephesini kullanmak zorunda idi. Bunu, Osmanlı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mirasını (Prens Sabahattin'in görüşünü) taşıyarak yapacaktı. Ve dikkate değerdir ki bürokrat eski İttihatçılar bu yoldan her halde rahatsız olmamışlardı. Bu arada eşraf ile işbirliğine de mecburdular. Özellikle İstanbul basını fırkayı hararetle destekliyordu. Tarihi batıcı bürokrat akımın temsilcisi C.H. Fırkası, yalnızlığa düşecekti. Eğer Terakkiperver Fırka, zamanla örgütünü bütün ülkeye yayarak genel seçime girebilse idi, iktidara gelirdi. Ve bu iktidar üretim güçlerini geliştirmek isteyen eşrafın iktidarı olurdu. *Şüphe edilmesin C.H. Fırkası içindeki büyük eşraf da hemen partilerini değiştirirdi.* Ya da en azından ailenin bazı unsurları yeni partinin yönetimine katılırdı. Daha sonraki parti deneyleri bunu göstermiştir*.

Fakat, Doğu'da Şeyh Sait İsyanı başladı. İsmet Paşa Başbakan oldu. Meşhur *Takriri Sükun Kanunu* çıkarıldı. İstiklal Mahkemeleri yeniden kuruldu. Muhalefet susturuldu. Terakkiperver Fırka, Takriri Sükun Kanunu'na dayanılarak ve gericilik yaptığı iddiası ile henüz altı aylık bir kuruluş iken kapatıldı (5 Haziran 1925).

Yeni bir deney daha yapılacaktı. Takriri Sükun ile tenkitler susturulmuştu. İ. Paşa ve hükümeti güya rahat idi. Aslında ülke çapında memnuniyetsizlik vardı. Bunun üzerine *Serbest Fırka* deneyi yapılacaktı. Bu, M. Kemal'in bir deneyidir. Kuruculardan biri lider Fethi Okyar'dı, Genel Sekreter Nuri Conker'di, ikisi de M.Kemal'e çok yakındı. Ahmet Ağaoğlu ve şair Mehmet Emin Yurdakul da kurucular arasında idiler. Kuruluş tarihi 12 Ağustos 1930'du. Görüşler yine Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, İkinci Grup'un, Terakkiperver Fırkası'nın mirasını taşıyordu. Bürokratik

* Bu tutumu borsalarda karşı bir işlem ile riskten kurtulma ya da azaltmak için başvurulan yola (Hedging) benzetebiliriz.

C.H. Fırkası'na karşı seçim için yine eski tarihi cepheye dayanılacak ya da o cephe kullanılacaktı. Sonuç farklı olmadı. Parti "çığ gibi büyüyordu" yeni fırka serbest bir seçimle C.H. Fırkası'nın elinden iktidarı alabilirdi. Doğu'daki dini kisveli olaylara İzmir ve Balıkesir'de yeşil bayrak olayları da katılınca Fethi Okyar partisini 18 Aralık 1930 tarihinde feshetti. Buna oyun demektense, bürokratik bir deney demeyi tercih ediyoruz. Olayların içinde olan Kadro'cu Y.K. Karaosmanoğlu sonraları Fethi Okyar ile yaptığı konuşmayı şöyle veriyor:

> *Fethi Bey, "Nasıl düşünebilirsiniz ki, ben başında Gazi Paşa'nın bulunduğu bir parti iktidarını devirip onun yerini almak hevesine kapılabilirim?" derdi. Gene o konuşmalarımızda, Fethi Bey, Meclis'teki tartışmalara konu teşkil eden hadiselerin bir tertip eseri olduğu kanaatini ya da sanısını, üstü kapalı bir tarzda ifade etmekten çekinmezdi. Hazin, hazin gülümseyerek, "İtiraf ederim ki, ben bu işte gafil avlandım; bir tuzağa düşürüldüm" derdi*.

Y.K. Karaosmanoğlu bu konuda çok ilginç bir iddiada daha bulunuyor. Şöyle ki,

> *"Şu halde, öyle sanıyorum ki, Atatürk, bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açarken yukarıda tahmin ettiğimiz niyetlerden başka, o keskin "intuition" kudretiyle sezinlediği yeraltı gericilik hareketlerini meydana çıkarmak maksadını gütmüştü ve bununla, aynı zamanda, devrim nizamının memlekette yerleşmiş olduğu zehabına düşmüş bulunan Halk Partisi'yle hükümeti uyarmak istemişti."*

Ayrıca Ş.S. Aydemir de 5 Mart 1969 tarihli **Cumhuriyet** Gazetesi'nde Serbest Fırka'ya değinirken şunları söylemektedir:

> *İşte Serbest Fırka'yı kurmaya davet edilen, daha doğrusu zorlanan bu Fethi Bey'dir. Son vazifesi Paris Sefirliği idi. Oradan çağırılır ve Serbest Fırka kurdurulur. Mustafa Kemal'in bu gayretinde, sanki İsmet Paşa'ya karşı bir diğer şahsiyet çıkarılmak ve İsmet Paşa'yı iktidarda, yalnız ve*

* **Politikada 45 yıl**

temelli bir başvekil bırakmamak gibi duygu sezilir.

Kim, kimi kimden kurtaracaktı?

Serbest Fırka, nihayet, birtakım temaslar, karşılıklı taahhütler, hulasa bir bakışta kardeşçe kombinezonlar içinde kurulmuştur. Ama kabul etmek doğru olur ki, bu tecrübede hem İsmet Paşa, hem Fethi Bey gönülsüzdürler. Ne ise iş yürür Muhalif fırkanın azalarını bile Mustafa Kemal tayin eder. Mustafa Kemal'e göre, herşey kardeşçe cereyan edecektir. Ve arada bir anlaşmazlık çıkarsa, "İşte gene bu sofrada, böylece, karşı karşıya oturacaklar" ve Mustafa Kemal onlara:

— Sen ne dedin?

— O ne dedi?

diye soracak, bütün anlaşmazlıkları çözecektir. Serbest Fırka siyasi mücadele sahnesine, işte bu hava içinde salınır...

Ama ne var ki, Mustafa Kemal'in de düzenleyebileceği ve düzenleyemeyeceği şeyler vardır:

Fethi Bey arkadaşları ile parti teşkilatı için seyahate çıkar. Ve daha ilk merhalede, herşey allak bullak olur Mesela ilk merhale olan İzmir'de, "Fethi Bey geliyor" diye yer yerinden oynar. Daha sekiz yıl önce başta Mustafa Kemal'in kumandasında düşmandan kurtarılan İzmir'de halk dalga dalga Fethi Bey'in, neredeyse ayaklarına kapanır, haykırırlar:

— Kurtar bizi, kurtar!

Hattâ bu karışıklıkta bir polis kurşunu ile vurulan bir yavruyu kucağına alan yaşlı bir baba, bu kurbanı getirir, Fethi Bey'in ayaklarına serer:

— Bu ilk kurbanımız, ama daha kurbanlar lazımsa vereceğiz, fakat bizi kurtar! diye inler. Meydanda gözyaşı selleri çağlar. Her tarafta bir takım resimler yırtılır, parçalanır..

Halbuki Fethi Bey, halk için bilinmeyen bir adamdır. Ve sonra, kim, kimi, kimden kurtaracaktı? Bu İzmir, daha sekiz yıl evvel, düşman işgalinden kurtarılmadı mı? Ve bu şehri kurtaranlar, şimdi bu halkın:

— Bizi onlardan kurtar, dedikleri değiller mi? O Halde sekiz sene içinde ne oldu? Bu gözyaşları, bu kurbanlar niçin?.

Hulasa yeni parti başkanı ve arkadaşları, daha ilk adımda yılarlar ve bu işte, ya bir yanlışlık, ya da bir uğursuzluk vardı.

DEVLETÇİLİK (İlkel Birikim)

Cumhuriyet bürokratı, gerçekten de üretim ilişkilerinde anlamlı bir değişiklik getirmedi. İttihat ve Terakki okulunun yeni koşullar altında sadece bir devamı oldu. Nitekim harpten sonra Birinci İsmet Paşa Hükümeti'nin demiryolları meselesinde gayet ilginç bir tutumu vardır.

"Haydarpaşa-Bağdat Demiryolu" davası ortaya çıkarıldığında, İsmet Paşa'nın başında bulunduğu Hükümet bu demiryolunun eskisi gibi Alman kumpanyasının tasarruf ve idaresinde bırakılmasını, milletvekillerinin büyük bir kısmı ise devlet tarafından satın alınıp işletilmesini yani bugünkü deyimiyle millileştirilmesini istiyordu.*

İsmet Paşa'nın daha sonra devletçiliği savunması da garipsenecek bir olay değildi. Çünkü:

a) Lider bürokratlar subaylıktan gelmiş oldukları için savunma ihtiyacı için çeşitli tesisleri kurmak gerekliliğini kabul ediyorlardı.

b) Üretim güçleri gelişemiyor, ekonomi, durgunluk ekonomisi halini sürdürüyordu. Ayrıca Batı'daki meşhur 1929-33 buhranı Türkiye'yi de etkilemişti. Halkın büyük kısmı için yoğaltım

* **Politikada 45 Yıl**

(tüketim) malları kıtlığı devamlı olarak vardı.

c) 1923 İzmir İktisat Kongresi'nin ışığı altında, 1925'de kurulan *Sanayi ve Maadin Bankası*'nın ve 1927'de çıkarılan *Teşviki Sanayi Kanunu*'nun özel girişim alanında tanıdığı bir sürü kolaylık ve önceliğe rağmen bir gelişme olmamıştı. Yerli kapitalistleri yetiştirebilmek için devlet daha radikal hareket etmeli ve bazı kuruluşları ortaya çıkarmalıydı.

d) Devlet, artan nüfusu, Osmanlılarda olduğu gibi, istihdam etmek zorundaydı.

e) Bürokrasi kendini güçlendirmek ihtiyacıyla da devlete ait bazı üretim araçlarını, kurumlarını geliştirmeliydi ve bunları kontrol etmeliydi. Bu yoldan destek sağlanabilirdi.

Bürokrasi, kendini kime karşı güçlendirecekti? İkinci Grup'un, Terakkiperver Fırka'nın daha sonra Serbest Fırka'nın, vs. nin dayanağı hattâ istismar edeceği islamcı halk cephesine karşı!

Özet olarak diyeceğiz ki, bürokratlar artık, *tarihi bürokratik güdü ile Türkiye'de ilkel birikimin, yolunu buluyorlardı.* C.H.P. devletçiliğinin temel itici sebebi budur.

Aşağıda C.H.P. ileri gelenlerinin devletçilik üzerine yaptıkları temel tanımları verelim.*.

Altıok'çu C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker, devletçiliği şöyle tanımlıyor:

"Ticaret faaliyetlerini serbest tutmakla beraber yapılması lazım olan işlerden şahsi teşebbüslerin başaramayacaklarını veyahut şahsi teşebbüse bırakmakta zarar tasavvur ettiklerini devlete yaptırmak yolunu takip ediyoruz. Devletçilik aleyhine söylenen fikirlerden biri de devlet müdahalesinin... serbest çalışmayı tazyik ettiğidir Fakat... lüzumlu yerinde devlet müdahalesi olmadığı zaman diğer harici şartların hem kazanmak isteyenleri hem de memleketin bütün hayatını tazyik edeceği (de söylenebilir)... Fırkamızın devleti yapıcı... idare edici..., tanzim edici bir... unsur...

* Bunları Korkut Boratav'ın **Türkiye'de Devletçilik** Bilsay Kuruç'un **İktisat Politikasının Resmi Belgelerinden** aldım.

kabul ediyor. Bir siyasi fırkanın... iktisadi faaliyetlerin tanziminde mesul olmaması kolay... bir günlük siyaset olur Fakat biz... vatana şefkatli bir istikbal hazırlayabilmek için devletçilik yükünün mesuliyet(i)... altına girmekte isabet görüyoruz. Fırkamız serbest ticaretin ve normal çalışan sermayenin dostudur"

Celal Bey İktisat Vekili olarak mesai arkadaşlarına 12.9.1932 tarihinde gönderdiği tamimle iş aleminde doğmuş endişeleri dağıtma amacını gütmektedir. Tamimde "serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadi faaliyetleri benimseyen aşırı devletçilik fikrine (cevaz yoktur..) iktisadi... Saha (da)... fertlerin, şirketlerin, münhasıran devletin yahut milli iktisat kuvvetleriyle müştereken devletin mesaisiyle... yapılacak sayısız işler vardır... Bu milli kuvvetlerin.... arasında ahenk temin etmek (lazım-dır)" denilmekle beraber yeni bir şey söylenmemektedir; ancak bunların söylenme zamanı dikkate alınırsa devlet işletmeciliğini özel teşebbüs aleyhine genişletmeğe mahal olmadığı ileri sürülmek istenir gibidir.

Devletçiliğin liberalizm ve sosyalizmle mukayesesi M. Kemal tarafından şöyle yapılıyor; "Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik... sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin... manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini... esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şey yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını Devletin eline almak... Devlet... hususi teşebbüsle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve... muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol... liberalizmden başka bir sistemdir"*

* Nitekim bundan ilhamını alan C.H.P., 1931 yılı 10 Mayıs'ında yapılan üçüncü Kurultayı'nda Parti Programı'nın 1 inci Maddesinin d fıkrasında, kabul ettiği Devletçiliği şöyle tanımlıyor: " Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icabettirdiği işlerde-bilhassa iktisadi sahada-devleti fiilen alâkadar etmek mümkün esaslarımızdandır"

İstanbul mebusu General Refet Bey, devletçiliğin anayasaya bir devlet ilkesi olarak geçmesine şu sebeple itiraz ediyoruz: Belki bugünün zaruretleri devam etmeyecek,... yarın değişecektir... Bizi devletçilik yolunu aramağa sevkeden... şeyin, burada kemali cesaretle... reyimizi kullanmağa sevkedecek kadar müsbet olduğuna kani değilim". İzmir mebusu Halil Menteşe ise aynı mahiyette itirazda bulunduktan sonra şu soruyu sormaktadır: "Liberal... bir vatandaş... propagandaya başlarsa şekli devleti tebdil cürmüne tasaddi etmiş diye... onu polis yakalayıp da mahkemeye verecek midir? Bu soruya Teşkilatı Esasiye Encümeni Reisi Şemsettin Günaltay'la Recep Peker'in verdikleri cevaplar, bilhassa anayasa hukukumuz bakımından önemli olsa gerektir.

Günaltay diyor ki: "Bir liberal çıkıp liberalizmin esaslarını... müdafaa... edemeyecektir. Teşkilatı Esasiye Kanununa muhalif bir hareket nasıl bir cürüm ise (devletçiliğe..) muhalefet aynı şekilde cürüm sayılacaktır". Peker ise bu hususta şunları söylüyor: "Devletçiliğin nakızı olan liberallik... lehine hiçbir faaliyet yapılamayacaktır... bugün liberalizm ya çökmüş, yahut da ... can çekişmektedir... Türkiye Devletinin hayatı için liberalizm... çok zararlı bir unsurdur... Liberalizm... bir kısım yurttaşları diğer yurttaşlara istismar ettirmeye açık bir kapı demektir"

"İktisatta devletçilik siyaseti, bana herşeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi. Asırların ihmalini telafi edecek, haksız tahripleri imar edecek, yeni nizamın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için, herşeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu. Demek ki, iktisatta devletçiliği, biz, inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir azimet noktası, bir temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk". İnönü:

"Biz iktisatta devletçiliği, inkişaf için ve yeni düzeni kurmak için de feyizli ve müsbet bir yol sayıyoruz. Demek istiyorum ki, yalnız müdafaa gibi muhafazakâr bir noktai

nazardan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika için de müsbet ve en müessir vasıta sayıyoruz. Memleketin muhtaç olduğu sanayii, teşkilatı, vesaiti devletin yardımcı nezareti ve hattâ doğrudan, doğruya teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi safdil olanlar düşünebilir. Asır, çok amansızdır ve seneler geçtikçe, zamanın insafsızlığı azalmıyor; her hududu aşacak kadar azgınlaşıyor. Geri ve eksik vesait içinde bırakılmış olan kahraman ve büyük bir milletin sanayiini ve iktisadi düzenlerini, devletin bütün vasıtaları ve imkânlarıyla bir an evvel vücuda getirmek, taşıdığımız vazifelerin en ağırı ve en mühimidir.

"Bu kısa hülasalarım, iktisatta devletçilik siyasetini, ne kadar inanarak takip ettiğimizi ifade eder ümidindeyim.

Devletçiliğin memleket iktisadiyatı üzerindeki faydalı tesirlerinin ekseriya kâfi derecede fark edilmediğini görüyoruz. En serbest zannolunan bir sanat ve ticaret, müreffeh olabilmek için, mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir.

Su başında olduğumuz için, bu ihtiyacı her gün görüyorum ve sonra "serbest meslek"in "devletçilik"e rüçhanı için, aynı mevzuların delil olarak,zikrolunmasına şaşıyorum.

Devlet, ancak ferdin yapamayacağı şeyleri yapmağa çalışmalıdır nazariyesi basiretle mütalaa olunmalıdır. Bir defa, efradın yapabileceği bir şeyi devletin, bahusus bizim devletimizin yapmaması, şayanı arzudan da fazla birşey, lazım birşeydir

Devletin sanayiini ve iktisadi düzenlerini, devletin bütün vasıtaları ve imkânlarıyla bir an evvel vücuda getirmek, taşıdığımız vazifelerin en mühimidir. Gelecek on sene zarfında, ümit ederim ki, Türk devletçiliği memleketteki eserleri ve milletlerarası tesirleri ile iktisadiyatta devletçilik anlayışının en mütekâmil, en ilmi bir şaheseri olarak zikredilecektir"

Yukarki ifadelerde durumu belirleyici şu özellikler var:

a) Özel girişim *yetersiz*dir. Onun gelişmesi devletçiliğin gelişmesine bağlıdır o halde,

b) İkisi *tamamlaşmaktadır*.

c) Özel ve devlet kesimi arasında *rekabet* için sebep yoktur.

Nitekim Başbakan İ.Paşa'nın **Kadro** Dergisi'ndeki makalesinden aldığımız bölümün son iki paragrafı, bunu gayet açık olarak göstermektedir. Başbakan İsmet Paşa açıkça suyun başında olarak kendi gözlem ve deneyleriyle, üzerine basarak diyor ki, devletçi hareketlerle özel (serbest) teşebbüs arasında bir *rekabet değil tamamlaşma* vardır. Öyle ki, en özel (serbest) sanayi ve ticaret dahi devletçilikle birlikte olabilir. Yoksa birbirinin yerini almaları söz konusu değildir. Kısaca, en serbest denilen teşebbüs sahipleri (?) devletin himayesinde yetişmelidir. Burada yeni bir görüş yoktur. Bu görüş, 1902 Jön Türkler Kongresi'ndeki bölünme ile kurulan Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin (sonra İttihat ve Terakki)görüşüdür. Çekirdeği Osmanlılar'da 18. yüzyıl başında ortaya çıkmıştır. Gerçekte öyle mi olmuştur devletçilik?

Burjuva sınıfı, batıda aşağıdan yukarı gelişen, kârlılık ilkesine göre yönelen bir sınıftı. Gerçi, merkantilist ilkel birikimde yeni keşfedilen kıtaların yağmalanmasının, esir ticaretinin rolü vardı. Fakat buna itiliş dahi kârlılık hesabına dayanıyordu. Türkiye'de *devletçilik yoluyla da belki ilkel bir birikim söz konusu edilebilir. Bu, devletin el koyduğu artık üründen özel kişilere yapılan servet transferidir.* Yeni bir iç yağma ya da talanla bu olmuştur. Servetler bu iki işlemle adeta kapılmıştır*.

Devletçilik istihdam edici olurken, kaynakların hesapsız kullanılışı

* Devletçiliği savunan kadroculardan Y.K.Karaosmanoğlu devletçilik uygulamasını şöyle anlatıyor:

"Fakat, bu iktisadi ve sınaî gelişme hareketimiz öylesine "irrationel", öylesine başıbozuk bir tarzda kalmış ve araya işten anlamaz ya da kendi çıkarlarından başka birşey düşünmez komisyoncu, anaforcu birtakım tufeyli unsurların karışımıyla kurulan fabrikalar, yapılan tesisler o kadar pahalıya mal olmuştu ki, uzun bir süre, millet bunların yalnız yükünü hisset-mekle kalmıştır. Bu şarkvari iş ve teşebbüs hareketleri böyle alıp yürürken, öte yandan halk ise ne şekerin tadını tadabilmekte, ne de sırtını bir yünlü kumaş parçasıyla örtebilmekte idi"

ile bazılarını süratle zengin yaparken halkın sefaletini de artırıyordu. *Düzen içinde, kişiler elinde, birikimin tek yolu adeta bu hesapsızlık idi. Özel birikim için gerekli ve rasyonel bir yoldu bu!* Türkiye'de, iş adamları (affairiste)ler'in yağma yoluydu bu. Fakat değirmenin suyunun nihai kaynağı nerede idi? Bu yük, kimlerin sırtında idi? Bunu gizlemek sanki bürokratik devlet adamlığı mıydı?

Cumhuriyetin ilanının 10. yılı için hepimize okullarda ezberletilmek istenmiş "Onuncu Yıl Marşı" vardı(?). Bu marşta Türkiye toplumunun "*İmtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitle*" olduğu iddia ediliyordu. Bu bürokratların bir ideali gibi idi*. Fakat uygulanan devletçilik politikası, sınıflaşmaya yol açan, onu süratlendiren bir politika idi.

Özel elde birikim, belli bir seviyeye gelinceye kadar, devletçilikle birlikte oldu. Fakat, aşağıda değinileceği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonunda, özel kesim devlet kesimi *tamamlaşması* yanında, bazı alanlarda iki kesim arasında *rekabet* de başlayacaktı. Bu İ.İnönü'nün devletçilik tanımına hiç uymuyordu. Fakat, Devletçilik artık yoğun bir biçimde eleştirilecek ve bu eleştiriye C.H.P.'liler de katılacak ve hiçbir C.H.P.'li artık devletçiliği istekle savunamayacaktı. Bu, yeni özel birikimin, dış müttefikleriyle birlikte sanki yeni emirleri gibi idi. Buna aşağıda Demokrat Parti'ye değinirken tekrar geleceğiz.

Birinci Dünya Savaşı'nın ve Kurtuluş Savaşı'nın kahraman bir askeri olan M.Kemal Atatürk, Müdafai Hukuk Cemiyeti'nden gelen C.H. Partisi'nin ülke ölçüsünde bir azınlık partisi olduğunu (Terakkiperver Fırka ve Serbest Fırka deneyleriyle) gördü. Ayrıca

* Sabiha Sertel, **Roman Gibi** adlı eserinde şöyle anlatıyor:
"Bir gün Türk Ocağı binasında yapılan bir toplantıda, anayasa komisyonunda üye olan Ağaoğlu Ahmet Bey'e, sınıfsız toplumdan ne anladıklarını sordum. Cevap verdi:
— Onu ben de anlamadım. Türk milleti bir bütündür. Ama içinde sınıflar vardır. Sınıfsız bir toplum ancak sosyalist rejimde olur. Oysa biz, sosyalist bir anayasa yapmıyoruz. Sosyalist bir cemiyet kurmuyoruz. Bizim hazırladığımız tasarı özel mülkiyetin korunması, serbest rekabet, ticaret serbestliği esaslarına dayanıyor. Bu liberal bir anayasadır. Şimdiye kadar yazdığımız maddeler bu temele dayandı. Şimdi bize devletçilikten bahsediyorlar. Sınıfsız toplumdan söz açıyorlar. Devletçiliğin anayasaya girmesini istiyorlar"

daha başlangıcından beri gerçek bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık olduğunu da bir ilke olarak kabul etmişti. Fakat bunu sağlayacak geçerli, tutarlı ve devamlı yolu bulamadı. Meyus ve yalnız öldü. Genellikle, birbirlerine rakip olan ve devamlı kuşku içinde bulunan bürokratlar yalnız adamlardır. Nitekim M.Kemal ölürken kendisiyle en karşıt durumda olan kimsenin, vaktiyle en yakın gözüken çalışma arkadaşı olduğu muhakkaktır.

Cumhuriyet tarihinde gelişme ile C.H.P.'nin yalnızlığını ve emperyalizmin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendine açık kapıdan kolayca Türkiye'ye girmesini kolaylıkla açıklayabiliriz.

a) C.H.P. serbest seçim yapmaksızın iktidarda kaldığı sürece, İmparatorluğun ayan kalıntısı ya da eşraf, bürokratlarla çatışır gözükmeyecekti. Mülkiyet düzeni bakımından aslında aralarında fark yoktu.

b) Eşraf (Doğu için daha çok ağalar da denilebilir) ile küçük toprak sahibi ve topraksız köylüler arasındaki çelişki, yaygın bir açık seçiklikle ortada değildi. Bu piyasa için üretim yaptıran büyük toprak sahiplerinin bulunduğu bölgeler dışında tam bir gerçek durumdu.

Çelişkinin belirmemesinde, bir yanda üretimin ilkelliği veri alınırsa, bürokratik devletin rolü önemliydi. Çünkü:

aa) Devlet ana harcamalarının ana kaynağı, (cılız sanayi ve maden kesimi ve işçilerini bir yana bırakırsak) köylülerin yarattığı gelirdi (ürün yaratmayandan alınan vergiler, bu gibi gruplara geçen artık ürünü yaratanların üzerine gelip yıkılıyordu. Yol vergisi bir semboldü.

bb) Bürokrat, tarihi Osmanlı geleneği içinde, batı kurumlarını, batı kültürünü, batı yaşantısını, halka zorla kabul ettirmeye çalışıyordu. Hem de kitlelere birşeyler vermeden. Bunlara devrim deniliyordu. İşte bu son iki sebep bürokrat-halk çelişkisini birinci plana getiriyordu. Ve böylece genellikle köylü, eşraf geçici de olsa aynı cephede yer alabiliyordu.

c) Özellikle, yapılabilen devletçilik, genel olarak, ticaret ve tefecilik alanını da elinde tutan eşrafın ve su başında bulunan bazı

bürokratların elinde ilkel birikimin sağlanmasında asıl rolü oynamıştı. Devletçi harcamaların ayrıca sebep olduğu enflasyonla da bu birikime katkıda bulunulmuştu.

Ayan kalıntısı ya da eşraf savaşın kazanılmasında ve sonra bürokratla birlik olarak gözükmüştü. Savaşla topraklar kurtulduktan sonra, iktidara bürokratlarla katılmakla özel ellerdeki topraklar daha genişleyecekti. Bunun iki kaynağı vardı. Biri, Türkiye'yi terkeden Rum ve Ermenilerin toprakları; diğeri de miri topraklardı. Hâlâ temel üretim aracı durumunda bulunan büyük toprakları elinde tutanlar ve bunlarla beraber gittikçe gelişen ilkel birikimle sermayeye sahip olanlar, artık politik iktidarın da kendilerinin olması lazım geldiğini gösterecekti. Göstermeliydi. Çünkü, bu sınıfın elinde mevcut üretim araçlarının emniyetinin sağlanması ve daha da geliştirilmesi için politik iktidara sahip olmalıydılar. İktidar olarak gerekli kararları almalıydılar. Bu kararlarıyla özel üretim araçlarının gelişmesine açık ekonomi kuralları uygulanmalıydı; engelleri kaldırılmalıydı. Esasen, yukarıda değindiğimiz gibi, artık özel kesim devlet kesimi ile yer yer rakip hale geliyordu. Devletçilik aleyhine devamlı eleştirme yapılıyordu*.

Bu gelişme içinde C.H.Partisi'ne bir yol açılıyordu. Toprak reformu, reform yapılabilse, büyük toprak sahipleri ile köylü arasındaki gücü bölecek bir hareket olurdu. C.H. Partisi yöneticilerinin meseleyi bu açıdan görüp görmediklerinden emin değilim. 1945'de bir toprak reformu meselesi ortaya çıkmıştı. Bu çok ılımlı bir reform deneyi ya da provası idi. Sonuç ne oldu? Yukarda açıkladığımız gelişme içinde, sonuç Demokrat Parti'nin kuruluşu oldu.

Büyük toprak sahipleri için bir dış tehlikenin söz konusu olmadığı ve ilkel birikimin önemli olduğu bir dönemde, C.H. Partisi bürokratları, başlıca üretim araçları sahiplerinin karşısına çıkıyordu. Fakat öyle bir zamanda çıkıyordu ki, harp içinde faşizm

* İlerde Demokrat Parti döneminde devletçilik, özel kesim yararına daha iyi kontrol edilecekti. Adalet Partisi döneminde ise, devletçilik uluslararası sermayenin tam koşulları içinde bulunacaktı.

paraleline de düşebilen bürokratlar, artık faşizmin yenilmiş olduğunu görüyorlardı. İlkel birikime sahip olanların karşısında bürokratik politik güç eriyordu. Devletçilik devamlı kaçınılmazlığa rağmen, savunulamaz halde idi. Kısaca bu ortamda C.H. Partisi temel üretim aracı olan toprağın büyük sahiplerinin karşısına çıkmıştı. Bu hal, yukarda verdiğimiz bürokratik davranışlardan birinci hale uymaktadır.

Fakat C. H. Partisi bürokratı, bu toprak reformu deneyinde yenildi.

Seçimler nisbeten serbest olacaktı. Seçim işe karışınca, bürokrat'a muhalefet çığ gibi büyürdü. Nitekim, tarihi doğucu-islamcı cepheye dayanacak, onu kullanacak yeni parti, önceki örneklerde olduğu gibi "çığ gibi" büyüyecekti.

Dolar diplomasisinin sihirli havası Türkiye'yi de sararken, bu arada petrol firmalarının bir müşaviri olduğu belirtilen ve kendisine uzman (?) denilen bir Amerikalı geldi Türkiye'ye (1974). Bu Mr. Max Veston Thornburg idi. Mr. Thornburg çeşitli çevrelerle temas etti. Türkiye kalkınması üzerine bir de rapor hazırladı. Tavsiyeleri, Türkiye'de gelişen liberal eğilimlerle dolar diplomasisini bağdaştırıyordu*. Ve bundan sonra halen unutulmuş gözüken fakat aslında bir dönüm noktasını belgeleyen *1948 İktisat Kongresi* İstanbul'da Ticaret Odası'nda, 1947'de kurulan *Tüccar Kulübü*'nün örgütlenmesi ile toplandı. Burada esas konu güya hükümet tarafından hazırlatılan yeni bir vergi kanunu olarak gözüküyordu. Eski kazanç vergisi yerine modern (batılı?) bir gelir vergisi getirilmek isteniyordu. Fakat, ilkel birikimin sahipleri ve tüccarın temsilcileri, eski kazanç vergisini savunurlarken, asıl konu devletçilik ve liberalizm üzerine tartışmaya dönmüştü. Kimse ciddi olarak devletçiliği savunmuyordu: hem nasıl savunurdu? Devletçilik batırılırken D. P parti programı, Mr. Thornburg'un tavsiyeleri paralelinde liberal eğilimler ortaya konuyordu. Aslında, *D. Parti'ye sermayeci çevrelerin direktifleri veriliyordu.* Sonra D. Parti iktidara geldiğinde buna büyük ölçüde uyacaktı. Bu direktiflerle, üretim güçleri gelişebilecekti. Fakat, Batı kapitalizminin İkinci Dünya

* Mr. Thornburg, 1947 yılında görüşlerini Amerikalılara **Fortune** Dergisi'nde "*Turkey, Aid for What?*" adlı yazıda açıkladı.

Savaşı sonrası direktifleri çizgisinde kalmak şartıyla. Zaten tarihi iç gelişme, *dolar diplomasisi* çizgisine giriyordu. Nasıl ki Tanzimat öncesi Osmanlı koşulları sanayi devrimine geçen Batı kapitalizmine açık idi ise, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye de Batı'ya, özellikle artık dünya devleti haline gelen Amerika'nın dolar diplomasisine açıktı. İç güçler bunu istiyordu.

Tekelci Amerikan kapitalizmi, kendi yaşayış koşullarını harpte yıkılmış Avrupa'ya ve az-gelişmiş ülkelere dolar diplomasisi ile kabul ettirmeye başlamıştı. Tekelci kapitalizmin yaşaması basitçe kâr haddinin düşmemesine bağlıdır. Bu,

aa) Kütle halinde ve devamlı üretilen mallara iç ve dış talebin eksilmemesi ile,

bb) Gerekli ilkel madde kaynaklarının *devamlı* sahipliği ya da kontrolü ile,

cc) Ve bunu sağlayıcı dış *askeri* ve *politik* bağlar kurulması ile sağlanabilir.

Devamlı iç ve dış talep nasıl sağlanırdı? Burada basit bir tulumba ilkesi uygulanacaktı. *Yoğaltıcı toplum* için içerde finans tedbirleri alınırken, dışarda da hem ekonomik ve hem de askeri yardım (?), kredi (sermaye hareketleri) yoluna gidilecekti.

Bilindiği gibi, kapitalist tekelci firmaların ürünlerine talebi belli bir seviyede devamlı artırmak için kamu harcamalarının devamlı artması gerekmektedir. Bunun için iki almaşık vardır. Bunlar:

a) Refah devleti ilkelerine uygun olarak, mesela Amerika'da G. Myrdall'ın değindiği Amerika ölçülerinin çok altında yaşayan beyaz-siyah renkli fakir insanların durumunu düzeltici harcamalardır.

b) Silahlanma harcamalarıdır.

Başta Amerika olmak üzere ikinci tür harcamaları devamlı olarak ağır basmaktadır. Harpten bu yana Amerikan bütçesinde, silahlanma harcamaları devamlı artış göstermiştir. Yakın bir deneyle gördük ki, R. Kennedy'nin yukarda söylediğimiz sosyal harcamalar için planladığı "Büyük toplum" projesine L. Johnson iktidarı 2,5

milyar doları tahsis edemezken, Vietnam savaşı için 30 milyar doları harcayabilmektedir. Bunun sebebi şunlar olabilir:

aa) Silahlanma harcamaları (cıvatadan, otomobil, uçak, gemi, vs,ye kadar) firmalar için daha kârlıdır.

bb) Sosyal harcamalar kapitalizmin son kalesi Amerika'nın *bireyci kapitalist değerler sistemine aykırıdır*. Onun temellerini çürütür. Yani sosyal yardım harcamaları, kişisel ya da özel girişimin yaratıcı gücünü zayıflatır diye kabul edilmektedir.

cc) Şüphesiz Doğu Bloku'nun büyümesi az-gelişmiş ülkelerin bağımsızlık savaşı vererek kendi ekonomik kaynaklarını kontrol etmeye kalkması da bunda etkili olacaktı.

O halde, dolar diplomasisi birbirine bağlı ekonomik-militer tulumbayı kurmalı, tulumbaya ilk suyu akıtmalı (yardım, kredi), sonra sağmak ya da sömürmek üzere tulumbayı çalıştırmalıydı. Marshall Planı, ikili anlaşmalar, NATO ve bir sürü uluslararası kuruluşun temelinde bu tulumba ilkesi vardı.

Tulumba nasıl çalışırdı? Harp sonrasının dünya devletinin durumu yani üstünlüğünün devamlı artışı, birbirinin içinde şu yollardan geçecekti:

a) Amerika ile ticaret. Bu harp içinde kısılmış ihtiyaçları gidermek amacıyla Amerikan kredileriyle Amerika'dan Amerika'nın satmak istediği malları almak. Bunlar, yoğaltım mallarından yatırım mallarına, silahlara kadar uzanır.

b) Amerikan sermayesi ile yatırımlar (uzun vadeli sermaye hareketleriyle). Bu yoldan:

aa) *Azgelişmiş ülkelerin*, önce ilkel madde kaynaklarına el atılacak, sonra tekelci kapitalizm paralelinde montaj ve ambalaj firmalarının kurulmasına razı olunacaktı. Sermaye bağımsız ciddi bir yatırıma gidemeyecekti. Yani dış bağlantısı olmayan *önemli bir milli sermaye* ya da burjuva sınıfı beliremeyecekti. Dünya koşulları, ne geçen yüzyılın rekabet koşullarıydı, hattâ ne de İkinci Dünya Savaşı öncesinin, özellikle ne de 1920'lerin koşullarıydı. Tekelci*

* Oligopolcü demek, söz konusu durumu değiştirmez burada.

metropol firmalarıyla tamamlaşan, yani onlara rakip olmayan firmaların kurulmalarına müsaade edilirdi

bb) *Gelişmiş, fakat harpte yıkılmış diğer kapitalist ülkelerin* önce sanayiine ve dolayısıyla politik ve askeri hayatına hakim olmaya çalışılacaktı.

c) *Amerika vasıtasıyla milli savunmalar.* Bu yoldan milli savunmayı Amerikan standartları ile değiştirmek ve askeri güçleri Pentagon emrinde merkezileştirmek sağlanacaktı. Bilindiği gibi mevcut koşullar altında, kapitalist İmparatorluğun savunması demokratik ilkelerle olamaz. Pentagon'dan aşağıya bir emir hiyerarşisi kaçınılmaz olacaktı. Bunu subaylar bilhassa bilecektir.

Milli savunmalar da Amerika standartlarına uydurulmaya çalışılınca, ne olacaktı? Orduların giyiminden silahına kadar yapılan harcamalarla Amerikan tulumbaları, devamlı olarak Amerika lehine çalışacaktı.

Eğitim sistemi de sözünü ettiğimiz tulumbanın bir parçası olarak onunla tamamlaştırılacaktı.

Bütün bunlar kapitalizmin işleyişini bilenler için görülmesi güç şeyler değildi. Fakat Türkiye'de bunları anlatma ortamının yaratılmasına, C. H. Partisi bürokratları engel oldular. Anlatmaya çalışan bir azınlığın ise canına okundu.

Evet, Kurtuluş Savaşı'na rağmen, *neden* tekrar bağımlı hale geldiğimizin açıkça iddia edildiği bir duruma geldik dayandık?

Dış koşullar böyle bir eğilim gösterirken iç koşulların buna ne kadar uygun olduğunu önce açıklamıştık. Harp bitince ilkel birikim ile palazlanmış, artık devletçiliği kendine rakip gören özel sermaye, önce tekelci kapitalizm ile, liberal (?) bir eğilimle ticaret isteyecekti. Her düzen için kaçınılmaz yol, baraj, köprü, liman gibi yatırımlar yapılacaktı (bunlar sanayileşme değildi). İlerde sırası geldiğinde, *önce Batı ile yapılan ticaret ile Türkiye'ye Batı'nın lüks yoğaltım malları büyük ölçüde ithal edilecekti. Böylece, belli gelir gruplarına hayat standardı modeli aşılanacaktı.* Geliri artan bireyler artan gelirin daha büyük kısmını bu gibi Batı sanayiinin lüks ürünlerini almak üzere ayıracaktı. *Bu kârlı harcama*

sonra montaj sanayii ile sanayileşme modelini kaçınılmaz olarak getirecekti. Latin Amerika'da, Asya'da, Afrika'da, Orta-Doğu'da böyle oldu. Türkiye'de, böyle oldu.

Bu koşullar karşısında Kurtuluş Savaşı nerede kalırdı? Tekelci kapitalizmin Türkiye'ye kabul ettireceği koşullar Türkiye'de mevcut yeni güçlerle gelişen düzene uyuyordu. Batı'nın emirlerine açık batıcı üretim ilişkileri vardı Türkiye'de. Tanzimat'tan bu yana yamalı da olsa alınan üst Batı kurumları ve değerler sistemi (ideolojisi) kapitalizme *açık kapılardı* Batının mezkûr *açık kapı diplomasisi* özünde bu idi. Bu değerler sistemi içinde, yapılabilen ilkel sermaye birikiminden daha fazla bir gelişmeye varabilmek, Kapitalizmle işbirliğini mecbur kılardı. İsmet Paşa'nın sık sık tekrarladığı bir söz vardı. Bu, Lozan Sulh Konferansı'nda Lord Curzon tarafından Osmanlı borçları konusu tartışılırken İ. Paşa'ya söylenmişti; "*Siz paraya ihtiyacınız olunca nasıl olsa bize başvuracaksınız*" biçiminde bir sözdü bu. Hazin değil midir ki, bu sözleri söyleyen Paşa'nın C. H. Partisi, 1950'den önce iktidarda iken, dış kredileri almaya başlayan, bazı ikili anlaşmaları yapan parti olacaktı.

Bu, artık C. H. Partisi bürokratlarının sindiği, ya da devlet yönetiminde, harp sonuna kadar Anadolu'da birikmiş bir miktar sermayenin ve büyük toprak sahiplerinin emrine (uygun dış koşullar altında) girmesi halidir. Bu hal, tasnifimizdeki ikinci almaşığa uyar. Başka çareleri de yoktu bu bürokratların.

Üretim güçlerinin geçici de olsa daha rahat gelişebilmesi için Demokrat Parti iktidarı gelmeliydi. C. H. Partisi'ne karşı içerde C. H.P.'ni savunmayan C. H. P.'lilerin de dahil olduğu bir "*Vatan Cephesi*" vardı sanki. Dış ve iç koşullar uygundu. Muhalefet cephesine dayanan D. Parti'nin propaganda makinesi, bürokratların halkla olan tarihi çelişkisine hitap etmesini bildi. Ondan yararlandı. 1950 Mayısında C. H. Partisi'ni çarparak iktidara geldi.

Tekelci kapitalizmin koşulları içinde, üretim güçlerinde, daha C. H. Partisi döneminde başlayan gelişme hızlandırılınca, bundan özel ellerde birikim hızlanırdı. Fakat toplum açısından bunların

gelişmesi sınırlı kalırdı. Bu özel ellerde birikim sürecini enflasyonla bir süre daha devam ettirmek kabildi. Enflasyon da gerçekten özel ellerde birikimi kolaylaştırdı. Dış ticaret kaçınılmaz olarak tıkanırdı; tıkandı da.

Yetersiz dövizlerin tahsisi ile ilkel birikim yağması ayrıca devam edebilirdi; etti de. Bir tahsisle aniden milyoner olunabilirdi; olundu da*. Fakat bu mekanizma *bazı grupları mutlak ve nisbi olarak fakirleştirirdi. Bir kısım bürokrat yönetici namzedi (subaylar dahil), bu fakirleşen gruplara dahildi.*

Emperyalist koşullar içinde kalkınma, kendi tıkanıklığını kaçınılmaz olarak getirirdi. Türkiye'de getirdi de. Toplumda üretim güçleri artık gelişemiyordu. Muhalefet, özellikle bürokratik C. H. Partisi, başlangıçtan beri inemediği temel meselelere inebilecek değildi. Türkiye'de sol yaşatılmamıştı. C. H. P. bazılarına göre sol'du. Oysa üretim güçlerinin geliştirilmesi açısından bakarsak ve daha büyük kitlelere mutlak olarak birşeyler verebilmeyi dikkate alırsak** D. Parti daha soldu denilebilir belki. Harpten sonra iki partinin emperyalizmle ilişkilerinde, ana hatlarıyla önemli bir fark görülmemiştir. Laik olarak, batıcı olmak ya da olmamak, dindar olmak ya da olmamak, Türkiye'de sol olup olmamaya yetmez***. Batıcılık, laiklik gibi ilkelerle de emperyalizmin emrine girmek kabildir Türkiye'de. Kompradorların büyük kısmının ve bazı bürokratların böyle olduğundan emin değil miyiz? Aynı şey, islamcı gözüken bazı kimseler içinde söz konusu değil midir?

C. H. P. temel meselelerin gözden uzak tutulmasında başlıca rol oynamıştı. D. Parti'nin iktidarda bulunduğu dönemde, C. H. P. muhalefet olarak temel meselelere inemezdi. Yine ancak, sistemi veri kabul ederek iktisadi meselelere üstten dokunabilirdi. Asıl muhalefeti, laiklik-islamcılık çekişmesi halinde bir rejim meselesi (?) ortaya getirerek yapardı; ve öyle yaptı. Bu, tarihi Osmanlı ve Cumhuriyet bürokratı açısından rejim meselesiydi; Türkiye

* Bu talanın sürati karşısında zamanın Başbakanı A. Menderes dahi çekindi. Ve İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi'ni kurmak zorunda kaldı. Şüphesiz, mevcut koşullar altında sebepler yerine, bu sadece sonuçlarla uğraşmak olurdu.

** Her ne kadar servet farkları nisbi olarak artmış ise de...

*** Halen Türkiye'de kendilerine islamcı sosyalist denenler de vardır.

açısından değildi. Ekonomik temelle bağlantısız rejim meselesinin ne olduğunu biz anlayamıyoruz.

Ekonomik çıkmazdaki D. Parti, Doğu Bloku ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeye mecbur oldu. D. P.'nin bu arada, kendisine dayanıp, kullandığı halk cephesinden "*Vatan Cephesi*" hareketini ortaya çıkardığı görüldü. Bu çok geç kalmıştı; örgüt haline gelemezdi. Ekonomi ve D. P. iniş safhasında idi.

Esasen, tekelci kapitalizmin egemen olduğu bir dünyada, onun koşulları içinde, D. P. iktidarının uzun süreli şansı yoktu (şimdi de A. P. nin olmadığı gibi). D. P.'yi iktidardan sanıldığı gibi, aslında C. H. P. 'nin muhalefeti düşürmemişti. D. Parti, başlangıcı kendisinden önce C. H. P. iktidarında açılan yolda gelişen iç üretim güçlerine dayanarak ve onların daha da gelişmesi için izlenen ve kaçınılmaz gözüken politikadan dolayı düşmüş; ya da düşürülebilir hale gelmişti. Fiilen ise, bürokratik batılaşma akımının şartlandırıldığı, fakat izlenen politikanın fakirleştirdiği bürokratların subay kanadından bir grup tarafından düşürülmüştü.

27 Mayıs'ı yapanlar da ülkenin ikiye bölünmesi tehlikesi karşısında "*Devleti Kurtarmak*" isteyenlerdi. Kurulan komite adını birlik kelimesinden aldı. *Milli Birlik Komitesi* Batı değerler sistemini benimsemek isteyen tarihi bürokrasinin bir devamı idi. Bürokratlar gelişen yerli güçler karşısında kendi varlığını savunmak istemişti. D. Parti döneminde mutlak fakirleşmeye uğramışlardı. Dış ve iç ekonomik çıkmaz D. Parti'yi mağlup etmişti. Bundan yararlanıldı. *Dengeci bir Batı anayasası lazımdı.* Sağlam kazık anayasa idi. Hukukçu profesörlere anayasa ısmarlandı.

Sonuç olarak, Batı'nın emperyalist ülkelerinde, içi ve dışı sömürerek varılmış tarihi bir üretim güçleri seviyesinde, yerli sınıflar arasında nisbi bir dengenin gereği olarak belirmiş "Refah Devleti" anayasaları ilkelerine uyularak bir anayasa ortaya konuldu. 27 Mayıs hareketinin önemi bu anayasadır. Fakat bu anayasa ile Batı'dan yeniden getirilen bazı kurumlar aa) bir yandan denge sağlayıcı olurken, öte yandan da bb) C. H. P. devrinde *bir*

ara gelişmekte olan üretim güçlerinin alışılan yolda gelişmesini engelleyecekti. Temelinde *kapitalist olan bir yoldan gelişme* ya da *birikim istendiğinde, bu engelleme kaçınılmaz olacaktır.*

Alışılagelen özel birikimi engeller gözüken başlıca kuruluş, *Planlama Teşkilatı*'dır. Yeni anayasanın getirdiği, *Planlama* anayasanın *sosyal adalet ilkelerine uygun olarak yapılıp yürütüldüğünde, gelişme hızı yüksek olamayacaktır.* Dengeci Anayasa, dengeci bir *bürokratik plan* görüşü getirecekti. Bu anlamda plan partilere oy kaybettirirdi de. Nitekim ilk planlama uzmanları, anayasa ilkelerine uygun bir plan yapmışlardı. Sosyal adaletçi bir vergileme ile araç sağlamaya kalktıklarından İ. Paşa Hükümeti ile çatıştılar*. N. Kaldor, o zaman, resmi istatistiklere göre 25 Milyar lira civarında bir gelir yarattığı söylenen tarım kesiminden 2 Milyar (üretimi teşvik edici) bir vergi alınabileceğini, fakat politik endişelerle bunun 1 Milyar liraya indirilebileceğini salık vermişti. Plancıların, tarım kesiminden 500 Milyon lira kadar bir vergi teklif etmelerine karşılık hükümet 50 Milyon civarında bir teklifle geliyordu. Anlaşma olmadı. Plancılar istifa ettiler. C. H. P., açıkça eşrafın karşısında değil, paralelinde idi.

Dış kapitalist koşulların izni ile geliştirilmek istenen üretim güçleri gelişebilirdi. Fakat, bu anayasanın dengeleyici, fakat birikimi azaltıcı, hattâ engelleyici ilkelerini *fiilen* atlamak ya da değiştirmek zorunda kalarak yapılabilirdi. A. Partisi bu işi fiilen daha ustalıkla yürütebilecektir. C. H. P. ise, bir yandan refah devleti ilkeleri ve araçları içinde bürokratik etki ile anayasaya bağlı kalmaya çalışır gözükecektir. Fakat C. H. P. öte yandan, esasında kapitalist yoldan gelişme sağlamak isteyecektir. C.H.P.'nin bu tutumu içinde üretim güçlerinde gelişme, üretim ilişkilerinde A. P.'ne oranla anlamlı bir değişikliği önermesine rastgelemedik. *Amaç sloganlar* bir şeydir. Fakat *araç sloganlar* esastır. İkinci olmadan tutarlılık söz konusu olamaz. Bu, bulanıklık içinde çeşitli grup ve sınıflara göz kırpma politikasıdır. Kaldı ki, C. H. P. programında yazılı ilkeleri ciddi olarak ne zaman uygulayabildi ki? C. H. P., düzen

* Plancılar hazırlanan planın kendi kafalarındaki plan olmadığını Başbakan İsmet Paşa'ya söylemişlerdi de.

değişmelidir sloganına rağmen, A. P. ile önemli bir nitelik farkı göstermemiştir. *Şimdilik* araçlar açısından aralarında düzen değişikliği getirecek önemli bir fark göremiyoruz. Bakınız neden: C. H. P. iller toplantısı sonunda 2 Temmuz 1968 tarihinde Ulus Gazetesi'nde kırmızı çerçeve içinde yayınlanan Ortanın Solu tanımını okuyalım:

> *"Ortanın Solu politikası ve bu politikanın öncüleri etrafında sımsıkı kenetlenmiş C. H. P. İl Başkanları ve temsilcileri:*
>
> *Tarımda, çalışan nüfusunun yeter büyüklüğe ulaşmış toprakları üzerinde yüksek verim sağlayabildiği, ürünlerinin tam karşılığının alındığı, önemli yeraltı kaynaklarının devlet eliyle işletildiği, işsizi olmayan, sanayileşmiş, hiçbir yurttaşın hastane kapılarında sürünmediği, en çok kazananla en az kazananın yaşantısı arasındaki büyük farkın kaldırıldığı, çok kazanandan çok, az kazanandan az vergi alındığı, imkân eşitliği içinde kabiliyetli bütün çocukların eğitim gördüğü, öğretmenlerine saygı duyulan, üniversitelerinde çağdaş bilimleri öğrenen, ilerici, aydın gençler yetiştiren, laikliği ulusal bütünlüğün temeli sayan, yurttaşlarının en geniş ölçüde yönetime katıldığı ve halkın ekonomide hakim güç haline geldiği yeni toplum düzenini gerçekleştirmeyi Atatürkçülüğün, Atatürk'e layık olmanın, demokrasiye süreklilik ve daha çok gerçeklilik kazandırmanın tek yolu bilirler"*

Bu tanım bir istisnasıyla, *sadece amaçları* sıralamaktadır. Bu amaçlarda anlaşmayacak hiç bir parti liderinin bulunduğunu da sanmıyorum Türkiye'de. *Mesele, bunların ne gibi araçlarla gerçekleştirileceğidir Partilerin kişiliği, araçlarının niteliğindedir.* Yukarıdaki tanımda tek araç, önemli yeraltı kaynaklarının devlet eliyle işletilmesidir. Sadece burada mülkiyet meselesine giriliyor. Acaba neden sadece madenler için bu düşünülüyor? Yoksa C. H. P.'nin madenlerde özel bir deneyi mi var? Ne olacaktı Etibank'ı ya da T. Petrolleri Anonim Ortaklığı'nı biraz daha güçlü kılarsak soralım:

1 — Yabancı sermayeyi ne yapacaksınız?

a) Montaj sanayiini tenkit ediyorsunuz, Güney Amerika'da fiyaskosu çok önceden çıkmış montaj sanayiini Türkiye'de kim başlattı ve C. H. P.'nin alternatif sanayileşme modeli nedir? Bugün medeniyet yarışı, kimya ve metalurji sanayilerindeki gelişmelerle birlikte *makinenin makinesini yapmayı geliştirme sürecindeki sürat yarışıdır.*

b) Parti lideri 10 ay kadar önce, solcuların 1953'de yabancı sermaye tartışmalarında nerede olduklarını soruyordu; fakat temel bir sanayi kuruluşu olan Ereğli Demir-Çelik Kurumu hakkında (ki bunun ne denli bir kuruluş olduğu o zaman belirtilmişti.) Ne düşünüyorlar? Ve bu kuruluşun açılış merasimine (1963), neden özel bir uçakla gittiler? Lord Curzon'u herhalde o zaman da hatırlıyorlardı! Ereğli Kurumu artık örnektir. Ve Karadeniz Bakır Kompleksi Kuruluşu'nun tam modelidir.

c) Yine soralım, günümüz koşulları altında, Latin Amerika'da, Ortadoğu'da, v.s. de Modern Düyunu Umumiyeler olarak gözüken konsorsiyumlardan biri Türkiye'de C. H. P. yönetiminde kurulmadı mı? Konsorsiyum koşulları açıklanabilir mi?

Bugün Türkiye'de üretim güçlerinin gelişmesi, tekelci uluslararası kapitalizmin kurallarıyla sınırlandırılmıştır. Bu ancak dış kapitalizm açısından tutarlı ve geçerli sınırlar içinde, önemli bir milli sanayi ve milli burjuva yaratılabilir mi? Söz konusu sınırlar içinde devlete bu işi yaptırırlar mı?

Tekelci kapitalizmin sınırlaması, koşul altına alması C. H. P.'nin sandığı gibi sadece madenler için mi vardır? Oysa bu şartlandırma, ekonomisinden, savunmasından, politikasından eğitime kadar bütün alanları sarmamış mıdır?

Halen yabancı sermaye çok büyük gözükmemektedir. Fakat batı değerleriyle yamanmış sistemimiz için *açık kapı diplomasisi* ile gelen miktar kaçınılmaz olandır. Kaçınılmaz olduğu için de ekonominin gelişme olanaklarını tayin edicidir. Yabancı sermaye daha fazla gelmiyorsa, henüz bu kadarıyla Ortadoğu'da tam kilit bir yerde bulunan Türkiye'de istediğini yapabildiği içindir.

2 — Araç olarak sayılacak bir Toprak Reformu meselesi vardır. Toprak reformuna C. H. P. eskiden beri taraftar, çünkü C. H. P. bürokratı toprak sahiplerini karşısında bulduğundan bu gücü bölmeyi düşünebilir. Acaba C. H. P. nasıl bir toprak reformu istiyor? Çünkü Amerika da az gelişmiş ülkelerde toprak reformu ister. Amerika'nın amacı şudur: Tarımsal bölgede reformla üretim artırılabilir ve bu da sanayi ürünlerine talebi büyütür, bu ise Amerika'nın ihracatını artırır (montaj ya da doğrudan). Güney Amerika ve sair yerlerde A. B. Devletleri bunu teşvik ediyor gözüküyor*. Bakınız toprak reformunun sanayileşme ile nasıl birlikte ele alınması gerekli. C. H. P. ne düşünüyor bu emperyalist oyun karşısında?

3 — Araç olarak rastgele söz edilen kooperatifçilikle ne kastediliyor? Benim anladığım C. H. P.'liler satış ve kredi kooperatiflerini kastediyorlar. Üretim kooperatiflerinden hiç söz edilmiyor. Gerçek üretim kooperatifleri kurulmayınca, tüccara giden kredilerin bir kısmı kooperatiflere gitse ne olacak? Bu küçük burjuva yaratmak isteyen bir görüştür. Şimdi de *halk* diye C. H. P.'nin anladığı daha çok bu tip insanlar toplumu mudur? Eğer anayasa sosyal adaletçi olarak böyle yorumlanıyorsa, C. H. P. emperyalist ülkelerde geçici olarak varıldığını söylediğimiz tamamlaşmayı Türkiye'de yapmak istiyor sayılır. Bu biçimde bir politika Türkiye'de, üretim güçlerinin gelişimini sınırlayıcı, yani gelişmeyi kısıcı ve patlamaları teşvik edici olur.

4 — NATO, tekelci Amerikan kapitalizminin hem silahıdır ve hem de harcamaları ile talep yaratarak kapitalist sistemi sürdüren bir kuruluşudur. Karar merkezi Amerika'dadır. "NATO'da kalalım ve onu Türkiye'nin ihtiyaçlarına göre düzeltelim" ne demektir? NATO'yu düzeltmek, Amerikan tekelci kapitalizmini düzeltelim, değiştirelim demektir. C. H. P. bunu mu yapacak? Tekelci kapitalizm ve NATO için Türkiye gibi ülkeler, somut birer ülke birimi olarak ele alınamaz.

Tekelci kapitalizmin, dünya seviyesinde (Amerika'ya göre) kendi

* Amerika'nın, Latin Amerika'daki dostları arasında bulunan Latifundia ağalarını feda etmesi de düşünülmesi güç bir şeydir. Burada çelişik bir durum vardır.

dengesi vardır. Ancak bu denge seviyesinde, *Türkiye'yi bir araç olarak ele alırlar.* Türkiye ekonomisi ve sadece onu savunması gerekli ordusu, politikası, eğitimi ile bu büyük metropol dengesinin bir aracı olmaktan çıktığında bağımsız olur. Bu ise, Türkiye'nin başka biçimde üretim ilişkilerini aramaya ve kurmaya çalışmasıyla sağlanabilir.

5 — C.H.P.'nin yurt sorunlarını çözmekte, sözünü çok ettiği bir de metod anlayışı vardır: *Pragmatik metod.* Bu ad, Anglosakson dünyasından ithal edilmişti. Fakat bürokrat tutuma uyan bir biçimde ele alınmaktadır. Ve şöyle denilmektedir: "Biz yurdun ihtiyacında olduğu şeyleri arayacağız ve gerekeni gerektiğinde o zaman yapacağız."

Burada mesele, pragmatik metodun tenkidi değil, bürokratın kuşkulu, denge arayan tutumudur. Yani gerektiğinde sosyalistleri öldüreceksin, süreceksin, gerektiğinde uluslararası sosyalist kongrelere katılmak isteyeceksin (İttihat ve Terakki'de olduğu gibi); gerektiğinde denge için yukarı kademelerdeki bazı bürokratlara komünist partisi dahi kurduracaksın (1920); sırasında liberal, sırasında devletçi, vs. olacaksın. Köy Enstitüleri'ni kuracaksın, sonra yıkacaksın, ve zamanı gelince tekrar savunacaksın. Yabancı sermayeyi kabul edeceksin sonra karşısına çıkacaksın, sonra konsorsiyumu kabul edeceksin.

Bugün azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerle ilişkileri ve meseleleri üzerinde oldukça aydınlık bir durum olduğu halde, devrimci denilen C. H. P.'nin *devrimci bir teorisi yoktur.*

Bu olmadan, meselelerimizi çözmek için pragmatik metodu esas almakla nereye varılabilir? Türkiye'de hâlâ karacahilin mutlak miktarı artarken, hâlâ evlerde yakıt olarak %20 civarında tezek kullanılırken, hâlâ karasaban miktarı artarken (ikinci 5 Yıllık Plan), hâlâ her yıl kızamık gibi bir hastalıktan 10-15 bin çocuk ölürken pragmatik metodla nereye gideceksiniz? Batılaşma adına nereye geldik ki?

Bu sorulara devam edebiliriz. Ben dikkati esas meseleye çekmek istiyorum. C. H. P. lideri sık sık "Biz başlangıçtan beri ortanın

solunda idik", "sosyalist değiliz ve olmayacağız" ve "bizim asıl rakibimiz T. İ. P.'dir" demektedir. Ve asıl ağırlığını eskiden olduğu gibi, batıcı-laikler ile doğucu-islamcılar arasındaki aldatıcı tali çatışmaya koymaktadır. Bu biçim bir çatışmanın içine girmekte ve işin garibi bu çatışmayı rejim meselesi (?) saymaktadırlar! Bunların tek anlamı var: C. H. P. lideri, Cumhuriyet'in başından beri olduğu gibi üretim ilişkilerinde, yani mülkiyetin dağılımında ve elde edilen ürünün bölüşülmesinde esaslı bir değişikliğin araçlarını düşünmemektedir. Kendi deyimleriyle C. H. P. ilk günden beri ortanın solundadır. Türkiye'nin kurtuluşu için üretim ilişkilerinde esaslı değişiklik düşünülmediği için mücadele, laikler ve islamcıların yüzeydeki Türkiye'yi bölücü mücadelesine dönüyor. Bu mücadele emperyalizmin tam istediğidir. Türkiye'yi dışa karşı bağımsız kılacak bir temel değişikliğin tutarlı araçları C. H. P.'den şimdi beklenemez. Müsaade ediniz de partinin sayın lideri, kendisi için, geçmişi ile tutarlı kalsın. Yani değişmediğini göstersin, geçmişte ne di ise, o kalarak noktayı koysun. İşte bu son C. H. P. kurultayı, bu değişmemenin mühürlenip tarihe kaldırılacağı kurultay* olacaktı. C. H. P. sosyalist olmayacaktı.

Bu C. H. P. iktidara gelebilir mi? A. P. emperyalizmin koşulları içinde açıkça ve acemice politika yaptığı için önünde sonunda düşecektir. Fakat bundan asıl yararlanan yine ana hatlarıyla emperyalizmin koşulları içinde ustaca ve geçmişten tecrübeli politika yapan C. H. P. olursa, bu büyük ölçüde *Türkiye solcularının yetersizliğinden ve dış güçlerin oyunundan yararlanarak olacaktır.*

Daha önce, C. H. P. çevreleri, 3. Koalisyonun bozulmasında başrolü Amerika'nın oynadığını ısrarla tekrar ve tekrar (İ. İnönü'nün Hatıraları) belirtmişlerdi. Amerika ile ekonomik ve militer olarak ne kadar içiçe olduğumuz en önemli milli bir yakınma konusu olan bir gerçektir. İnönü'nün bu içiçeliği iktidar yolunda dikkate almayacağını düşünmek ancak saflıkla adlandırılabilir. İ. İnönü, son zamanlarda, özellikle seçim yılına

* Nitekim öyle oldu. Yazının aslı söz konusu Kurultay'dan önce yazılmıştı.

girileli beri yıpranan, S. Demirel'e bir almaşık (alternatif) olabilmek ve iktidara gelebilmek amacı ile aradığı güçleri bu gerçeği dikkate almakla bulmuş görünüyor.

Bu kitapta savunulan görüşler açısından böyle bir iktidarı, biz artık kolayca değerlendirebiliriz. Bu, Osmanlı ve Cumhuriyet bürokratlarının tarihine uygun bir yol olacaktır!

Öte yandan bürokrat grupta halen son derece önemli bir gelişme görüyoruz. Osmanlı ve Cumhuriyet bürokratı, elde ettiği artığı daha çok yoğaltım (tüketim) servetlerine tahsis ederdi.

İçlerinden küçük bir azınlık elde ettiği artık ürünü, üretim aracı sahibi olmaya ve üretim araçlarında yatırıma ayırırdı (bazı büyük topraklara el atan bürokratlar dahil).

Oysa 1960'tan sonra bürokrat grubun subay kesiminin, kitle olarak niteliğini değiştirecek, tarihi bir gelişmenin içine itilmekte olduğunu görüyoruz. Bürokratların subay kesimi kitle halinde üretim aracı sahibi sınıf olmaya itilmektedir. Başka deyişle kapitalist sınıfa girmeleri sağlanmaktadır. Bu bürokrat davranış almaşıklarından dördüncü almaşığa (alternatife) uyan bir yöneliştir. Bu gerçekleştiği ölçüde, diğer koşullar değişmediği sürece, üretim araçlarına sahip olarak büyük parça halinde artık ürün elde etmenin devamlı ve garantili yolu nihayet açılmış olacaktır. Açılan yol bürokrat kitleler için yeni bir yoldur. Kısaca, yönetici tam bürokrat bir grubun öncülüğü ile bütün subaylar ORDU YARDIMLAŞMA KURUMU yoluyla kapitalist sınıflar içine dönüştürülüyor ya da aktarılıyorlardı. Böylece, D. Parti döneminde, özel ellerde sermaye birikirken, nisbi ve mutlak olarak fakirleşen subay grubunun durumu düzeltiliyor, D. P.'nin hatası artık tamir ediliyordu.

Şüphesiz yerli diğer kapitalist sınıflara zorunlu olarak açık dış ilişkiler bu yeni gruba da açık olacaktır. Nitekim, söz konusu kurumun yatırılabilir fonları yıldan yıla süratle büyümektedir. Bu fonlar, subaylardan mecburi tasarruf halinde devamlı olarak yapılan kesintilerden ve elde edilen kârlardan gelmektedir. Kurum'un yöneticilerinin, gittikçe artan bu fonları kullanır ya da yatırırken talep araştırmaları, kâr-zarar hesap işlemleri yapmaları

kaçınılmazdır. Bu yoldan, kâr maksimizasyonunu sağlayacak yatırım alanları arasında seçim yapmaları da normaldir. Ne var ki, Kurum yöneticileri kâr peşinde koşarken Türkiye'de çok kârlı olarak kabul edilen montaj sanayii kesimine de el atacaktı. Atmış bulunuyor da (kamyon, otomobil, v.s.). Montaj sanayiinin sahiplerine kâr sağlamasına mukabil, Türkiye toplumuna sosyal maliyetinin yüksek olduğu artık bilinen bir gerçektir. Fakat en az bunun kadar gerçek başka bir yan daha vardır. O da bilindiği gibi bu sanayiinin yabancı sermaye ile ortaklığı, daha doğrusu dışa bağlılığıdır. Aslında bu gerçek çok daha önemlidir. Montajla sanayileşme, *ithal ikamesi, döviz tasarrufu* gibi adlar altında girişilen sanayileşme modelidir. Oysa bu çıkmaz yol, doğrudan ithalata, oranla, kâr adı altında iç ve dış ortaklara, daha büyük çapta bir artık ürün massedebilme yolu olmuştur. Bir zamanlar M. Kemal, gerçek bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık olduğunu söylemişti. Fakat bunun şartlarını gerçekleştirememişti. Ancak, yabancı sermaye ile olan çelişkinin bir yanını görüp, yabancı sermayeyi kovmuştu. Daha önce açıkladığımız gibi, batıcı değerler sistemi içinde uygulanan devletçilik, mevcut üretim ilişkilerini, özel ellerde sermaye birikimini süratlendirici olarak takviye etmişti. Bu da aslında yabancı sermayeye düzen olarak açık olan kapıyı büsbütün açmıştı. Bundan kaçınılamazdı.

Ordu Yardımlaşma Kurumu ise, dışa bağlı bu gibi kârlı sanayi kuruluşlarına giderken yabancı sermaye ile çeşitli işbirliğine giriyor. Ayrıca Kurum, halen bir bankayı kurmak üzere hazırlıklarını tamamlamış bulunuyor (bir çeşit finans kapitalizmine gidiş). Kuruma mecburen ortak yapılan subayların, bu noktayı oturup milli açıdan düşünmeleri ve değerlendirmeleri gerekmez mi?*

Denilebilir ki, bu kurum, ilerde bütün ürünlerini yerli olarak imal edecektir. Bir defa bu imkânsızdır. Bu kısmen sağlansa bile, ikinci olarak, yabancı sermaye ile ortaklık ne olacaktır? Diyelim ki yabancı sermaye ile ortaklık da zamanla bozulur. Üçüncü olarak diyeceğiz ki, bu yoldan kurumun sağlayacağı kârların kaynağı

* Türkiye'nin bağımsızlığını isteyen ve kendilerine devrimci diyen bazı kimseler Abdülhamit Piyesi'ni protesto etmeden önce bu değerlendirmeyi yapmalılardı.

neresi olacaktır ve kurumun diğer bir kapitalistten farkı nerede kalacaktır? Burada, D. Parti döneminde servet farkları artarken bazı demokratların söylediği bir sözü hatırlamamak mümkün değil. O zaman deniliyordu ki, "alan da Türk, satan da"

Subayları süratle bu biçimde bazı iç ve dış kapitalist sınıflara dahil etme hareketi, rekabet yüzünden, zamanla bazı iç ve dış kapitalist gruplarla çatışabilir diye düşünsek dahi, bu çatışma kapitalist sınıf içi bir nitelikte kalacak, sonra aradaki çelişme kalkacaktır.

Devrimciliğin yolu, herhalde subayları, iç ve dış kapitalist sınıfa dahil etme gayretiyle açılmaz. Aksine kapanır. Bu yoldan subayları bağlamaya çalışmak, onları giderek bir çıkmaza sokacaktır. Eğer bu yolda devam edilirse, subayların bir kısmı, halk kitlelerinin karşısına düşebileceklerdir.

Özetlersek, bu girişim, bütün subayları kapitalist yapma girişimidir. Subayların, milliyetçi olmak istemelerini doğal kabul edersek, mevcut tarihi koşullar altında, nerede olduklarını, nereye doğru sürüklenebileceklerini oturup tayin etmeleri gerekir*.

Bu kitapçıktaki genel analizi neden yaptığımızı açıklayan sonuca gelmeden önce bazı önemli noktalara özet olarak değinmeden geçilemezdi.

a) Birinci nokta, feodalite iddiası ile ilgilidir. Halen bazı kimseler Türkiye'de feodaliten, hiç değilse kalıntılardan söz etmekteler. Bunun için yabancı tarihçilerin söylediklerini de delil olarak getirirler. Batı'dakinden farklı olarak bir çeşit "Osmanlı feodalite"sinden söz edilir. Yalnız söz konusu Osmanlı feodalitesinde önemli unsur tımarlı sipahilerdir ya da yöneticilerdir. Kısaca Osmanlı bürokratları. Eğer bunların bir kalıntısı aranacaksa, bu kalıntı ile önemli ortak yanları olanlar, bugününün Cumhuriyet bürokratlarıdır. Oysa

* Biz bu analizi daha önce yapıp dergi, vs. yoluyla açıklamıştık. Çeşitli çevrelerden yaraya basılmışçasına tepkiler geldi. Bunlardan biri de **Ant** Dergisi'ndeki bir yazımdan dolayı iktidarın gazetesi olarak bilinen **Son Havadis**'in bir başyazısından geldi. İmzasız yazan profesörlüğü muvazaalı bir kişi, bizi aklınca orduya şikayet ediyordu. Aradan bir süre geçince, Senatoda Korgeneral C. Madanoğlu meşhur konuşmasını yaptı. General, Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun durumuna değindikten sonra, "Ordu milli olmayı özler durur" diyecekti. Bilindiği gibi Başbakan S. Demirel bu konuşmaya sinirli bir biçimde cevap vermeye çalıştı. Ortada derin bir mesele vardı. Mesele bir asker tarafından parlamentoya getirilmişti.

daha önce özelliklerini açıklamaya çalıştığım Osmanlı bürokratı feodal değildi. Şüphesiz bu günün bürokrat yöneticileri de feodal değildir.

Doğu Anadolu'da İran sınırındaki tampon bölgelerdeki hanedan ya da köy topraklarını bir yana korsak, 18. yüzyılda beliren ayanın ya da derebeyinin kolonizasyon halinde ortaya çıkardığı büyük çiftliklerin durumu da feodaliteye uymaz. Bunlar, piyasa için, hatta ihracat için (pamuk gibi) üretim yapan kapitalist nitelikte kuruluşlardır. Bunların Anadolu'da bugüne kalmış kalıntıları ya da her nasılsa meydana gelmiş çiftlikler büyük ölçüde modern makineli üretim tekniği ile iç ve dış piyasalar için üretim yapan mülklerdir, kapitalist niteliktedirler.

Bu modern teknikle meta üretimi yapan bölgeler dışında, kapalı ekonomi halinde bulunan ve büyük ağa topraklarının yer aldığı önemli bölge Doğu Anadolu'dadır. Türkiye'nin asıl hayvan bölgesi olan Doğu'dan eskiden beri iç ve dış piyasalara hayvan sevkedilir. Fakat bölgenin piyasalarla ilişkilerinin çok sınırlı olduğu kabul edilebilir. Bununla beraber, bir Keban Barajı'nın dahi Doğu'da kapitalist nitelikte işletmelerin, halka halka genişlemesini sağlayacağı muhakkaktır. Bu gibi alt yapı kuruluşları bölgenin niteliğini süratle değiştirecektir. Hattâ makineleşmeye paralel olarak, burada kapalı bölgelerde şimdilik barınan fazla nüfus, büyük şehirlere daha fazla göç edecektir.

İlkel üretim tekniği ile eski değerler sistemi arasında yakın bir ilişki daima dikkate alınabilir. Fakat burada yukarıda yaptığımız analize dikkati çekmek isterim. Göstermeye çalıştık ki, bürokratik yenilik hareketleri ve emperyalist gavur karşısında, üretim güçlerinde gelişme yerine tasfiye olurken halk kitleleri, kendilerini savunmak için eski değerler sistemine daha fazla sarılmaya itilmişti. İşte bu islamcı-doğucu çerçeveye sarılma, giderek iç ve dış sermayedarlar, hattâ bir kısım bürokratlar tarafından istismar edilecektir. Bizim için önemli olan büyük kitlelerin, tarihi nedenlerle bu değerler sistemine sığınmış olması gerçeğidir. İkinci gerçek de bu özelliğin, ekonomik ve politik sebeplerle başkaları tarafından kullanılmaya, istismara müsait olmasıdır.

Kapitalist ilişkilere daha çok girmiş bulunan Batı ve Güneybatı Anadolu'da ilişkilerin ideolojisi olarak yayılan mezhep ya da tarikatlar, kapitalist ilişkileri henüz zayıf gözüken Doğu Anadolu'daki tarikatlardan farklıdır. Nurculuk ve Süleymancılık doğudan çıktığı halde bu bölge dışında yayılmıştır.

b) Sonuca geçmeden değinilecek ikinci nokta şudur: Türkiye'de halen sınıflaştırılmak istenen subaylar dışında, yönetici bürokratlar içinde halka, emekçi kitlelere karşı bir grubun da ilginç durumu vardır. Bunlar sınıflaşmaya gitmeden konformist, imtiyazlı bir statüye sahip olmuşlardır. Nitekim söz konusu imtiyazlı statülere, çeşitli kamu kuruluşları içinde rastlıyoruz. Bunları fakir halk kitlelerinden kopuk olarak kurulan kampları, dinlenme evleri, lüks lojmanları, vs. leri ile gözlüyoruz. Bu halktan ayırıcı eğilim, gittikçe de yayılmaktadır. İmtiyazlı bürokrat yönetici elemanları yer yer sendikalarda ve hatta partilerin yönetim düzeni içinde de bulabiliriz. Bunların tabanla birlikte hareket edebilecekleri daima şüphe ile karşılanabilir.

-5-
SONUÇ

Kitaptaki analizin sonuçları, tarihi olarak ikiye bölünebilir biçimde şartlandırılmış toplumumuzu, emperyalizmin bölme işlemlerine karşı bir uyarmaya yarayabilir ümidindeyim. Uyarma, bağımsızlık ve sosyalizm için stratejinin genel ilkelerini de ortaya koyabilir. Türkiye, kıtaların birleştiği yerdedir; su yolları üzerindedir; onsuz olunamayan ve yerine ikamesi yapılamayan dünya petrollerinin bilinen kaynaklarının 2/3'ünün bulunduğu Orta Doğu'dadır. Yaptığımız analiz, Türkiye'nin daima iki kampa bölünebilirliğini göstermektedir. O halde, analizin uyarıcı niteliği de açıktır. Kimler uyarılabilir? Önce (sivil, subay) bürokratlar, sonra islamci-doğucu ve gavura karşı olabilirliği açık halk yığınları.

Biz yapmaya gayret ettiğimiz açıklamalarla, batıcı-laik bürokratın tarihi yerini ve rolünü tespit etmeye çalışmış olduk. Gördük ki, bu grup en azından talihsiz olarak emperyalizmin paraleline düşmekten kurtulamamıştır. Onlara, kişisel bir açıdan karşı çıkmış değiliz. Hele subayların Ordu Yardımlaşma Kurumu'nu, tarihi süreç içinde yerine koymaya çalışırken birçoklarına göre subayları karşımıza almış olduk. Bu son derece basit bir değerlendirmedir. Bürokratlar (sivil, subay) bu kitapta anlatılanların mantık dizisini ve sonuçlarını gerçeklerle karşılaştırmakla, yer tayini yapabilirler. Ona göre bizzat kendi yerlerini tayin etmeliler. Benim kanaatim, bu yer tayini yapılabildiği ölçüde, sivil olsun subay olsun, bürokrat aydın olarak halk kitlelerin yerini ve durumunu da anlayabilirler. Yine kanaatime göre, milliyetçi olmak, sözünü ettiğimiz anlamaya bağlıdır. Bu anlama iledir ki, halkla büyük ölçüde bağlantıya, hattâ özdeşliğe gidebilirler. Bu hal, bürokratlar için önce verdiğimiz almaşık davranış biçimlerinden beşinci hale uyar. İşte bu yoldan nitelik değiştiren bürokrat halkla soyutluktan, geçmişte olduğu gibi halkla bölünmekten, halka karşı düşmekten kurtulabilir. Önce, bürokratın bu kurtuluşuna ya da uyanmasına, hele günümüzde

daha fazla ihtiyaç vardır!

Ve bürokrat-islamcı-emperyalist üçlüsünün ilişkileriyle tersine akmış gözüken tarih, gelişme ile artık nitelik değiştirme dönemine gelmektedir. Bu değişme, üçlü oyunu ortaya koymaya başlamıştır. Tarihi oyunu anlayanlar, yerlerini tayin ettikçe ve oyundan sıyrıldıkça, tarih ırmağının düzgün değilse bile duru ve ileri akması olanakları doğacaktır.

Günümüze kadar gelen tarihi gelişme, bürokratın politik güce asılarak oynadığı tarihi rolü açıkça ortaya koymaktadır.

Bürokratların önemli grupları politik-militer güçten ekonomik güce de geçmekte, sermayedar sınıfı olmaya başlamaktadır. Türkiye'deki bu oluşum, sermayedar sınıfın büyürken sonradan politik gücü de kazanması biçimindeki, genel kural'a ters düşmektedir. Fakat tekelci kapitalist çağda, bizim gibi ülkelerin birikmiş sermayesi, ve ona sahip olanlar, uluslararası kapitalist bağlantıların dışında kalamayacaklardır. Aksi halde emperyalist güçlerle çatışacaklardır. Bunları bir yana iterek, Ordu Yardımlaşma Kurumu gibi kuruluşların, kâr ve zarar hesabı üzerine hayal kurup proje yapanların çizgisi, yeri de biline! Yabancı sermaye ile ortaklık yapan kapitalist sınıfa dahil edilenlerin güç olarak tespit edile! Öte yandan, tabandaki büyük halk kitlelerinin tarihi gelişimi iyi bilinmedikçe onlara gerici, yobaz, karşı devrimci demek kolay, fakat yanlış bir tutumdur. Üretim güçlerini, emekçi büyük halk kitlelerinin mutluluğunu mutlak ve nisbi olarak artırıcı bir yönde geliştirmedikçe, batıcı laik bürokratlara da *devrim yobazı* denebilir. Denildiği gibi.

Dünyanın ortasında bağımsızlık kavgası verenler, halk kitlelerini, emperyalistlerin kullanabileceği bir çizgiye itmemelidirler. Bu kitleleri, her fırsatta, mutlak bir biçimde karşılarına almamalıdırlar. Aldırmak için iç ve dış şer güçlerinin varlığını kabul ediniz. Bağımsızlık kavgasının taban güçlerinin çekirdekleri, bu kitleler içindedir, unutulmasın. Petrol bölgesinde, mevcut dünya koşulları altında taban güçleri ile özdeşlik kurmadan, Türkiye'de artık iktidar alınamaz, daha doğrusu bürokratlar tarafından kapılamaz. Kapılsa

da bölünmeye engel olunamaz. 19. yüzyıl başından beri *Batı kapitalizmi*, gerektikçe batıcı-laik bürokratlar ile İslamcı çerçeveye sığınmış halk kitlelerini kullanarak karşı karşıya koymuştur. Bu bölme ile, *Türkiye'de gerçek bir gelişimin* olanaklarını kilitlemiş, hapsetmiştir. Emperyalizm, *şimdi aynı oyunu, solcularla islamcılar arasında oynatmanın organizasyonu peşindedir.*

Türkiye'de tarih boyunca, halk kitleleri, yenilik hareketlerini kuşku ile izlemiştir. Çok defa görmüştür ki, gelen yenilikler, halkın kendini savunmak için sarıldığı bazı şeyleri elinden alıp götürmüştür. Bu sebeple "büyük halk kitleleri, doğru ya da yanlış gelen yenilikleri, kökü kendisi dışında kabul edip kuşku ile karşılayacaktır". İşte bu, tarihi olarak adeta müesseseleşmiş "tutum, kuşku, bir yenilik ifade eden sosyalizm karşısında da kendini gösterecektir". Bu ise emperyalizm tarafından kullanılmak istenecektir.

Emperyalizm son defa, solcularla halk tabanını bağdaşmaz kamplar olarak karşı karşıya getirerek, Türkiye'yi, istediği gibi politik, ekonomik, militer, eğitim modelleriyle koşullamaya devam etmekle, milletimiz üzerine istismarcı ambargosunu temelli bir biçimde koymak yolunu aramaktadır!

Genel Görünüş

1- Dünya'ya ve bölgelere ait koşullar altında, aralarında çelişmeler bulunabilen Doğu Bloku'nun geliştiği veri kabul edilecek. Azgelişmiş ülkelerin ekonomik bağımsızlık kavgaları yaptığı da veri alınacaktır.

Aşağıda çizilen çerçeveye bir noktadan sonra karşı koymak *kaçınılmaz* milli bir davranış olacaktır.

2- Büyük kapitalist ülkeler, sanayi ilkeleri olarak, hemen her çeşit sanayi ürününü, *endüstriler arası yatay ve dikey tamamlaşmalarla varılmış bir endüstriyel yapı içinde, kendileri üretirler.* Yani, bu ülkeler metalürji, kimya ve makine sanayileri gibi, temel sanayi kollarına dayanan ve birbiriyle yakın ya da uzak karşılıklı ilişkiler içinde üretilen hemen de her türlü sanayi ürününde

uzmanlaşmışlardır. Emperyalist olmak, bu *nisbi otarşiye* engel değildir. Emperyalizm bunun bir gereğidir. Klasik ve neo-klasik serbest ticaret doktrinlerinde ileri sürülen uzmanlaşma modeline aykırı bir gelişmedir bu. Hattâ, tarihi bir kategoridir bu. Öyle ki, ta merkantilist dönemden beri, ulusal seviyelerde gelişmelerle, bu ekonomik yapıya gelinmiştir. Kısaca, gelişmiş büyük ülkeler, dış ilkel madde kaynaklarına ve dış pazarlara muhtaç olarak üretimde bulunmalarına rağmen, *sanayi üretimlerinde genel olarak milli bir ünite gibidirler.* Bu ülkelerde yaratılan fizik milli ürünün büyük kısmı, sanayi kesiminde üretilmektedir. Tarım alanında da verimlilik sağlamışlardır. Fakat ekonomideki asıl büyüme ya da verimlilik sanayi kesimindedir. Esasen bu sonuçtan dolayı, gelişme aslında sanayi kesiminin büyümesiyle sağlanabilir denilecektir. Gelişmiş büyük ülkelerin sanayi üretiminin nisbi otarşik hali, bir yandan ülke sanayiinde temerküzü teşvik ederken, bununla beraber öte yandan finans alanında da endüstri ile içiçe bir temerküzü zorunlu kılmıştır. Bu hem sanayi içinde çeşitli dallarda tamamlaşma ve hem de finans mekanizması içinde tamamlaşma milli de olsa, sonuçları dünya seviyesinde önemli olacaktı.

3- Söz konusu milli sanayiler, birbiriyle rekabet halinde olunca dolar alanı, sterlin alanı, frank alanı, mark alanı gibi çevre bağlantılarını da kuracaklardı. Bunlardan birinin lehine olan gelişme, diğer birinin ya da birçoklarının aleyhine sonuç verebilecekti. Nitekim son yıllarda uluslararası ödemelerde gözlenen sürtüşmeleri (likidite meselesini), dolar, altın ve diğer paralar arası ilişkilerle sanki sadece tek yanlı bir finans meselesi olarak ele almak, son derece sathi ve yetersizdir. Onların gerisinde, De Gaulle'ün Mayıs 1969 olaylarına kadar Amerika'ya karşı yürüttüğü mücadelede olduğu gibi, daha derinde olan sebepler vardır. Bu milli seviyede tamamlaşmış sanayi ülkeleri arasındaki kavgayı, yani bir görünüşü ile ihracat savaşını, aslında, Amerikan kapitalizminin diğer kapitalist ülkeleri boyunduruğa bağlama uğraşını, Doğu Bloku ve azgelişmiş ülkelerle olan ve gittikçe sıkıştırıcı kavgalar çerçevesi içinde yerine korsak var olma mücadeleleri olarak görmek yerindedir. Bunlar arasında rekabet,

kaçınılmaz olarak dünya çapında kapitalist temerküze yol açacaktı. Gerçekten de bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın ve sonrasının koşulları, Amerika lehine gelişmiş, dolar diplomasisi Amerika'nın lehine nisbi bir temerküzü büyük ölçüde sağlamıştı. Ortak Pazar gibi oluşmalar, uzun dönemde temerküzü durdurmak yerine, kolaylaştırıp hızlandırabilir de...

4- Büyük ülkelerin ekonomik hegemonya merkezleri oluşları, ayrı bir tarihi kategorik özellik yaratmıştır. Bu kategoriyi, azgelişmiş büyük ya da küçük ülkelerle, gelişmiş büyük ülkelere bağlılıklarında şöylece buluruz. İlk gruba giren ülkelerin, büyük gelişmiş ülkelerle ilişkilerinin dış ticaretteki önemini gösteren şu özelliklere dikkat edilmelidir: Azgelişmişler başta olarak gelişmiş küçük ülkelerin dahi *meta ve coğrafi temerküz katsayıları yüksektir.* Bunlarla kastedilen basitçe şunlardır: Bir ülkenin ihracatı içinde az sayıda meta önemli bir yer tutuyorsa, bir indeks olarak hesaplanabilen ihracat meta temerküz katsayısı büyük çıkar (aynı hesaplar, ithalat için de yapılabilir). Bu işlemler, bir ülkenin meta ihracatının ya da ithalatının yapıldığı ülkelerin azlığı, çokluğu açısından coğrafi temerküz katsayısı hesabı olarak da yapılabilir.

Azgelişmiş ülkelerin, hattâ *gelişmiş küçük kapitalist ülkelerin* dışarı sattığı mallar açısından, ve mal alıp sattıkları ülkeler (coğrafya) açısından birer temerküze uğradıkları gözükür. Şöyle ki, özellikle, büyük olsun küçük olsun, azgelişmiş ülkelerin, bütün ihracatı içinde bir ya da birkaç meta'nın indeks olarak önemini gösteren temerküz katsayısı gelişmiş, bilhassa büyük ülkelere göre yüksek çıkmaktadır. Ayrıca, azgelişmiş ülkelerin mal alıp sattıkları ülkelerin de çok sayıda gelişmiş büyük ülkeler temerküz ettiği de, yani coğrafi temerküz katsayıları da gelişmiş büyük ülkelere, hattâ gelişmiş küçük ülkelere göre de yüksek çıktığı da genel denebilecek gerçektir*. İstatistik usulleriyle hesaplanan gerek meta, gerekse coğrafi temerküz katsayıları, azgelişmiş ülkeler için en yüksektir. Onlardan sonra gelişmiş küçük kapitalist ülkeler gelmektedir. En düşük olanlar da büyük kapitalist ülkelerdir.

* Bu hususta Gini-Hirschman temerküz katsayı formülü ile hesaplar yapılmıştır. Türkiye için olan hesabı, ilerde Türkiye'nin Sanayileşmesi Meselesi'nde yayınlayacağız.

Yani, gelişmiş sanayi kesimi itibariyle milli seviyede büyük ölçüde tamamlaşmış büyük kapitalist ülkeler:

a) Hem çok çeşitli sanayi ürünlerini ihraç ederler (ihracat meta temerküz katsayısı düşüktür).

b) Hem çok sayıda ülkeye mal satar ve çok sayıda ülkeden mal alırlar (ihraç ve ithal coğrafi temerküz katsayıları düşüktür).

Azgelişmiş ülkelerin dış ticaretinin yüksek coğrafi temerküzünü ülkeler itibariyle aradığımızda, karşımıza şöyle bir durum çıkmaktadır:

Azgelişmiş ülkelerin dış ticareti ya Amerika, ya İngiltere, ya Fransa, ya Almanya gibi büyük ülkelere olmak üzere temerküz etmiştir.

Bu istatistiklerin gösterdiği objektif ilişkiler, *azgelişmiş ülkelerin gelişmiş büyük sanayi ülkelerine bağlılığının açık bir işaretidir.* Bu bağlılık eğilimini bir dereceye kadar küçük kapitalistlerle büyükler arasında da görmek kabildir.

Daha önce de söylediğimiz gibi, bu bağlılık metropolün endüstride her alanda (otomobilden uçağa*, kumaşa vs. ye kadar) tamamlaşmasının, milli sanayilerinin ve emperyalizmin sonucudur. Fakat büyükler arasındaki rekabet Amerika lehine sonuçlanmaktadır. Hele batılıların ve onlara yakın çevrelerin bir reçete olarak salık verdikleri serbest ticaret doktrini, kuvvetli ile zayıfı güreş minderine çıkarmak için bir araç halindedir. Uluslararası seviyede diye kurulan Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (IBDB), Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Birliği (GATT) gibi kuruluşlar bunu kolaylaştırmak fonksiyonu ile yükümlüdür**.

5- Kapitalistler arası rekabeti Amerika lehine bozan, ve azgelişmiş ülkelerin mevcut düzenleriyle hiç bir zaman katılamayacağı üstünlük yarışında, çok önemli bir diğer etken de Amerika ve Rusya gibi büyük ülkelerin başta oldukları *araştırma ve eğitim alanında yapılan harcamaların ve yatırımların seviyesidir.* Bu

* Almanya müsaade edilmediği için halen uçak yapmamaktadır. Harpten önce yapıyordu.
** Bizde, devalüasyoncular, serbestçe dalgalanan kambiyo kuru isteyenler vs. hep bu fiyat mekanizması içinde rasyonel olunabileceği temel görüşünü savunan neo-klasik iktisatçılar, aslında tekelci kapitalizmin bilinçli ya da bilinçsiz araçları durumuna düşmektedirler. Sanki objektif bir fiyat mekanizması işlermiş gibi.

yatırımlar, fizik yatırımlara oranla daha süratle artmaktadır. Bu yoldan *bilgi birikim ve temerküzü* sağlanmaktadır. Bu da üretim güçlerinde bir gelişmeden başka bir şey değildir.

6- İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dolar diplomasisinin bir parçası olarak Avrupa'ya ve azgelişmiş ülkelere yapılan "yardım" (?) ve krediler (ekonomik ve militer) hatırlanacaktır. Bunlar Amerika dış ticareti lehine bağlayıcı (tied) ve tercihli (preferential) koşullar getirmişti (malzemenin Amerika'dan alınması, Amerikan gemileriyle taşınması vs. gibi AID ve Konsorsium kurumları bu işi örgütlemektedir.

Borçlandırma, hem Avrupa ülkelerine (Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda dahil) ve hem de azgelişmiş ülkelere olmak üzere 1945'-den beri artmıştır. İşin önemli görünen şu yanına dikkat etmek gerekir:

a) Azgelişmiş ülkelere daha fazla kredi verilmiştir.

b) Gelişmiş Avrupa'ya verilen Amerikan kredilerinin bakiyeleri artmakla beraber, Avrupa ülkeleri bunları nisbi olarak daha kolay geri ödeyebilmektedir.

c) Azgelişmiş ülkelerin gittikçe artan dış kamu borç bakiyesi, 1967 yılı başında 41,5 milyon doları bulmakta idi.

d) Azgelişmiş ülkeler içinde bir grup vardır ki, "*client*" ülkeler denilen bu grubun ayrı bir özelliği vardır. Özellik, bu ülkelerin Amerika'ya üsler için toprak sunmuş olmalarındadır. Bunlar, Yunanistan, Türkiye, İran, Vietnam, Formoza, Kore, Filipin, Tayland, Laos, İspanya, Portekiz'dir.

İşte bu ülkelere, "Amerika'nın politikası içinde, özel bir askeri önem verilmeleri" sonucu olarak yapılan askeri ve ekonomik yardım (?) ve kredilerin toplamı, diğer bütün azgelişmişlere verilenleri aşar.

7- Amerika'nın koşullu borçlandırmasında sebep ve sonuç olarak şu durum da gözlenmektedir. Azgelişmiş ülkelerin yaptığı ithalat içinde Amerika'nın payı artmaktadır*.

* Türkiye'nin ithalatı içinde Amerikan payı son üç senede bir azalma göstermekte, buna karşılık Batı Almanya ve Doğu Bloku'nun payları artmaktadır. Bu bir sıkışmanın işaretidir.

8- Ayrıca, ilkel madde üreten azgelişmiş ülkelerin bunları ihraç edip, karşılığında sanayi ürünlerini (montaj dahil) satın almaları ile kayıpları olmaktadır. Bu kayıp, bilindiği gibi ilkel maddeler fiyatları ile sanayi ürünleri fiyatları artışındaki oransızlıktan doğar. Gerçekten de bu iki çeşit meta'nın mübadele haddindeki değişme eğilimi, sanayi ürünleri lehinedir. Tekelci kapitalizm, büyük ülkelerde işçi sınıfı ile nisbi tamamlaşmadan da güçlenmiştir. Bu güçlenme ile birlikte sağlanan tekelci etki, (diğer bazı etkiler yanında) sanayi ürünleri fiyatlarının, büyük çapta gelişen teknolojiye rağmen düşmesini engellemektedir; hattâ ilkel maddelerin fiyatlarına göre sanayi ürünleri fiyatlarında daha fazla artma eğilimini sağlamaktadır*. Böylece, azgelişmiş ülkeler *belli miktarda ihracatları karşılığında*, ithal ettikleri sanayi ürünlerinin miktarının yıldan yıla azalma eğiliminde olduğunu görmektedirler. Bu, büyük bir gelir kaybıdır. Fakat Dünya Bankası uzmanları, bankanın kuruluşundan beri azgelişmiş ülkelere tarım alanında uzmanlaşmalarını salık verir durur.

9- Yukarda yaptığımız açıklamalardan çıkarılacağı gibi, bizim gibi ülkelerin, şimdiye kadar mevcut üretim ilişkileri içinde kaçınılmaz olan durumlarının düzeltilmesi ya da sanayi ürünleri ihracına doğru yapı değiştirerek ihracatlarının artması olanakları hemen de hiç yoktur. Artık açıkça bilinmektedir ki, Doğu Bloku'nun durumu veri alınınca, kapitalist büyük ülkeler arasında mevcut rekabet ya da anlaşmalar karşısında, *ihracat aslan ağzındaki lokma* gibidir. Bu durum, dünya ihracatında sanayi ürünleri alanında yeni rakiplere piyasaları kapamıştır. Söz konusu kapanma kategorik bir biçimde doğru gözükmektedir.

Nitekim gelişmiş ülkelerin ihracatları belli bir oranla artarken, azgelişmişlerin ihracatındaki artma bunun çok altında kalmaktadır**. Trajik sonuçlar yaratan aradaki fark ne ile kapanır?

* Büyük yoğalım (tüketim) toplumunun bir özelliğidir bu.

** Hal. B. Larry'nin yaptığı hesaplar gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki trajik farkı açıklar. Şöyle ki, 1950-1965 yılları arasında yıllık ortalama gelişmişlerin gelişmemişlere ihracatı %6.2 artarken, azgelişmişlerin gelişmişlere %5.2 artmıştır. Eğer petrol ürünleri ihraç eden azgelişmişler hariç tutulursa, bu ihraç artışı %4.2'dir. (*Imports of Manufactures from Less Developed Countries*).

Bunun için şu yollar açıktır:

a) Ya yeniden şartlandırıcı ilave borç alınır ve boyunduruk daha da sıkılır.

b) Ya esasen yeterli gelişme olanağı bulunmayan mütevazı ihracat gelirlerinin önemli bir kısmı, dış borçları ödemeye tahsis edilir (bizde bu oran 1/4 kadardır). Denildiği gibi, belli seneler sonunda dış borçlardan kurtulacağımız, bir eski arzuyu (desideratum'u) dile getiren safsatadan öteye geçemez!

Bunlarla birlikte baskı altına giren ülkeler, bilhassa üs verenler ikili anlaşma yapmaktan kaçamazlar.

Sanayileşme modellerinde alacaklılarına karşı rakip olarak çıkmazlar.

Politik modellerini onların kontrollerine açık tutmaya zorlanırlar.

Savunma modelinin de metropolle silahlanma harcamaları içinde tamamlaştırılmasından, daha doğrusu onun emrine girmesinden kaçınamazlar.

Eğitim vs. modelleri, psikoloji, antropoloji ilkelerinden de yararlanılarak kontrol altına alınmak istenir. Bu arada artık daha çok dışa bağlı kapitalist ilişkileri savunmak için, mevcut dinleri ve onların tarikatlarını kapitalizmin ideolojisine dahil bir kurum haline getirme gayretlerine rahatça katlanabilirler. Bunun için gerekli olanakları kapitalistler bahşedebilirler. Bizde olduğu gibi tarihi islamcı-doğucu cephe potansiyelini kullanabilmek için buna uygun tarikatların örgütlenmesine yardım edebilirler.

10- Amerika'nın ihracat içinde AID kurumu ile finanse edilen metalara baktığımızda ilginç bir durumla karşı karşıya geliyoruz. Şöyle ki, Amerika'nın demir ve çelik fabrikaları ürünlerinden yapılan ihracatın önemli bir kısmı (%30 kadarı)* AID'in kredi koşullarıyla finanse edilmektedir. Bu, azgelişmiş ülkeler altyapı yatırımları için önemli olabilir. Ve bu gibi ülkelerin metalurji endüstrisinin kontrolünde rol oynayabilir. Yine Amerika'nın kimyevi gübre ihracatının da büyükçe bir kısmı (%30 kadarı) AID

* M. Magdoff, **The Age of Imperializm**, M. R, 1968.

kredileri ile finanse edilmektedir. Bu gübre ihracı finansman biçimini diğer kapitalist ülkeler ihracatında da (sübvansiyonlu) görmekteyiz. Bu da azgelişmiş ülkelerde tarım kesiminde verimi artırıcı olabilir. Bu artış ise bir bakıma sanayi ürünleri ithalatını (montaj dahil) teşvik eder.

Bu anlattıklarımızı tamamlayacak ilave unsurlar vardı; başkaları da bulunabilir.

Öyle ise, çağımızda bizim gibi kapitalist yoldan gelişmek isteyen ülkelere *açık bırakılmak* istenecek birbiriyle bağlantılı;

a) Gelişme, daha doğrusu sanayileşme modeli,

b) Savunma modeli,

c) Politika modeli,

d) Eğitim modeli, vs.

gibi modellerin meydana getirdiği *genel model tektir.*

Bu modeller içinde, teferruat farklılığının ya da teferruat almaşıklarının bırakılması önemli değildir. Tek olan yol çaresiz, metropol kapitalizmine, üretim ilişkileri ile, ideolojisi ile *bağlı* olarak, onu tedirgin etmeyen, bir bakıma kapitalizmle *tamamlaşan yoldur.*

Bu dışa bağlayıcı yoldan bağları koparmak, milli bağımsızlık hareketi olacaktır. *Bu bağları koparma boşlukta duran bir düzeni değil, yeni bir düzeni temsil eder.*

Kapitalizmin tekelci eğilimi uluslararası seviyede yoğunlaşmaktadır. İnsanın insanla olan ilişkilerini temsil eden kapital'in İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar gözlenen uluslararası niteliği savaş sonundan itibaren değişmiştir. Bu, *artık yeni uluslararası koşulların varlığı demektir.* İşte bu koşulları, özellikle, ekonomik açıdan yeterli bir biçimde değerlendirmek gerekmektedir. Aslında *tekerrür etmeyen tarihi gelişimi, önceki modeller içinde ele almaktan mutlaka kaçınılmalıdır.* Aksi halde, olasılıklarını tekelci kapitalist cephenin de çok iyi bildiği varsayımı altında, milli ve sosyalist bir bağımsızlık kavgası başarısızlığa uğrayabilir.

Türkiye'de C. H. P.'nin devletçilik uygulamaları ile hızlanan özel birikim ve onun getirdiği ideoloji ve iç koşullar ile dış koşullar birbirine uygun düşmüştü. Bu gelişerek Türkiye'nin sanayi, savunma, politika, eğitim vs. alanlardaki birbirine bağlı genel modelini biçimlendirmişti. Türkiye'ye NATO adına kabul ettirilmiş savunma modelini şimdilik burada tartışmayacağız; sadece ana hatlarıyla temel nitelik taşıyan sanayileşme biçimine ve politik gelişmeye değineceğiz. Çünkü, sanayileşme süreci içinde Türkiye'de üretim güçlerinin gelişme olanaklarını tespit edebiliriz. Bunu olasılık sınırları içinde görebiliriz*.

Başlangıçta bürokratik özellikleri olan planları bir yana bırakmak gerekiyor. Anayasa ile, plan hedefleri ile tutarlı bağlantıları olması gereken araçları sağlama bakımından plan, uygulanabilecek bir plan değildir. Düzeni, planla, anayasa koşulları içinde değiştirmek ya da geliştirmek yerine, emperyalist koşullarla kuşatılmış düzene uygun plan yapmaya gidilmektedir. Planda, gerçek araçları aranmayan parlak sözlerin ve hedeflerin varlığı bir başka gerçeğin ifadesidir!

Sanayileşmede şöyle bir gelişme vardır:

1- Alt yapı yatırımları adı verilen (köprü, yol, baraj, liman vs.) gibi yatırımlar kırsal bölgelerle sanayi kesimlerini (daha çok şehirleri) birbirine bağlar ve sanayileşmeyi kolaylaştırır. Bu yollardan kırsal bölgeler iç ve dış kapitalist ilişkilere dolaylı ve dolaysız bağlanırlar. Bu bağlantı ergeç tarım kesiminde üretim tekniğini ve işletme biçimini değiştirecektir. Piyasa için makineli üretim, bu bölgelerin yapısını kapitalist ilişkilere doğru dönüştürecektir. Fakat bu, genel olarak, kırsal bölgelerin nisbi fakirleşmesine, daha doğrusu istismarına yol açar. Bu süreç, doğum oranı Türkiye ortalamasının üstünde olan kırsal bölgelerden şehirlere göçü arttıracaktır.

2- Metalürji sanayii, gerek alt yapı yatırımlarının, gerek montaj sanayiinin ve gerekse inşaat sanayiinin taleplerinin bir fonksiyonu olarak kurulmak zorundadır. Fakat bu alanda devleti de kullanarak

* Türkiye'nin sanayileşme meselesi üzerine bir araştırmamız ayrıca yayınlanacaktır.

dış sermaye, bu kuruluşların *yerli-yabancı sermayenin özel firmaları olması şartını kabul ettirecektir.* Ereğli Demir-Çelik, Karadeniz Bakır Kompleksi gibi. Böylece temel ya da anahtar sanayi kesimlerinden olan bu kesimi, dış kapitalizm dünya dengesi içinde kontrol edecektir.

3- Alt yapı yatırımlarına ve şehirleşmeye bağlı olarak inşaat sanayiinde talep daima yüksek olacaktır. Artan nüfusun kırsal bölgeleri terketmesi ve şehirlerde gecekonduların artması dahi (tuğla, çimento gibi) malzemeye daha büyük ihtiyaç yaratır.

4- Kimya sanayii kurulmadıkça ilaç sanayii olmayacak ya da ambalajcı nitelikte kalacaktır. İlaç sanayiinde ilkel maddelere gidebilmek yabancı sermaye olmaksızın büyük ölçüde engellenecektir. Bu alanda önemli yeri olan petrol sanayii esasen dünya tekellerinin dünya petrol politikası içindedir. Bu arada, gayet bilinçli bir davranışla kimyevi gübre ithalatının en büyük ithal maddesi haline getirilmiş olduğunu görüyoruz. Bu, tarım kesiminde üretimi artıracaktır. Bu ise, giderek dış sanayi ürünlerine talebi artıracaktır. AID'in bu ithalatın finansmanındaki önemli rolü, yerine iyi oturmaktadır. Dünya Bankası aracılığı ile yürütülen genel politikaya uymaktadır. Gıda maddeleri fiyatları yükselişi indekslerde hâlâ önemli bir yer tutmaktadır.

Bu ithal ürününün yerli ikamesini yapma adına kurulmak istenen gübre fabrikalarının da yabancı sermaye ortaklıkları ile kurulabilir oluşu dahi düzendeki gelişme çizgisini göstermektedir.

5- Metalürji sanayii ile birlikte madenler (petrol dahil) de kapitalist metropollerin denge ve gelişme stratejisi içinde kontrol edilince, bunun sonuçları olarak,

aa) Gerekli bir kimya sanayii kurulamaz,

bb) Dolayısıyla ilaç sanayii ambalajcılıktan çıkamaz.

cc) Makine sanayii de kurulamaz. Motor dökebilen birkaç tesis kurulsa dahi bu makina sanayii demek değildir. Unutulmamalıdır ki, büyük kapitalist ülkeler (başta lider Amerika olmak üzere), metalürji, kimya ve makine sanayilerini birbirlerini tamamlar biçimde milli ve nisbi bir otarşi ile kurmuşlardı Bu

tamamlaşmanın yarattığı büyük ekonomik kolaylıklardan milli seviyede yararlanmışlardır. Hattâ milli savunma güçleri büyük ölçüde bu tamamlaşma ile kazanılmıştı.

Öyleyse, tekelci eğilimli kapitalizmle ortaya çıkmış kuvvet ilişkileri altında, bizim gibi ülkelere açık kalan sanayileşmenin ağırlığı montaj sanayiinde olacaktır. Alt yapı yatırımları ve tarım kesimi için yürütülen genel politika, *endüstrileşme modelini*, önce de değinildiği gibi, artan gelirlerin giderek daha çok tahsis edileceği *montaj sanayii* modeli olarak kabul ettirmektedir. İkinci Dünya Harbi sonu koşulları altında bütün azgelişmiş ülkelere kabul ettirilen yoğaltım modelinin kaçınılmaz bir sonucudur da bu.

Montaj ve Ambalaj Sanayiinin Ana Meselelerinin Sonuçları

Bunlar, üretim, satış ve finansman meseleleridir.

a) *Üretim meselesi:*

aa) *Ekonomik olmayan kuruluşlar.* Genel olarak, belli bir kapasitede montaj yapılabilecek bir atelye ya da hangar kurulur. Ve bu kuruluşlardan, üründeki yerli katkının giderek büyümesi istenir. Fakat, piyasaya çeşitli montajcıların girmesi normaldir. Çünkü kapitalist dünyanın ileri gelen büyük firmalarının temsilcileri olan eski ithalatçıların bir kısmının daha montaja girme olanakları vardır. Bu sebeple esasen küçük olan piyasa bölünebilir, küçülebilir. Bu varsayım altında, kurulan montaj atelyelerinin kuruluş kapasiteleri küçük olur. Ve kapasitenin ancak talep artışı ile adım adım büyütülmesi gibi *teknolojik açıdan akıl dışı bir kuruluş biçimi çaresiz olarak* uygulanır. Oysa, ileriye ait gelişme ve talep tahmin hesapları ile tek ya da iki gibi az sayıda firma tam olarak kurulabilse, teknolojik açıdan rasyonel olabilirdi. Tekel gücü yaratan bu gibi kuruluşlara henüz yeterli olanak da yoktur. Bu açıkça çelişik bir durumdur.

bb) *Döviz israfı.* Talep sağlanabildiğinde, ithalat için döviz talebini kaçınılmaz olarak artıracak dört eğilim gösterir. Biri, kapasiteyi

genişletmek üzere ilave yatırım malları talebidir. İkincisi, daha fazla ürün (çıktılar) elde etmek üzere ilkel madde, yarı mamul, vs. unsurların (girdilerin) giderek daha fazla artacak talebidir. Üçüncüsü ise, üründe yerli katkıyı artırma adı altında diğer montaj sanayii mamüllerinin kullanılması ile, yukarki iki eğilim kümelenme ile süratlenebilir. Bu kümülatif eğilim, bizde son yıllarda döviz talebi üzerinde en büyük baskıya sebep olan özelliktir. Diğer ülkelerde de böyle olmuştur. Dördüncü olarak, şüphesiz montaj yabancı sermaye ortaklıkları halinde düşünülünce, bunların ana parasının, faizinin ve özellikle kâr transferlerinin de ödenmesi için gerekli dövizleri burada hatırlamak gerekir. Bu sonuncu etki de döviz talebini artıracaktır.

Bizim gibi döviz gelirleri kıt ülkelerde, montaj sanayiinin yarattığı bu kümülatif baskı dış finansman meselesini yani yabancı sermaye bulma meselesini bütün ağırlığı ile hissettirecektir. Öyle ki bu ağırlık, montaj sanayiinin gelişmesini önleyen, fakat montajın kendi yarattığı kendi canavarıdır. Öyleyse başka tedbirler alınmalıdır?

b) *Satış meselesi:* Alt yapı yatırımları ile tarım kesimi kapitalist ilişkilere bağlandıkça, gübreleme arttıkça, montaj mamullerine talep artabilecektir. Bunu takviye için reklamcılığa başvurulur. Daha önemlisi Anadolu'nun ücra kasabalarına kadar esnaf ve tüccarın büyük bir kısmı, montaj örgütü içine alınarak *bayileşen esnaf* haline getirilir. Fakat montajcılar henüz rekabet halindedirler. Bu, piyasayı daha genişletmek, rekabetten temizlemek kaçınılmaz bir eğilim olacaktır. Bu rekabetten kaçınmada galip gelenler şunlar olacaktır:

aa) Çeşitli montaj alanlarını kapsayanlar.

bb) Mevcut metalürji sanayii ile yakın ilişkileri bulunanlar,

cc) Finans kurumlarını (bankaları ve sigorta şirketlerini) montaj sanayii ile tamamlaştıranlar.

Bunlar bir ya da iki holding ile Ordu Yardımlaşma Kurumu (ya da subay holdingi) olabilir. Bu rekabet piyasasını rakiplerden temizleyecek galipler arasında bir rekabet düşünülemez. Bunlar

aralarında açıkça ya da kapalı olarak ya da zımni olarak anlaşabilirler. Böylece, fiyatlar ya da satış miktarları üzerinde anlaşma ile bir kartele ya da tekele dönüşebilirler.

c) *Finansman meselesi.* Türkiye'de kredi mekanizmasının içine girenler iki eğilimi berraklıkla görmektedirler:

aa) *Bankalar ortak yapılır.* Bankalarımızın iştirak ettikleri, kurdukları başlıca kuruluşlar montaj sanayii alanındadır. Yabancı sermaye ile ortaklaşa kurulan bu firmaların kâr oranı metropollerden daha yüksektir. Demek ki bankalarda her nasılsa biriken tasarrufların önemli bir kısmı, bu yolda kullanılmaya itilmiştir.

bb) *Banka kredileri, montaj sanayii satışlarını finanse eder.* Montaj örgütünün kasabadaki bayi esnafa kadar uzanan örgüt ya da şebekesi ancak kredili satış şartıyla yaşayabilir. Bu krediyi verenin de montaj sanayii sahipleri olmadığı açık bir gerçektir. Montaj mamullerinin satışları için verilen kredi de bankalardan sağlanmaktadır.

Bu ağ geliştikçe, yabancı sermaye yanında, bankaların yatırım kredileri ve satış kredileri kaçınılmaz olarak büyüyecektir. *Bankalar sistemi,* montaja öncelik veren noktaya getirilerek yine kaçınılmaz olarak *montaj endüstrisi* ile iç içe *tamamlaşacaktır.*

Yukarda sözünü ettiğimiz temerküz olurken bu finans mekanizmasıyla tamamlaşma da birlikte yürüyecek ve yeni firmaların bu alana girmesi, ele geçirilen finans mekanizması ile de önlenecektir. Şüphesiz küçük sanayiciler bu işten şikâyet edecektir. Fakat kısa süre sonra sesleri kesilecektir.

Öte yandan, banka kredilerinin bağlantıları artarken, bankalar sistemiyle tamamlaşacak yerde onunla rakip olabilecek bir kuruluştan söz edilmektedir. Bilindiği gibi batıdaki tarihi kapitalist gelişmenin ortaya çıkardığı *biçimde* bir sermaye piyasası kurulsun istenir durur. Değerli kâğıtların (esham, tahvil gibi) alınıp satıldığı bu piyasalar kapitalist sistemle bu arada bankalarla tamamlaşır. Oysa bugün Türkiye'de bu piyasa kurulabilirse, bankaların mevcut fonlarını azaltacak ve yeni gelen tasarrufların da başka kanaldan akmasına sebep olabilecektir. Fakat bunun tarihi olanakları

yoktur*. Böyle bir piyasanın küçük çapta kurulduğunu kabul etsek dahi, bu alan yabancı sermayenin kontrolü dışına çıkamaz.

cc) *Dış finansmanın önemi.* İhracat gelirleri yeterince artamayınca, bilindiği gibi, ithalat yapabilmenin tek yolu, dış kredi ya da yabancı sermaye gelişidir. Fakir Türkiye halkının olanaklarının büyük kısmı ile çokluk lüks yoğaltım malı üreten montaj sanayiinin döviz talebindeki kümülatif artışa yukarda değinmiştik. Bu artış, ihracat gelirleri yetmeyince, artmayınca, zorunlulukla, yabancı sermayeye daha fazla bağlılığı teşvik edecektir. Böylece çeşitli montaj holdingleri, emperyalist ilişkilere ekonomik gelişme ya da sanayileşme adı ile girecek ya da saplanacaktır.

Montaj sanayiinin sınırlayıcı etkenlerini üç grupta toplayabiliriz:

aa) Tarım kesiminde, gelir bölüşüm modelini bozmadan, gelirlerin artıp artmaması,

bb) İhracat gelirlerinin artıp artmaması,

cc) Dış finansman olanakları.

Fakat bunlar birbirine bağlı olarak montaj sanayiini koşullayacak, engelleyecektir. Emperyalist koşulların, azgelişmiş ülkelerdeki yeni sanayileştirme modeli emperyalizmin bir süre işine yaramaktadır. Fakat bu sanayileşme tipinin büyük sosyal maliyetini fakir emekçi halklara taşıtarak ilanihaye sürdürme olanakları, hem ekonomik ve hem de politik olarak yoktur. Ekonomide tıkanmalar, politik eylemleri getirecektir.

Ekonomide emperyalist koşullar altında tıkanma eğilimi ergeç kendini gösterecektir, demiştik. Türkiye'de göstermiştir de. Bu halde, hasta bir biçimde yorganı kısa gelen ayağa ilave yorgan aranacaktır; kaçınılmaz olarak başka olanaklar aranmaya başlanacaktır. Nitekim D. Parti'nin son yıllarında şimdiki gibi bir montaj yükü dahi olmadan meydana gelen tıkanma, Doğu Bloku ile ekonomik ilişkileri artırmıştı. Türkiye dış ticaretinde Doğu Bloku'nun hissesi %28'e kadar çıkmıştı. A. Menderes, düşmesine

* Mevcut holdingler belki tahvil ihracı ile, ortak yapmadıkları tasarrufları bulurlar, fakat esham satarak ortak aramazlar. Enflasyonist ekonomik yapı ve tahvillere hayat hakkı pek vermez.

tekaddüm eden günlerde, Rusya seyahatine hazırlanıyordu (?).

Şimdi ise, son üç yılda Amerika'nın ithalatımızdaki hissesi önemli bir anlamda azalma göstermiştir. Buna karşılık Batı Almanya'nın ve Doğu Bloku'nun hem ihracat ve hem de ithalatımızdaki hissesi devamlı biçimde artmaya başlamıştır. Bu nisbi kaymanın önemli dereceye varmasının önlenmesi için bazı çevrelerin tedbir araması normaldir.

Özetlersek, endüstrileşmemizde asıl kesim montaj kesimidir. Bu kesim, finans kesimi ile tamamlaşarak temerküze gitmektedir. Buna, dışa önemli bir biçimde *bağlı azgelişmiş bir ekonomiye has finans kapitalizmi* belki denebilir. Yada tekelci kapitalizmin özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasına ait azgelişmiş ülkeleri sanayileştirme kategorisi diyebiliriz buna.

Bu ekonomik gelişme modelinin karşısına çıkanlar için politik tedbir alınacaktır; ekonomi saplantıya girerken ortaya çıkan huzursuzlukları gidermek üzere gereken tedbirler aranacaktır. İşte bunun denenmiş ve denenebilir olan almaşıklarını (alternatiflerini) ele alalım:

a) Kapitalizm, 19. yüzyılda, Osmanlılar'da asıl çıkarlarını batıcılaik kapıkulu ya da bürokratlar eliyle sağladı. *Yönetici bürokratlar, devlet mekanizmasındaki otonomileriyle batı kapitalistleri, finans baronları ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiyi sağladılar.* Şüphesiz bu ilişkilerde, levantenler de aracı idiler. Kapitalizm karşısında, Osmanlı burjuvazisi bulamadığından, ilişkilerini doğrudan devletin, artık yönetimine hakim görünen bürokratlar kanalından geliştirebilirdi. Osmanlı toplumunun devlet yapısı, Osmanlı toplumuna nüfuz edebilmenin yolunu, bürokrasiden ancak açıyordu.

Emperyalist ilişkiler, Tanzimat Birinci ve İkinci Meşrutiyet bürokratları ile kurulmuştu.

b) Cumhuriyet'te ise, başka bir almaşık denenecekti. Devletçiliğin, önce belirttiğimiz gibi, ilkel birikimin bir yolu olmasıyla, yerli özel birikim ortaya çıkmıştı. Bu birikim, İkinci Dünya Savaşı sonunda dış ortaklıklara tamamen uymuştu. Politik iç ve dış ilişkiler, artık yerli özel sermaye ve büyük toprak sahibi çevrelerinin

aracılığı ile kurulmuştu. Bu ilişkilerin reyle iktidara gelmesi, islamcı-doğucu halk potansiyeli kullanılarak sağlanmıştı. Bürokrasinin rolü ikinci dereceye indirilmişti. D. Parti iktidarında bunu özellikle gördük. Bu ilişkiler 27 Mayıs'a rağmen devam etti. 22 Şubat, 21 Mayıs hareketleri bu arada oldu. Şimdi A. Partisi iktidarı, özellikle aynı sermaye ve büyük toprak sahibi çevreler adına, yine doğucu-islamcı potansiyeli kullanarak sağlanmıştır. Fakat ekonomi yine dengesizliğe düşmüştür. Ve bunun sonucu olarak bir süredir gözlenen hareketler, emperyalizmin baş temsilcisi Amerika'ya karşı gelişmektedir. Türkiye'de yeni bir denge bir süredir politik arenada aranmaktadır. *İşte bu* denge arayışı, bürokratik güçleri tekrar ön safa çıkarmaktadır.

c) Sol ile islamcı-doğucu halk kitlelerinin arasının açılmasına çalışılırken, başka bir gelişme de olmaktadır. Ekonomik sanayileşme alanında , yabancı sermaye-yerli sermaye-bürokrat ilişkilerinin adeta ekonomik bir koalisyon olarak geliştirildiğine önce değinmiştik. İşte *bu koalisyon şimdi politik alanda da sağlanırsa, Türkiye'de denge kurulur, hesabı yapılmaktadır.*

Türkiye'de denge ve huzur için *yerli ve yabancı sermaye-bürokrat politik koalisyonu* gereğini, ortanın solunda son bürokrat İ. Paşa iyi teşhis etmiştir. Bizim gibi ülkelerde tarihi devlet yapısında, bu bürokratlar demek hâlâ önemli sanılmaktadır! C. H. P. lideri ya da yakın bir arkadaşı* koalisyona baş olmaya taliptir. İ. Paşa, bu doğrusu büyük oyundaki rolünü güzel oynuyor. Daha önce değindiğimiz gibi kendini iktidardan düşüren güçleri anlıyor, düşürenler de O'nun gerekliliğini anlıyorlar!

Böyle bir işbirliği, gelişmesinin, olanaklarının var olup olmadığını, kendilerini uyarmak istediğimiz C. H. P. bazı çevreleri düşüne! C.H.P.'nin bu tür işbirliği C.H.P.'yi böler mi bölmez mi bilemem!

Söz konusu koalisyon iktidarı ya da işbirliği, ekonomik tabandan gelmektedir. Fakat Türkiye'nin, Orta Doğu'daki stratejik önemi unutulmamalıdır.

Ekonomik ilişkiler kendine has politik ilişkileri de zorlamaktadır.

* Genel Sekreter Bülent Ecevit bu tarihi oyunun dışında. yalnız bir adam olarak gözüküyor.

Bu ekonomik ve politik ilişkilerin savunma sistemi ya da ilişkileri ise, NATO ilişkileri dışında elbette olamaz!

Ekonomik model, politik model, savunma modeli tamamlaşması, hem de emperyalist koşullar altında! İşte hikaye budur.

Kanaatimce, böyle bir koalisyon, belki geçici bir denge kuracaktır; belki, sol gelişmeyi bir süre daha akıllıca marke edecektir. Fakat üretim güçlerini geliştiremeyecektir. Hattâ mevcut gelişmeyi daha azaltacaktır da.

Kendilerine gerçek solcu adı takan dostlar vardır. Bunlar, dünyanın ekonomik gelişmeleri içinde, petrol bölgesinde, Türkiye'nin ekonomik, politik gelişmelerini araştırmalarla, iyice yerine koymadan, 1920'lerin, İkinci Dünya Savaşı öncesinin tarihi kategorik koşulları içinde yazılmış bazı kitapları, çok kere yanlış gözüken bir biçimde ele almaktadırlar. *Türkiye için acele reçeteler vermeden önce biraz değil, çok düşünülmelidir.*

İkinci Kurtuluş Savaşı diye ortaya yanlış atılan mesele, aslında gerçek *bağımsızlık ile sosyalizmin tamamlaşan* adımları dışında ortaya konursa ne olabilir? Bu biçimde yapılacak mücadelenin, sonunda sosyalizm almaşığına dönüşülecek bir aşamaya yol açacağını söylemek hiç de kolay değildir. Hattâ mümkündür ki, ikinciden sonra, üçüncü kurtuluş savaşı istenecektir! Asıl bağımsızlık ekonomik bağımsızlık olduğuna göre, ve bunu da *boşlukta* düşünemeyeceğimize göre, ekonomik bağımsızlığın sosyalizmi içinde taşıyarak tamamlaşmadığı bir almaşık da düşünülemez. Bağımsızlık hareketleri adım adım sosyalizmi taşımayacak mıdır?

Dünyadaki gelişmeler içinde, çıkmazdaki Türkiye ekonomisi ve ona bağlı kurumlar niteliğini değiştirecek bir çürüme içinde bütünüyle bir dönüşmeye vardırılabilir. Bu bütünüyle dönüşme bağımsızlığın sosyalizmle tamamlaşan dönüşmesi olabilir, birinin köşe taşı diğerini de taşıyan taş olmalıdır.

Henüz merkezi çekirdeği bile tam belli olmayan bir güç yığınağı, yığınak bile değildir. Dünyanın ortasında gözüken Türkiye'de tarihi gelişmeyi yeterince değerlendirebilen bir merkez neredediir?

Klasik harp filozofu General Carl von Clausewitz, şöyle söylüyor:

"Eğer biz düşmanı yenmeyi arzu ediyorsak, gayretlerimizi muhakkak düşmanın direnç güçleriyle orantılı yapmalıyız. Bu direnç güçleri birbirinden ayrılamayan iki faktörün, yani, düşmanın kullanabilir olduğu araçların ve irade kuvvetinin hasılasıdır"*.

Evet bir merkez çekirdek etrafında güç yığınağı gereklidir. Fakat hangi güçler? Ve ayrıca irade kuvveti de, ne istediğini bilmeye dayanan bir irade kuvveti de son derece önemlidir. Kimlerin iradesi?

Bu kitapta bir parça bunu aralamaya çalıştım.

* **On War**, Pelikan baskısı, s. 104.

DÜZENİN YABANCILAŞMASINA GİDEN YOLDA İLK ÜRÜNLER

AKŞAM MAKALELERİ

Türkiye Nereye Gidiyor?
(I)

Türkiye'de önce iki defa yapılmış deney şimdi üçüncü defa tekrarlanıyor. Mevcut tarihi-ekonomik yapısı ile Türkiye'nin kapitalist yolla kalkınmasını sağlamak biçimindeki bu deney, onu uygulamak isteyenleri daha önce karşı oldukları bir noktaya getirmektedir. Öyle ki, kapitalist yolla kalkınmaya bel bağlayanlar sonra zorunlu olarak önce istemedikleri bir çeşit devletçiliğe sürüklenmektedirler. Birinci deney, 1923'ten 1933'e kadar on yıl kapitalist yoldan kalkınma bekleyen, sonra çaresiz devletçiliğe geçen C. H. P. tarafından yapıldı. İkinci deney, 1950'den 1953-54'e üç-dört yıl kadar kapitalist yolla kalkınmayı bekleyip sonra yine zorunlu olarak devletçiliğe geçen D. P. tarafından yapıldı.

İki partiyi de devletçiliğe zorlayan ekonomik sebepler yoğunlaştığından D.P. kapitalist yolda daha kısa süre bekleyebilmiştir. Bugün varılmış sonuçlara daha doğrusu içinde bulunduğumuz çıkmaza göre değerlendirilince, iki partinin de açıkça başarısız olduğunu görürüz. Üçüncü deney ise, S. Demirel'in başkanlığındaki A. P. eliyle tekrar yapılmaktadır. A. P. Hükümeti'nin Programı'nda "En büyük adaletsizlik işsizliktir" denilmektedir. İşte bu en büyük adaletsizliği kaldırmak ve gelişme sağlamak için A. P. Hükümeti'nin istediği araç sistem programdaki en iddialı ifadeler olarak kapitalist yoldur. Öyle ki, iddiaya göre bugünkü statüde de kalınmayacak; kamu kesiminin ekonomideki nisbi önemi azaltılacak, yani önemi (yoğunluğu) artırılacaktır. Kanaatimce A. P. Hükümet programındaki büyük iddiaya yani kapitalist yolla işsizliği önleyip kalkınmayı istemesine rağmen, C.H.P.'den de, D.P.'den de çok daha kısa süren kapitalist kalkınmayı bekleyecek

ve hemen devletçiliğe sürüklenecektir. İleride ortaya koyacağım gibi bu bir kehanet değildir. Türk toplumu sanki bir kobay imiş gibi sonuçları önceden belli bir deneye tekrar yatırılmaktadır. Bu işi reylerin çoğunluğunu alarak iktidara gelen partinin yapmasında bir çelişki yoktur*. Aşağıda belirteceğim ki Başbakan'ın rejim sorunu bitmiştir, demesine rağmen, aksine rejim sorunu daha belirli olarak ortaya çıkacaktır.

Tarihi bir gözlem şudur: Türkiye'de önemli sayılmayacak bazı farklarına rağmen benzer olaylar dönemden döneme tekrarlanmakta; fakat bu tekrarlar (çevri "cyelique" hareketler) köklü ve tutarlı dönüşümlerin yokluğu ile bozulmamaktadır. Yukarda söylendiği gibi, bir dönemden diğerine geçerek yapılan tekrarlar şöyle olmaktadır: Önce kapitalist yolla kalkınma istenmekte (yahut istettirilmekte), fakat bu yolla kalkınma olamadığı görülmekte; sonra devletçi olunmakta; fakat devletçilik de tarihi-ekonomik nedenlerle başarısız kalmakta ve tekrar kapitalist yol istenmekte vesaire... Bu tarihi tekrarlarda bir özellik, esas kapitalist yolla kalkınma için bekleme döneminin kısalmaya başlamasıdır.

Tekrar olayları da, hem kapitalist yolun, hem de uygulanagelen devletçi yolun başarısızlığının delilidir. Kaldı ki, Türk ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisi içindeki nisbi yerinin (Osmanlı İmparatorluğu son dönemi dahil) değişmemiş olması da; deneylerin başarısızlığını göstermektedir. Türk ekonomisi nüfus başına düşen reel milli geliri ile hâlâ en geri ekonomiler arasında bütün Latin Amerika ülkelerinin gerisindedir. Başka bir deyişle emeğin verimliliği çok düşük bulunmaktadır; ve gelişmemiş ülkemiz gelişmiş ülkelerin kalkınmamızı önleyici biçimde pazarı olmaktadır; bu pazar oluş gelişmiş ülkeler arasında artan ticarete nitelik itibariyle hiç benzememektedir**. Temel soru şudur: Türkiye'nin dünya içindeki yeri nisbi olarak neden değişmemektedir? Yahut kapitalist-devletçi oyunu, sanki tahtaravalli gibi neden süregelmiştir? Ve

* Büyük halk katlarının (bir zümre hariç) kapitalist yol ile devletçi yolu birbirinden ayırdığını iddia kolay değildir. Kapitalist yol savunucusu politikacılar hemen de her yerde halkın devletten fabrika istediğini gayet iyi bilirler. Ve onlar da rahatlıkla devlet fabrikalarını vaad ederler.

** Gelişmiş ülkeler arasında ileri sanayi mamulleri mübadelesi artmaktadır.

ilerde yine tekrarlanacak mıdır? İşte bu yazıda bu soruların cevabını, tarihi-ekonomik oluşumu teorik bir çerçeve içine koyarak vermeye çalışacağım. Ve oradan Türkiye'nin nereye gittiğini göstereceğim.

Tekrarlanan oyuna devam edenler ya da ettirilenler, Türk ekonomisinin yapısını anlamamış gözükmektedirler. Anlaşılmamış bir yapı ile Türkiye'yi geliştirmek isteyenler bu yapının işleyişi içinde oyuncak haline gelmişler ve geleceklerdir. Bunda hayret edilecek birşey yoktur. İşte bunları açıklamak üzere Türk ekonomisinin kapitalist alemde geçen yüzyılda meydana gelmiş gelişmenin dışında kalışını ve onun sonuçlarını anlamalıyız. Bunun için Batı'nın geçtiği sanayi devrimine dönelim.

Tarihi Bir Model

Avrupa 18. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl sonlarına kadar (İngiltere başta olmak üzere) sanayi devrimini yaptı. Bu devrim ile küçük sanayi kuruluşları büyüyen firmalar tarafından tasfiye edildi. Sanayi devrimi ile ortaya çıkan ve büyüyen bu firmalar birbirine bağlı iki yanlı etki altında idiler: a) Bunlardan biri teknik yeniliklerin, icatların, ekonomiye uygulanması ile varılan makineli ve seri üretim metodlarının etkisidir. Bu metodlarla büyük miktarlarda ve seri halinde mal ve hizmet üretimine (arz artışına) ulaşılmış, ve bu da maliyet düşürücü olmuştur; yani kâr oranı yükseltilmiştir. b) İkinci etki pazar genişliğini daha doğrusu talep artışını sağlamaktan gelmiştir. Piyasa genişledikçe yahut talep arttırıldıkça büyük miktarda seri üretim yapılmaya değer olacaktır. Birbirine bağlı bu iki etkenin varlığı iledir ki kâr oranı arttırılabilecektir. Demek ki piyasa genişledikçe (talep arttıkça) yeni metodlarla üretim için firmalar büyümeye zorlanmış; firmalar büyüdükçe de piyasaların genişletilmesi istenmiştir. Birbirine bağlı bu etkilerle sanayi devrimi devam etmiştir. İşte bu devrimin kapitalist ülke içinde ve dışındaki etkileri benim için esas hareket noktasıdır. Bu etkileri de üç açıdan ele alabiliriz. Bunlar: a) ekonomik verimlilik yahut etkinlik, b) emek gücünün kullanımı (istihdam), c) sağlanan gelirin bölüşümü açılarıdır. Bu üç açıdan

baktığımızda gerek sanayi devrimini yapan gelişmiş kapitalist ülkelerin ve gerekse yapamamış ülkelerin bu arada Türkiye'nin durumu aydınlığa kavuşacaktır. Böylece Türkiye'de (Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi dahil) olagelen ve olması muhtemel temel olayların nedenlerini ortaya koyacağım. Önce sanayi devrimi yapanlara bakalım.

(II)

Gelişmiş kapitalist ülkeler ile gelişmemiş ülkelerin, özellikle Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu ortamı belirtmek ve gelecek hakkında iddiada bulunabilmek üzere konuyu Batı'nın yaptığı sanayi devrimine getirmiştim. Bu devrimin kapitalist ülkeleri gelişmemişler aleyhine nasıl geliştirdiğini anlatmak üzere söz konusu devrimin kapitalist ülkelerde ve gelişmemişlerdeki etkilerini üç açıdan ele alacaktım. Bu açılar: a) Ekonomik verimlilik yahut etkinlik, b) Emek gücünün kullanımı (istihdam), c) Gelirin bölüşümü açıları idi. Şimdi önce bunları Sanayi devrimi yapan kapitalist ülkelerde ele alalım:

a) Ekonomik verimlilik yahut etkinlik açısından:

Bir toplumda mevcut üretim kaynaklarının ekonomik olarak verimlik yahut etkin kullanılması şöyle sağlanır: Kaynaklar, halkın ihtiyaçlarının öncelik sırasını belirten taleplerdeki fazlalık ve azlığa uygun olarak üretim alanlarına dağılmalıdır; yahut öncelik sırasına üretime göre tahsis edilmelidir. Ekonomide israf, talebi daha az olan malları daha fazla üretmek üzere yapılan kaynak tahsisidir. Hiç talebi olmayan bir şey üretmek tam israftır. Zaten böyle bir mal maliyeti ne olursa olsun değersiz sayılır. Önceliği olan yani talebi fazla olan malları üretip arz etmekle kâr oranı artırılabilir. Bir yandan talebi dikkate alarak ekonomik yahut etkin üretime geçilirken öte yandan da yeni metodlarla yapılan üretimde (sanayi devriminde olduğu gibi) büyük miktarda mal ve hizmet elde ederek ekonomide hem fizik ve hem de ekonomik verimlilik artırılacaktır. Ve bu artan ürün satılabilir oldukça maliyet düşecek ve kâr oranı yükselecektir.

O halde piyasa ekonomilerinde firmalar üretim yapmak yahut yeni bir yatırıma gitmek istediklerinde, hem maliyet düşürücü yolların ve hem de üretecekleri malların piyasa genişliğinin etkisi altında kalacaklardır. Kısaca ekonomi yapma hesabı içinde olacaklardır.

Öyleyse bir girişimci (müteşebbis) geniş piyasa ortamı görüyorsa, yeni yatırıma yeni metodlarla gidebilir. Piyasaya dayanan ülkelerde bu yoldan ekonomide büyüme olabilir, ekonomik hesap yapılabilir. Bunun içindir ki sanayi devriminde uygulanan yeni metodlarla ekonomik verimlilik ve kârlılık sağlanmıştır.

b) Emek gücünün kullanımı (istihdamı) açısından: Sanayi devrimi ile firmalar büyürken ülke içinde el sanatlarını, ev sanayiini, imalathaneleri vs.yi tasfiye ettirmişti. İşte bu tasfiye edilen işlerde çalışanlar ne olmuştur? Bunlar zamanla yeni büyüyen sanayide işçi oldular. Kapitalist kesim ile sanayi kesimi tarım kesimi aleyhine büyürken bir yandan işçi sınıfı belirmeye başlamış ve öte yandan da tarıma dayanan derebeylik düzeninin tasfiyesi tamamlanmıştır. Kapitalist sanayi hem ülke içinde hem de dış ülkelere taşan bir piyasa genişliğinde faaliyette bulundukça kârlılığı devam ettirmiş ve gereken işçi miktarı, sadece tasfiyeye uğrayan eski sanatlardan ve sanayiden değil, tarım alanından da gelmeye başlamıştır (şehirleşme). Demek ki sanayileşen ülkelerden sanayileşme sürecinde (geçici olanlar dışında) işçi kullanımı artmıştır. Bu artışın sebebi sanayiin geniş piyasalara dayanan verimliliğidir.

c) Bölüşüm açısından: Teknik ve kârlılık zorunluğu ile firmaların büyümesi, küçüklerin ekonomik olarak yaşayamaz olması, rekabetin yok olmasına ya da azalmasına sebep olmuştur. Böylece bazı piyasalarda mal üretip arz eden sadece bir firma (tekel), bazılarında ise çok az sayıda firma kalmıştır. Rekabet şartları bozulunca liberal sistem gerçekleşememiş ve liberal sistem soyut ve düşünce planında kalmıştır. Ve insanlık tarihinde yeni bir sosyal sistem olarak kapitalist sistem doğmuştur. Kapitalizmin ilk döneminde, büyüyen firmalar ile hem gelir bölüşümü ve hem de politik güç bölüşümü kapitalistler lehine değişmiştir. Fakat sayıları artan işçilerin meydana getirdiği işçi sınıfı örgütlenip güç olunca ülkelerinin artan zenginliklerinden daha fazla pay alır hale

gelmişlerdir. Böylece gelişmiş kapitalist ülkelerde nisbi bir sosyal adalet sağlanır olmuştur.

Benim asıl söyleyeceklerim gelişmiş ülkelerde bunlar olurken acaba gelişmemişlerde özellikle Türkiye'de yukarki üç açıdan neler olduğu ve neler olabileceği üzerinedir.

Kapitalist Sanayi Devrimi ve Türkiye

Burada ortaya koyacağım teorik çerçeve genel hatlar ile gelişmemiş ülkelerin durumunu açıklamada kullanılabilir. Fakat ben özellikle Türkiye için bir izah şeması kurmak istedim.

Kapitalist sanayi devriminden önce dışardan aldığından daha fazlasını satmak (merkantilist) politikası güden Batı Avrupa, kapitülasyonlardan yararlanarak Osmanlı ülkelerini pazar haline getirmişti. Sanayi devrimi ile kurulan yeni sanayi kendine göre ekonomik olmayan el sanatlarını, ev sanayiini, imalathaneleri sadece Avrupa'da tasfiye etmekle kalmamıştı; Kapitalist alemin açık pazarlarından biri olan Türkiye'de mevcut sanat ve sanayii de büyük ölçüde tasfiyeye uğratmıştır. Kapitalist ülkelerde tasfiyeye uğrayanlara sanayi devrimi yeni iş alanları açmıştı. Fakat sanayi devrimi dışında kalan Türkiye'de tasfiye edilen alanlarda çalışanlar ne oldular, nereye gittiler? Türkiye bakımından en önemli soru budur.

O zamanki durum özet olarak şöyledir: Türkiye kapitalizmin bir pazarıdır, devamlı olarak kapitalist aleme borçlanacak yahut borçlandırılacaktır; sanayi devrimine katılmanın ekonomik olanakları hiç yoktur. Kısaca, Osmanlıların sanayi devrimi yapmaya yetecek önceden birikmiş ne sermayesi ne de kendi sanayi ürünlerini satabilecek iç ve dış pazarı vardır.

Bu şartlar altında Osmanlılar'da kapitalist girişim (teşebbüs) beklemek tam bir hayal olurdu. Kapitalist için gereken ne kaynak ve teknik bilgi ve ne de pazar olmayınca kâr da bulunamayacaktır. Kârın olmadığı yerde, sanayi devrimi yapan Batı ülkelerindekine benzer kapitalistlerin baş rolü oynayarak, ekonomik verimlilik

sağlayacağı bir ekonomik sistem de elbette olamayacaktır*.

Öyle ise İmparatorlukta 19. yüzyıl sonlarında (harplerde ölenler hariç) işleri tasfiyeye uğrayanlar, ve artan nüfus nereye gidecek yahut nerede iş bulabilecekti. Tedirgin, güvensiz bu kitleler şu yollarda sığınak aradılar: Birinci yol, devamlı işveren olarak devlet kapısıdır. İmparatorluğun son dönemlerinde "memur olma tutkusu" boşuna değildir. İşte burada, Türkiye'de devletçiliğin tarihi, ekonomik ve ampirik nedeninin özünü görüyoruz. Çok dikkat edilecek nokta, ekonomik olarak verimli olmayan bir ekonomide; yani iktisadiliğin olmadığı, daha doğrusu olamayacağı bir ülkede devletin esas olarak işveren (istihdam eden) durumuna zorlanmasıdır. Bunun önemine aşağıda değinilecektir. İkinci yol, İmparatorlukta, özellikle ekonomik nedenlerle merkezi otorite zayıflayınca devlete ait topraklara sahip çıkanların himayesine girmek olmuştur. Batı sanayi devrimiyle tarıma dayanan derebeylik düzenini tam tasfiyeye götürürken, Türkiye'de sanayi devrimi olamayınca, devlet toprakları üstünde çekirdeği kurulan derebeyliği tasfiye değil, Batı'nın tam tersine onu teşvik eden bir ortam yaratılmış oldu. Anadolu'da gidilebilecek, alternatif iş alanı olabilecek sanayi kurulamayınca artan nüfus büyük toprağı elinde tutanların himayesini kabul etmek zorunda idi. Türkiye'de toprak ağalığı böylece yaratılmış ve güçlenmiştir.

Sistem ekonomik verimlilik içinde olmayınca, devlet hizmetlerinde olduğu gibi, tarımda da işe alınanlar ya da himaye edilenler verimlilik artırıcı olmamış, esas olarak istihdam edilmişlerdir. Kamu kesiminde ve tarımda gizli denilen işsizlik böylece artmaya başlamıştır. Anadolu'da 1923'de Cumhuriyet ilan edildiğinde, yeni devlet kapitalist yolla gelişmeye hiç uygun olmayan bir ekonomik yapı devralmıştı.

* Esasen Batı Avrupa kalkınması farklı tarihi-ekonomik şartları olan "tarihi bir kategori"dir. Yani benzer şartlar yaratılamayacağından benzer bir gelişme de olamayacaktır. Batı dışında geçen yüzyılda gelişmeyi sadece nüfusu az, doğal kaynakları zengin, İngiliz sermayesinin aktığı "yeni yerleşilen" koloniler sağlamıştır (Kuzey Amerika, Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda gibi). Japonya da geçen yüzyıl sonları ve bu yüzyıl başlarına ait başka bir kategoridir.

(III)

Temel varsayımlar: İç ve dış piyasa genişliği yok; önceden tarım ve ticarette birikmiş yeterli sermaye stoğu yok; üretime uygulanacak teknik bilgi seviyesi son derece ilkel; nüfus artış oranı yüksek; doğal kaynaklar mevcut teknik olanaklar açısından fakir. Bütün bu temel varsayımlara göre ekonomide emeğin verimliliği son derece düşük kalacaktır. Yani ekonomik gelişme olamayacak ve işsizlik azalmayacaktır. İşte bu tarihi-ekonomik ortamda kapitalist sanayici nasıl çıkardı? Nitekim C.H.P., tam on yıl (1923-33) kapitalist sanayicilerin çıkıp Türk ekonomisini geliştirmelerini beyhude yere bekledi.

Dikkate değer bir ekonomik gelişme olmadan geçen on yıllık bu bekleme döneminin son dört yılı (1929-33) kapitalist alemin büyük ekonomik krizine rastlar. Kriz içindeki her kapitalist ülkede milyonları aşan işsizlik ve milli gelirde büyük ölçüde düşüş olmuştu. Bunlar sadece ekonomik dengesizlik değil derin sosyal ve politik dengesizlikler de getirmişti. Bu durumda Batı, krizden kurtulmak için ekonomik hayata devlet müdahalesini seçmişti. Kapitalist alemde doğan kriz ilkel bir tarım ülkesi olmasına rağmen Türkiye'yi de etkilemiş ve olumsuz sonuçlar yaratmıştı. İşte bu şartlarda Türkiye'de de devletin ekonomik hayata müdahalesi prensibi kabul edilmiş; ve bu da esaş itibariyle devletin fabrika kurması biçiminde tezahür etmiştir.

Fakat piyasa ekonomisinin tarihi oluşumu içinde verimlilik yaratan şartların bulunmadığı kapitalist sanayiciyi ortaya çıkarmayan gelişmemiş bir ülkede sadece devletçiliğin sözü edilen biçimi ile ekonomik verimlilik ve işsizlere iş sağlanabilir miydi?

Ekonomik verimlilik hesabı yaptırmayan bir ortamda devletin fabrika kurması da ekonomik verimlilik düşünülmeden yürütülecektir. Böylece devletin kurduğu tesisler, ekonomik verimlilik artışı ile ilave kaynak yaratıcı olmaktan çok, emek kullanımı, (istihdam) sağlayıcı olacaktır. Fakat verimlilik hesabı içinde olmayan bir ekonomide devlet bu yoldan yeni fabrikalar kurmaya devam edebilir mi? Yani yatırım için gereken kaynakları

sağlayabilir mi? Unutmamalı ki kapitalist devlet mekanizması bürokrasiye de kaçmış olsa yine de kapitalist ekonomik sistemin gerektirdiği kurumlar ile tamamlaşır olacaktır. Halbuki, ekonomik hesap yaptırmayan, ilkel tarım kesiminin önemli olduğu Türkiye'de devlet mekanizması böyle bir ekonomik, sosyal yapıya has olacaktır.

Bu özelliklerin sonucu şu olacaktır: Ekonomik yapı sebebiyle mevcut kaynakları da verimli yolda kullanmaya itilmeyen devletçiliğin devamlı yatırım yapmaya yetecek kaynak yaratması, yani sanayileşmeyi devam ettirmesi de kabil değildir. Böyle olunca uygulanan devletçiliğin esas istihdam artırıcı yanı da kendiliğinden yürümez olacaktır. Fakat ekonomik olarak gerekmediği halde, artan nüfusa iş bulma doğrudan ve dolaylı olarak zorunlu olacaktır. İşte bu zorunlulukla kamu kurumları bu arada iktisadi devlet kurumları artan nüfusun bir kısmının istihdamı için kullanılacaklardır (işe göre adam değil, adama iş sloganı boşuna çıkmamıştır Türkiye'de). Zaten büyük kısmı ile ilkel üretim yapan tarım kesiminde gizli işsizlik artarken, kamu kesimi, çaresizlikten yürütülen istihdam politikasiyle gizli işsizleri barındıran, verimlilik fonksiyonu çok zayıf bir kesim haline sokulacaktır.

Böylece devletçilik büsbütün gayri ekonomik olacaktır. Bu sonuç tenkit edilmeye başlanınca tenkit edenler arasında bizzat C.H.P. taraflarının da bulunduğu gözlenecektir.

C.H.P. döneminde gözlenen olaylar yukarki sonucu doğrulamaktadır. Gerek kapitalist yol ve gerekse uygulanan devletçilik yolu başarısız kalmıştır. Sanayici kapitalist çıkmadığı gibi, devletçilik de artan nüfusa iş sağlayacak yolda ekonomik açıdan verimli olamamıştır.

Acaba ne yapılsa idi devletçilik verimli olabilir ve artan biçimde istihdam sağlanabilir ve Türkiye gelişebilirdi? Cevap: Kapitalist sanayici yetiştirtmeyen ve zorunlu olarak geçilen devletçiliği de verimsiz kılan şartları değiştirmektir. Bunlar:

aa) Esas üretim kesimi olan tarımda emeğin verimliliği arttırılmalıdır; yani aynı miktar emek daha fazla mal üretmelidir.

bb) Tarımda bu yoldan sağlanan fazla, devlete sanayileşmede kaynak olacak ve sanayi yatırımlar boyunca sanayi bölgeleri ve şehirleri (çalışan işçileri) besleyecektir. Tarımda bu fazla olmazsa ve buna rağmen yatırıma gidilirse gıda maddeleri fiyatlarındaki yükselme ile enflasyon gözükecektir. cc) Tarımdaki fazla devam ettikçe bunu elde edenler sanayi kesimi ürünlerine taleplerini arttıracak; piyasa bulan sanayi kesimi de gelişecek, verimi artacak ve o da tarım ürünlerine talebini arttıracak; ve verimliliği artan tarımda daha fazla nüfus kalacaktır. Kısaca iki kesim hem birbirinin piyasası ve hem de tamamlayıcısı olacaktır. dd) Bunların arasında bir üçüncü kesim hizmetler kesimi ticaret, bankacılık, münakalat, serbest meslekler ve kamu hizmetleri vs. de verimli olacak ve gelişecektir. ee) Bunların sağlanmasında teknik bilgilerle donanmış, yani kendisine yatırım yapılmış insan en büyük rolü oynayacaktır. Onun için tarım, sanayi ve hizmet kesimleri birbirleriyle tamamlaşırken eğitim ve sağlık hizmetleri de onlarla fonksiyonel bir tamamlaşma içinde olmalıdır. Kamu kesiminin esas ağırlığı verdiği böyle bir kamulaşma düzeni ile sosyalizme yönelinmiş olur.

Fakat, bütün bunların sağlanması bir dizi temel politik kararların alınmasını gerekli kılardı. Öyle ki, ilkel tarım kesiminde derebeylik benzeri olan düzenin tasfiyesi ve onunla tamamlaşan kasaba ticaret ve eşrafının (faizciler) rolünün kısıtlanması gerekirdi. Halbuki böyle bir değişiklik paradoksal olurdu. Çünkü 1923'de kurulan Cumhuriyet devleti, değerler sistemi ile ne böyle bir ihtiyaçta, ne böyle bir bilinçte ve dolayısıyla ne de böyle bir güçte idi. İhtiyacın doğurduğu bilinç olmadan yukarki kararların alınması beklenemezdi. Ve beklemek haksızlık olurdu da!

Nitekim C.H.P. çaresiz olarak girdiği devletçiliği (nihai kararların alınmasında) derebey benzeri toprak ağaları, kasaba eşrafı ile ortaklaşa yürütmüştür. Bu sebeple ne anlamlı bir toprak reformu olabilirdi; ne de tarım kesiminde gereken üretim kooperatifleri kurulabilirdi. Kooperatifçilik tutarsızca sadece satış ve kredi alanlarında kurulmak istendi. Bunlar ise kasaba ticaret ve finans eşrafına karşıt kurumlar olduklarından, onlar tarafından kolayca harcandılar; bugünkü hale getirildiler.

Bu ortam içinde tarım kesimi ile tamamlaşamayan devletçilik verimli olamayınca ekonomik olarak istihdam edici de olamamıştır. Tarımsal fazla olmadan böyle bir devletçilik bilhassa II. Dünya Harbi'nin de etkisiyle Türkiye'yi enflasyona sürükleyecektir. Bunlar, önemli bir gelir artışı sağlanmayan Türkiye'de, gelir bölüşümü şartlarını, C.H.P. ile ortaklaşa karar alanlar lehine değiştirdi; ve büyük kitleler aleyhine bu zümrelerde bir miktar birikime sebep oldu. İşte bu birikimi yapanlar önce C.H.P.'li de olsalar artık devletçiliği kendi çıkarlarıyla uyuşmaz gördüler. İçerde D.P. hareketini her bakımdan destekleyenler bunlar oldular. Devletçiliği C.H.P.'nin de savunamadığı, hele temel konularda iktisadi eleştirmenin hiç yapılmadığı bir ortamda devletçilikle ilerde tutarlı olabilecek tek hareket olan Köy Enstitüleri kolayca yıkıldı. Toprak ve kasaba eşrafı Köy Enstitüleri'nin kendi düzenleri ile çatışır oluşuna iyi teşhis koymuşlardı. Bütün bu hava içinde D.P. hareketi hızlandı ve 1950'de iktidarı devraldı.

(IV)

II. Dünya Harbi sonrasında kapitalist alemin istekleri ile D.P. hareketi ve onu destekleyen, birikim yapmış zümrelerin istekleri uyuşuyordu. İki yanın da serbest dış ticaret isteği, dış kredi ve yardımlarla birlikte geldi. Önce yapılmış birikim için en iyi kârlar dış ticarette vardı. Bu birikim ve dış krediler özellikle ithalat kolaylıkları içinde (Liberasyon döneminde) kullanıldı. Bu oluşumu ile Türkiye kapitalist ülkelerin daha geniş bir pazarı olmuştu. Öyle olunca birikim, yerli sanayiinin kurulmasına ne için gitsindi? Nitekim D.P. hem özel sanayii kuracak ve hem de devlet fabrikalarını satın alacak kapitalistleri beyhude yere bekledi. Bu bekleyiş C.H.P. dönemindeki gibi on yıl sürmedi, sadece 1950-53/54 arasında kaldı. Zaten 1954'te dış ticaret önemli bir biçimde kapanmaya başlamıştı. Ve büyük kitlelere iş vermek ve gelişme sağlamak üzere D.P. zorunlu olarak devletçiliğe girdi. Bu ekonomik-tarihi zorunluluktu. D.P.'nin önce kapitalist, sonra devletçi iktisadi politikasını tenkit edenler şu ya da bu iktisadi

kaideye uysa idi sonuç böyle olmazdı diyebilirler. Fakat asıl bu çeşit kritikleri yapanlar kendilerine temeldeki şu soruyu sormalılar: Şu ya da bu gibi iktisadi kaideyi uygulamak üzere karar almaya hangi güçler engel olmaktadır? Ve bu soru bugün de sorulmalıdır. İşte o güçler anlaşılırsa görülecektir ki D.P. o tarihi-ekonomik güçlerin, büyük ölçüde bir aleti, ya da oyuncağıdır.

D.P. iktidarı da C.H.P.'den nitelik farkı göstermez. Bu sebeple yapılan devletçilik 1954'den sonra dış krediler de azaldığından sanayi için gereken fazlayı yaratabilecek tarım alanında reform yapılmadan yürütülmek istendi. Sanayileşme için dış kaynakları cömertce davet eden Yabancı Sermayeyi Teşvik ve Petrol Kanunları bu arada çıktı. Fakat önemli bir dış sermaye akımı olmadı. Bu sebeplerle D.P.'nin 1953-1958 yılları gittikçe şiddetlenen enflasyon yılları oldu. D.P. kapitalizmle tutarlı kalmak çabasiyle devlet sermayesi üzerinde özel kesimle ortaklık kurma yoluna da gitti.

Enflasyon hem gelişmeyi durdurdu ve hem de dış ticarette kapanmaya ve işsizliğe yol açtı. Bu ortam bir zümreyi, kaçakçı, karaborsacı, iç ve dışta servet biriktirme oyunlarına itti. Gelir bölüşümü şartları büsbütün bozulmuştu. Ne kapitalist yol ve ne de devletçilik olamamış; Türkiye dengesizliklere düşmüştü.

27 Mayıs'tan sonra ekonomik sistemde bir değişiklik olmamış, fakat temele ait iktisadi kritik gelmiştir. Bu kritik hakkı bir lütuf olarak değil, zorla gelmiştir.

Sanayileşmek ve ekonomiyi büyüme sürecinde dışa bağlayıcı unsurlardan kurtarmak, böylece döviz tasarrufu sağlamak isteği ile yabancı sermaye ile montaj daha doğrusu ambalaj sanayii kuruluşu hızlandı. Bu hareket paradoksal gözükmekle beraber Türk ekonomisini daha çok uzun süre dış ülkelere bağlayan en akıllı kapitalist bağlar oldu. Kapitalist alemin bir uzantısı olan bu kuruluşlar, genellikle iç yoğaltıma (istihlake) mal arz edecektir. Bu arzın artması ve kâr sağlayıp dışarı transfer edebilmesi için tarım kesiminde verimlilik artmalıdır. İşte bana göre esas bu sebeple dış kapitalist alem yardım kurumları (Konsorsiyum gibi)

yolu ile Türkiye'de toprak reformu istemektedir! Zaten dikkat edilirse hemen görülecektir ki, bu montaj ya da ambalaj sanayiini kuranlar dış kapitalistlerin Türkiye'deki eski aracıları (ithalatçıları) dır. İsrail, yabancı sermayeyi İsrail'de yapacağı üretimin yarısını ihraç etmek şartıyla kabul eder. Kapitalist yolla kalkınmak isteyen Türkiye böyle bir şart koşabilir mi? Türkiye bugüne kadar olan tutumu ile kendisi değil, daha çok yabancı sermaye şart koşmuştur. Yabancı sermaye yoğunlaştıkça bu şartlar daha da somutlaşacaktır. Özel kesimle sanayileşme, böyle esas sermaye mallarında bir kapasite, yahut potansiyel yaratmayan ve ekonominin yarattığı bir kısım fazlayı da dışarı gönderen yönde olacaktır. Bunlar ne milyonlarca Türk'ün gelişmesinin ne de istihdamının temelli araçlarıdır. Türkiye'de iktidarı devralan A.P., Türk Ekonomisi'nde ne yapabilecektir? Hükümet programında, tarihi zorunlulukla geçilen devletçilikten uzaklaşmak ve özel kesimi daha yoğun yapmak ve programda en büyük adaletsizlik denilen işsizliğe bu yoldan çare bulmak istenmektedir. Dış piyasası bir yana, iç piyasası da kendi emrinde olmayan bir ülkede, derebeylik düzeni ile birlikte kâra göre yönelen kapitalistler eliyle milli sanayiin verimli olarak gelişeceği düşünülemez.

Böyle bir ekonomide gelişme sağlamak, işsizliği önlemek, yabancı özel sermaye ile kurulacak montaj ya da ambalaj sanayii ile olamayacaktır. Öyleyse esas yatırımlar yine kamu kesimi tarafından yapılması zorunludur. A.P. bu paradoksu nasıl çözecektir? Hem de gıda maddelerindeki son yıllarda görülen fiyat yükselmelerine rağmen? Unutulmamalı ki, Türkiye'ye kredi açanlar kredinin ana kısmını, faizini geri alabilmek, yabancı sermayenin kâr transferlerini sağlayabilmek için Türkiye'de enflasyona da karşıdırlar. Bu kördüğüm nasıl çözülecek?

Zorunlu olan devletçiliği verimli kılacak bütün kesimleri tutarlı bir yolda birbirine bağlamakla Türkiye'de buna kitleler tarafından ne zaman ihtiyaç duyulacak ve şuurlu olarak istenecektir. Benim görüşüm şudur:

C.H.P. 10 yıl kapitalistlerin çıkmasını bekledi, sonra verimsiz, tutarsız bir devletçilik yaptı. D.P. üç-dört yıl kapitalistlerin

çıkmasını bekledi, sonra yine verimsiz, tutarsız bir devletçilik yaptı; şimdi A.P. yine benzer ortamda kapitalistlerin çıkmasını bekleyecek ve çok kısa bir süre sonra devletçiliğe geçecektir. Fakat politik yapısı itibariyle o da verimsiz, tutarsız bir devletçilik yapacaktır. İşte bu dalgalanmalar devam ederken kapitalist bekleme dönemlerinin kısaldığı görülmektedir. A.P. fiilen devletçiliği verimli ve tutarlı yürütemeyince Türkiye artan nüfusu ile daha büyük dengesizliklere itilecektir. Ve bu dengesizlikler, tedirgin olan daha geniş kitleleri kapitalist-devletçi oyununu sona erdirme bilincine itecektir.

Bu kitleler büyüdükçe rejim problemi esas hatlarıyla ortaya çıkacaktır. Söylediğim bilinç özel kesimin öneminin azaldığı sosyalist bir düzen yönünde gözükmektedir. Bu gidişi mevcut veriler doğrulamaktadır. Ve bu gidiş kişiler dışında ekonomiden doğan bir zorunluluk olarak belirmektedir. Bu gelişmeyi ekonomik yapıya ve bu yapının kapitalist alem içindeki yerine bağlamayıp, onları değiştirmeyip şahısların yürüttüğü bir oluşum sananlar hata etmekle kalmayacak, benim iddia ettiğim sonucu (sosyalizme yönelmeyi) çabuklaştıracaklardır. Kendilerine başarılar dilerim.

OSMANLILARDA KAPİTALİST DÜZENE GEÇİLEMEMESİ VE BÜROKRATLAR İLE ORTANIN SOLUNUN GELİŞİMİ

Bu kitapçık 1969'da FKF (Fikir Kulüpleri Federasyonu), İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği ve İktisat Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin ortak yayınıdır.

ÖNSÖZ

Bu kitapçık, Akşam Gazetesi'nde 14-17 Ekim 1968 tarihleri arasında "Ortanın Solu" denen akımı eleştirmek üzere yayınlanan dört makalenin biraz genişletilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Buna girişmede asıl sebep, makalelerin yayınlanmasından sonra çeşitli çevrelerden gelen dilek ve hatta ısrarlardır.

Dört makale içinde bence ikinci, yani Osmanlılarda Kapitalist Düzene Neden Geçilmedi? adlı makale esastır. Ve ilerde belgeleriyle ayrı bir kitap halinde yayınlanacaktır.

Bu eserciğin yazılmasından önce, dostlarım İhsan Ada, Doç. Dr. Halil Sahillioğlu, Nurkalp Devrim, Mehmet Genç, Hüseyin Özdeğer, Enver Meriçli ve diğerlerinin konu tartışmaları ve belgeler hususunda değerli yardımları olmuştur. Kendilerine teşekkür ederim. Fakat burada mevcut iddiaların meydana getirdiği bütününün sorumluluğu her halde dostlara ait değildir.

Eğer bu kadarıyla, Türkiye'de halen mevcut cephe, sınıf ve bağımsızlık meselelerinin anlaşılmasına ancak ana bazı çizgilerle yardımım olursa, bu, mutlu kişi olmama yeter

İdris Küçükömer

TÜRKİYE BATILAŞAMAZ

Sait Halim Paşa şöyle diyordu:

"*Sultan Hamid dünyaya gelmemiş olsaydı, yine kendi çağdaşları bir Sultan Hamid'in meydana gelmesine sebebiyet vereceklerdi*".

Yine Sait Halim Paşa'ya göre, Meşrutiyetin, toplumun sosyal determinizm kanunlarına tabi olması şarttır. Bir milletin siyasi şekli ve faaliyeti ancak ve ancak tarihi ile, mazisi ile, tabi olduğu sosyal ve siyasi usullerle ortaya çıkar*. Benzer görüşlere, Türkiye'-deki, İslamcılık akımın başlıca temsilcilerinde rastlanabilir (M.Akif bunlar arasındadır).Bu akım, Osmanlı toplumunu kurtarmak amacında olan iki ana akımdan biridir. Diğeri Batılaşma akımıdır, ki bu sonuncu akım, aslında islamcı akıma sözde anti tezdir ve gerçek bir tezin çıkmasını önleyen bir akımdır. Gerek islamcılık ve gerekse batılaşma akımının alt grupları vardı (Türkçülük gibi). Her iki akımda halen yaşamaktadır ve bunlar Osmanlılar ve Cumhuriyet dönemlerinde halk için bir kurtuluş getirememiştir denilebilir. Bununla beraber, bana göre, Sait Halim Paşa, Mehmet Akif gibi islamcılar, batılaşma yolunu seçenlere (Tanzimatçılara, Yeni Osmanlılara ya da Jön Türklere, vs.'ye) göre daha tutarlı görünüyorlar ve bu bakımdan daha saygıdeğerdirler. Batılaşma isteyenlerin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde iktidarda iken yaptıklarına, getirmeye çalıştıkları kurumlara bakarsak şunları görüyoruz: Batıcılar, batının özellikle askeri, siyasi, hukuki, eğitim ve bazı kültür kurumlarını aktarma yoluna gitmişler, bu arada laikliği bir kurtuluş ilkesi olarak görmüşlerdir. Batı'nın tarihi bir gelişim ile vardığı ekonomik düzenin benzerini yaratma olanağı bulunmadığı için, batının ekonomik yapısına has, onun ortaya çıkardığı kurumları taklit etme yoluna girildi. Böylece batılı anlamda bir "Civil Toplum" kurulur sanıldı! Oysa bu yoldan

* T. Z.Tunaya. **İslamcılık Cereyanı**, s.56

batılaşma, bir sosyal sistemin, yani dış kapitalizmin ekonomik tabanının ideolojisine, daha doğrusu onun çıkarlarına uygun bir ortam yaratmaya sebep olabilirdi. Nitekim de öyle oldu ve bu ortamdan da kapitalizm yararlanmasını bildi, kendine has yoldan çıkarları için Türkiye'ye girdi.

İslamcılar ise, islam kurumlarını yaşatmak ve batının üstün tekniğini ekonomik hayata uygulamak isterlerken, batılaşma hareketini "taklitçi", "kopyacı" olarak niteliyorlardı. Bana göre islamcı denen akım, dini kılığına rağmen, bazı sınıfları daha doğrusu bazı üretim gücü sahiplerini temsil ediyordu. Batıcı grup ise, bu anlamda bir sınıf olamıyor, ellerine geçirdikleri artığı tekrar üretime yatırarak bu yoldan bir artık elde eden sınıfa dönüşemiyorlardı. Üretim gücü sahibi olmadan ve sahipliğin gereği olan onu sağlamlaştırıcı üst yapı kurumlarını kurmadan artığın bir kısmını alabilmek devamlı olamazdı. Bu ilişkilerle birlikte batıcılar, aydın kesimini temsil eder görünseler de halkla gerekli bir organik bağlantı kuramayacaklardı ve gerçekte çoklukla halka karşı düşebileceklerdi. İşte bu batıcı grup, zaman zaman ele geçirdikleri iktidarda olsunlar, muhalefette olsunlar, batıdaki tarihi gelişme modelinin tersine bir yönden Batılaşmaya çalışan sözde bir akımı temsil ederler. Bürokrat olarak kabul edeceğimiz bu grup üretim güçlerinin daha süratli gelişimini engellemiştir, hatta bazı dönemlerde (özellikle Tanzimat'ta) açıkça üretim güçlerinin azalmasına dahi sebep olmuşlardır. Batıcı akım bu yoldan, islamcı-halkçı akım içinden gerçek bir sınıf hareketinin doğmasını ve mevcut düzenin temelden reddi (Negation)'ne gidebilecek bir akımının gelişmesini aslında devamlı olarak engellemişlerdir. Kanıma göre, Türkiye'deki sınıf meselelerinin anlaşılmasında anahtar bu noktadadır. Çünkü:

Bu iki akımın çekişmesi, kaçınılmaz olarak, tali ve bağlı kurumlar (Batıcı-medeni-laiklik ile doğucu-islamcılık) üzerinde süregeldiğinden bu çekişmeler, temel çelişki belirlenmesini ve çözümünü engelleyegelmiş ve ister istemez eninde sonunda kapitalizmin Türkiye'de çıkar sağlamasını kolaylaştırmıştır.

Diyeceğim ki, Türkiye kapitalist olmadan Batılaşamaz. Gerçekte

Batıdaki gibi kapitalist (Japonya dahil) bir ülke olmadığı sürece (ki bunun olanakları artık tarihi olarak yoktur), bugün ister anayasası, adalet mekanizması ve laiklik ilkesi, NATO'su ve ikili anlaşmalarıyla olsun, ister Osmanlılar'ın son döneminde ve Meşrutiyet'e olduğu gibi halifelikle olsun (çünkü İslamiyet'teki zekât kurumu sınıf egemenliğine engel değildir), bu düzenin yapısı çok farklı olamaz. Ve buna bağlı olarak büyük halk yığınlarının kaderi de pek değişmez. Çünkü, Hilafet gibi, laiklik de siyasi, hukuki, askeri ve eğitim kurumları da sebep olmaktan daha çok sonuçturlar. Bu, onların ayrıca sebep olmasına engel olmamakta ve işin bu yanı etkili olarak, yukarda da değinildiği gibi, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde temel çelişkinin ortaya çıkmasını, belirlenmesini engelleyici türden olabilmektedir. İşte aşağıda önce, özet olarak bu daha çok sonuç oluşun nedenlerinin açıklanması gerekiyor. Ancak bu açıklamadan sonradır ki konumuzu eski Batılaşma akımının yeni urbasıyla "Ortanın Solu" adı altında ortaya çıkan 1965 biçimine getireceğim.

Osmanlılar, batının üstünlüğünü daha 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görmeye başlamış; sonra ona karşı çıkabilmek çaresini batının bazı kurumlarını aynen almakta aramışlardır. Bu kurumlar askeri, siyasi, hukuki ve eğitime ait olmak üzere, zaman içinde gelişen kapitalizm denilen sosyal sisteme has kurumlardır. Bunların ortaya çıkması, güçlenmesi, değişmesi, kapitalist sınıfın ortaya çıkışından, güçlenmesinden ayrı görülemez.

16. ve 17. yüzyıllar kapitalizminin merkantilist denilen uzun aşamasında önemli bir dönemdir. Bu dönemde burjuvazi, tarihi arenada gittikçe güçlenen bir sınıf olarak görünüyor; ortaçağ feodalite düzeninde gedikler açarak onun kapitalizme dönüşmesine yol açıyordu. Feodalite düzeni içinde daha önce ortaya çıkan burjuvalar, ülkelerarası ticaretle birlikte (Lonca sistemi yanında) sınai imalatı da kurarak sermaye birikimini geliştirmeye başlamışlardı. Fakat bu kapitalist birikimin daha büyük ölçüde devamı, feodalite düzenine ait kurumlar yüzünden köstekleniyordu.

Peki, kapitalist gelişme, feodalite kurumlarıyla neden

uyuşmuyordu. Bilindiği üzere, her düzende üretim yapılmaktadır. Üretim, üretim araçlarının (toprak, ilkel madde, alet, makine gibi) emek tarafından kullanılmasıyla yapılır. Emeğin ve bu araçların tümüne üretim güçleri denilir. Bu güçlerin belli seviyesi üzerinde yapılan üretimde toplum üyeleri arasında belli ilişkiler vardır. "Üretim ilişkileri" denen bu ilişkilerin durumu, bize üretim araçlarının halkta nasıl bölüşüldüğünü, yani üretim araçlarının kimlere ait olduğunu ve buna bağlı olarak da elde edilen ürünlerin nasıl bölüşüldüğünü gösterir. Şu halde, herhangi bir düzende, üretim ilişkilerinin temelinde, üretim araçlarının mülkiyet şekillerinden birini bulabiliriz. Tarımsal üretimin esas olduğu feodalitede asıl üretim aracı toprağın mülkiyeti, kapitalist sistemde ise sermayenin mülkiyeti, belirleyicidir. Bir toplumda esas üretim aracına sahip olanlar, üretim yoluyla elde edilen artık ürüne de sahip olacaklardır. Bu çıkarların bilincine varan egemen sınıflar onların korunmasına yarayacak kurumları devamlı olarak kurmaya, bu yapıya uygun düşen mevcutları yaşatmaya çalışacaklardır. Bunlar kime karşı olacaktır? Genel olarak sahip olmayanlara karşı olacaktır. Böylece genel olarak, sahip olmayanları, şartları kabule, mevcut koşullar altında sözleşme yapmaya zorlayacaklardır. Demek ki, üretim ilişkileri sınıf egemenliğinin ve çatışmasının tohumlarını da göstermektedir. Böylece egemenler, gerekli kanunları yapacak, adalet mekanizmasını bunun emrine verecek, polisi, orduyu, eğitimi bu iş için biçimlendirmeye çalışacaklardı. Eskiden kalan kurumlar bu hizmeti kabul edecek ya da bu role uyacak biçimde değiştiği ölçüde makbul olacaklardır (Ortaçağ kurumu olan Hıristiyanlığı, kapitalizmin sonra kullanması gibi). Ve bu yoldan egemenlerin çıkarıyla çelişen kurumlar kaldırılacak, yasaklar konacaktır. Egemenlerin çıkarlarına hizmet eden siyasi, hukuki, askeri, vs. kurumlar kurulup düzenlenince, bunlar geriye temele doğru karşı etki yapacaklardır. Fakat bu üst kurumlar, zaman zaman geçici olarak uzun ya da kısa bir dönem otonom olarak fonksiyon yapabilirler. Bu otonominin sürdüğü zaman aralığı (lag) sonunda kapanabilir, kurumun otonomisi kalkabilir ve temelle bağımlı olabilir.

İşte bu kurumlar, bir süre üretimin, daha doğrusu üretim güçlerinin

gelişmesini sağlayabilir, sonra da engelleyebilirler. Nitekim, feodalite kurumları, burjuvaların sermaye birikimini ve daha büyük üretimi engelleyici, daha doğrusu feodalite düzenin kapitalist düzene dönüşünü, başka bir deyişle, gelişen üretim güçlerinin yeni sosyal organizasyonuna dönüşünü köstekleyici olmuştur. İşte bu günün başlıca batı kurumlarının kökü bu köstekleme ile beliren çelişmeden doğmuştur. Bunu açıklayalım:

Ortaçağ feodalite düzeninde toprağa sahip feodaller egemendir. Bu feodallerden biri de kraldır, fakat kral diğer feodaller üzerinde egemen değildir. Ayrıca kilise (papalık) da egemenliğe ortak çalışmaktadır. Bunu, ortaçağın üretim düzenine uyan, yani onunla tamamlaşan dini kurumları ile bu kurumların kısmi otonomisine dayanarak topladığı servet ile sağlayabilmektedir. Toprağı, toprağa bağlı serf denen köylüler işleyerek üretim yaparlar. Üretim genel olarak pazar için değildir. Şehirlerde lonca zanaatkarları ayrıca imalat yaparlar; lonca düzeni kuralları üretimin miktarını, kalitesini, fiyatını, meslek seçme ve eğitimini sınırlamıştır. Bölgeler arasında gümrük duvarları sıkıdır. Kilisenin düzene uyan yani üretim ilişkilerini pekiştiren kuralları vardır. Egemenler olarak, kral, feodaller ve kilise arasında sınıf içi çelişkiler vardır. Kral feodalleri tabi kılmak ister, feodaller buna direnir; papalık kralları tabi kılmak ister, krallar zaman zaman buna direnirler. İşte bu koşullar altında, burjuvalar elinde sermaye birikiminin daha artabilmesi, bu servetin feodaller, krallar tarafından gasp edilememesi için bir sürü başka koşul da gereklidir. Bunlar:

a) Daha büyük imalat ve bunun ürünlerinin satılabileceği iç piyasa genişliği sağlayabilmek için iç gümrük duvarları kalkmalı; iç piyasa dışa karşı korunmalıdır. Üretimi kısıtlayan lonca sisteminin kurallarına bağlı kalınmamalıdır. Dışarıya daha çok satabilmek ve altın biçiminde servet ithal edebilmek için dışardan ucuz ilkel maddeler sağlanabilmelidir (kolonicilik). Bunlar merkantilist denilen sistemin gerekleriydi. Serbest ticaret doktrinine doğru adım, bu gereklilikten atılacaktı.

b) Burjuva imalathanelerinde ucuza çalıştırılan işçiler, genellikle, köyleri terk edip kaçan serflerdir. Bunları toprağa bağlayan

feodalitenin siyasi, hukuki kuralları kalkmalı, bu insanlar "hür insan" olarak ülke içinde hür dolaşabilmeli idi. Yani burjuvalar, köylerden gelmiş ve birbirine rakip işsizler yığınından istediği kadarını ucuz olarak işe alabilmeli ve böylece ücret maliyeti düşürülerek artan kâr ile sermaye birikimini hızlandırabilmeliydiler. Bu da seyahat hürriyeti ilkesini doğuracak, daha doğrusu zorlayacaktı.

c) Kilise'nin ekonomik hayata müdahalesi azaltılmalı idi (faiz meselesi daha önce protestanlık hareketi ile büyük ölçüde çözülmüştü). Daha sonra teokratik egemenliğe karşı laiklik ilkesi ortaya çıkarılacaktı.

d) İnsanların (aslında politik hiç bir yetkileri olmayan burjuvaların) kral ve feodallerin (asilzadelerin) yanında, bazı politik hakları olmalıydı, özellikle vergilerin konma kararlarının alındığı kurumlara, meclislere girebilmeliydiler. Bunun için söz ve düşünce özgürlüğü olmalı, rey hakkı, kısaca insan hakları denen bazı hakları bulunmalıydı. Bunlardan özellikle mülkiyet hakkı üzerinde durulacak ve bunun gasp edilmeyen temel bir hak olduğu ileri sürülecekti. Aslında bunun gerisinde bir azınlığın (burjuvanın) mülkiyeti korunmak isteniyordu. Bunun için gerekli bir "mukavelenin" ya da "sözleşmenin" yolları aranıyordu.

Aslında bunlarda, Hobbes, Locke, daha sonra kısmen Rousseau (?) gibi politika felsefesi düşünürlerin liberal politika teorisindeki deyişle "Civil Toplum" yaratma çabalarının kökleri bulunmaktadır.

Burjuvalar bunları kolayca elde edemeyeceklerdi. Merkantilist ticaretin gelişme dönemine ancak, kral, feodaller ve kilise arasındaki çelişkilerden yararlanarak girdiler. Bunu başarmak için kralı, feodallere ve kiliseye karşı mali olarak desteklediler. Bu yoldan krallık merkezileşti, bazen krallığın toplarıyla şatoları dahi yıkılan feodaller bağımsızlıklarını kaybetti, papalığın krallar üzerindeki gücü kırıldı. Böylece burjuvalar için kısmen geniş iç pazar sağlanırken "teokratik milli devletler ya da krallıklar" doğuyordu (İngiltere, Fransa, İspanya krallıkları gibi). Fakat merkantilizmin iç ve dış olanlardan yararlanarak ekonomik olarak

güçlenen burjuvaların, daha doğrusu birikmiş sermayenin kral (ve asilzadelerin) çıkarlarıyla çelişen ve zamanla keşinleşen emirleri olacaktı. Büyümekte olan sermayenin sahipliği (mülkiyeti) kendi kurallarını getirecekti. Nitekim büyüyen krallıkların gittikçe artan giderleri için başvurulan başlıca kaynaklardan biri, istenildiğinde burjuvalardan alınan vergilerdi. Öyle ise, burjuvalar, egemenlik gücünü tanrıdan aldığını iddia eden kralların egemenliğini sınırlamak zorunda idiler. Bunlar, demokratik denilen söz, rey özgürlüğü elde etmek ve parlamentoda karar yani politik güç sahibi olmakla sağlanabilirdi. İşte bunun için sıçramak üzere şaha kalkan burjuvalar ihtilale başvurdular. İngiltere'de, 1649'da parlamenterler 1. Charles'i idam ettikleri iç savaşı kazandılar. Bir yüzyıl sonra Fransa'da 1789 İhtilali oldu. Böylece, biriken sermayeye sahip olan burjuvalar, kapitalist üretim ilişkileri üzerine onun siyasi, hukuki, askeri, vesair kurumlarını kuracaklardı. Nitekim teokratik egemenlikten laiklik ilkesine geçildi. Ve sermaye sahipliğinin emirleri artarak devam edecekti. Bilindiği gibi, her iki devrim gerçek bir demokrasi getirmedi. Rey ve seçilme hakkı bütün halka değil, üretim araçları sahiplerine sağlanıyordu. Sermaye sahipleri asıl egemen sınıf olmaya yöneldiler(bu arada İngiltere'de gözlendiği gibi politik ve kısmen ekonomik güç asilzadelerle bölüşülegeldi). Bununla "Civil Toplum" kuruldu dendi! Aslında burjuvalar kendi sınıfsal egemenliklerini asilzadelere, sanayi işçilerine ve köylülere karşı politik, hukuki bir "mukavele"ye bağlamaya gidiyorlardı. Ancak tarihi gelişmelerle bu mukavelenin koşulları zamanla değişecekti.

Daha sonra birikim ve geniş pazar sanayi devrimini getirdi. Bu, bir yandan makineli ve kitle halinde üretim ve öte yandan da aynı zamanda işçi sınıfının büyümesi demekti. Fakat, büyük çapta sermayenin içerde olduğu kadar dışarıda da yeni emirleri (siyasi, hukuki, askeri, vs. alanlarda) olacak demekti. Bu yoldan bildiğimiz sömürgeciliğe geçiş dönemine girildi. Batı'da üretim güçlerinin daha da gelişebilmesi, henüz kapitalist öncesi üretim düzenlerinde kalmış ülkelerde pazar tutmayı, ilkel madde kaynaklarını kontrol etmeyi gerektiriyordu. Bunun için kapitalizmin üst yapı

kurumlarının benzerlerinin kurulması oralarda teşvik edildi (Osmanlılarda batılılaşmak için batı kurumlarının alınmaya başlamasının tam bu döneme düşmesi bir rastlantı değildir elbet). Kapitalizm, bunu yapacak iç grupları da (Osmanlılarda olduğu gibi) buldu.

Bu arada kapitalist ülkelerde sanayi devrimi ile büyüyen fakat fakirleşen işçi sınıfı kendi varlığı için kapitalizmin emirlerine karşı çıkışlar yaptı. Başarılı sayılamayacak devrim denemelerine girişti. Ve nihayet işçiler, kapitalist düzenin esasta temeline dokunmaksızın bazı kazançlar, tavizler alarak kapitalizmle büyük ölçüde tamamlaştılar. Bu tamamlaşma ile işçiler, sınıf bilincinden uzaklaşırken, tamamlaşmanın maliyetini kısmen kendileri yükleniyorlardı da. Fakat asıl maliyet ya da yük sömürge, yarı-sömürge halklar üzerine yükleniyordu. Yani gittikçe büyüyen ve fakirleşen işçi sınıfının talepleri, sömürgelerden yapılan istismar ile nisbi olarak karşılanabilir oluyordu. Böylece batıda sınıflar ve gruplar arasında geçici ve nisbi bir denge kuruluyordu. Kapitalistler şimdilik bunu başarmış gözüküyor. Aslında mülkiyet ve sınıf meselelerini geçici olarak sömürge ve yarı sömürgelere ihraç etmiş bulunuyorlar. Buradaki nisbi dengenin geçici olduğunu kabul ediyorum. Çünkü Doğu Bloku'nun büyümesi ve azgelişmiş ülkelerin ekonomik bağımsızlığı kazanmaları için sömürgeciliğe karşı verilen savaşlardaki başarıları, kapitalist ülkelerin onlara yüklediği maliyetten kurtulmalarına sebep olacaktır. Bu ise, kapitalistlerin emperyalizm yoluyla dışarı ihraç ettiklerini söylediğimiz sınıf meselelerini geri getirecek, yani emperyalizm geri tepecek ve nisbi denge bozulacaktır. Nitekim halen batıda gözlediğimiz rahatsızlıklar, bu geri dönüşün işaretleridir bence! (mali kriz ve öğrenci hareketleri gibi. Bunların tali sebeplerini, sınıf meselelerinin geri dönüş ortamı içinde ancak yerine koyabiliriz)*

İşte, işçilerin kapitalistler yanında parlamentolara girmelerine kadar oluşan bu geçici nisbi dengeye dayanan düzen, Batı'da "refah devleti" deyimi ile anılan aslında çeşitli kategoride sömürge

* Azgelişmiş ülkelerin bağımsızlık meseleleri, kapitalist alemde sınıf meselelerinin çözümü hareketi ile karşılıklı bağlantı dinamiği içinde çözülebilir gözüküyor.

halkları sırtından kapitalist ülke işçilerini de sistemle tamamlaştırmayı sağlayan düzendir.

Bu arada kapitalizm, uluslararası tekelci kapitalizme dönüştü. Bu, yüksek teknolojileri ile, az sayıda büyük firmalarıyla karşınıza çıkar. Bu firmalara bazı sosyalistlerce (Sweezy, Baran) "çok milletli firmalar" denirse de aslında bunlar, başta Amerika olmak üzere, kapitalist metropollerin, dünyanın üçte ikisini kontrol etmek üzere çeşitli ülkelere uzanmış egemen kollarıdır. İşte bu uluslararası tekelci kapitalizme karşı Doğu Bloku ve sömürgecilikten kurtuluş savaşları veren azgelişmiş ülkelerin birer köklü engel olduklarını söylemiştik. Bu karşı güçlerin gelişme süresi içinde uluslararası kapitalist düzenin yeni emirleri olacaktır. (Yabancı sermaye, NATO, ikili anlaşmalar, vs. yolu ile). Bu emirler, hem gelişmiş diğer ikinci sınıf kapitalist ülkelere ve hem de azgelişmiş ülkelere verilecektir. Bunların neler olduğunu tartışmaya geçmeyeceğim. Fakat ortanın solu hareketini değerlendirebilmek için önce Osmanlılar'da kapitalist düzene neden geçilemediğini açıklamak gerekli.

OSMANLILARDA KAPİTALİST DÜZENE NEDEN GEÇİLEMEDİ?

Türkiye'de şimdi anlaşılmaz biçimde ortaya konan Ortanın Solu diye adlandırılan akımı, tarihi batılaşma akımı içinde yerine koyabilmek için Osmanlılar'ın neden kapitalist bir düzene geçemediklerini açıklamak gereklidir.

Bunun için önce, Batı kapitalizminin merkantilist aşamasının iyice geliştiği 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun durumuna bakmalıyız ve asıl soruyu sormalıyız: Osmanlılar'da kapitalist öncesi bir üretim düzeninden ya da biçiminden neden merkantilist bir aşamaya geçilememiştir? Soruyu şöyle de sorabiliriz: Tarih Osmanlılar'da 16. yüzyılın ikinci yarısında ve 17. Yüzyıl'da neden geriye doğru işlemiştir? Sorunun cevabını, İmparatorluğun üretim güçlerinin seviyesini ve onların gelişme olanaklarını arayarak verebiliriz. Bunun için de üretim ilişkilerine daha doğrusu mülkiyet ilişkilerine ve onlar üstüne kurulu siyasi, adli, askeri eğitime ait, vs. kurumlara bakmalıyız. Kısaca, Osmanlılar'da, Batı'da kapitalizmin gelişme süresi içinde gördüğümüz:

a) Kırsal bölgelerle şehirlerarası ve uluslararası mübadelenin tamamlanmasıyla gittikçe gelişen bir *iş bölümünün* vb. bu iş bölümü ile birlikte özel mülk olarak *sermayede birikimin* neden olamadığını açıklamalıyız. Buna, önce üretim güçlerine bakarak başlayalım:

1- Toprak, tarımsal üretimde asıl araçtır. Fakat toprağı işleme ve sulama işlerinin çağına göre ileri olduğunu gösterecek bir işaret yoktur.

2- Lonca sisteminde ve imalathanelerde (manüfaktürlerde) kullanılan araçların ilkel olduklarından şüphe yoktur.

3- Emekçi olarak reaya denilen (İslam ve Hıristiyan) köylüler toprağa, daha doğrusu çiftlere bağlıdır (serf değil). *Ele alınan çağda tarımda azalan getiri (randıman) vardır.* Bu tarımsal üretimin yapısından, artan nüfustan (Ö.L.Barkan) ve üretim ilişkileri içinde tarımdan alınan artığın, randıman arttırıcı, çokluk mevcut üretim güçlerini muhafaza ettirici yatırımlara gidememesinden ve aşağıda açıklayacağım mekanizma içindeki bunlara katılan karşı etkilerden meydana gelmiştir. Orman tahribiyle kısmen de olsa tarlaların genişletilmesi, mevcut ve zamanla gelişen koşullar altında azalan randımanı durduramazdı. Kaldı ki, orman tahribinin daha sonra verim azaltıcı etkisinden de kaçınılamazdı.

Toprakların verimliliği düşerken artan nüfus, çift bozan köylülerin köyleri terkedip şehirlere kaçmasına sebep olmuştur. Çift bozan köylülerin bir kısmı da (Levent, Sekban, Sancalar gibi) başkaldırmıştır*. Çift bozup şehirlere sığınanlar, eskidenberi kalabalık olan şehirleri daha da kalabalıklaştıran, Batı'nın "serbest insan"ına benzetilebilir. Hukuken toprağa bağlı kalan bu emekçileri kiralayıcı olabilecek imalathanelerden yeterli talep gelse idi, mevcut işsiz ordusu içinde ucuza kiralanabilirlerdi. Oysa mevcut durumda onların ancak cüzi bir bölümü imalathanelerde çalıştırılabilirdi. Kaldı ki, besin ürünlerinin kıtlığı ve nisbi fiyatların yüksekliği işçi maliyetinin düşmesine engel olacaktı. Bu çağda, 17. Yüzyıl ortasına kadar batıda da ticaret ya da mübadele hadleri gıda maddeleri lehinedir. (E.H. Phelps Brown ve S.V. Hopkins). Değer yaratan emekçiler olarak reaya dışında bu imalat işçileri ve ayrıca lonca zanaatkârları vardı.

4- Pazarların, panayırların ve uluslararası ticaretin varlığı, ticaret sermayesinin de varlığını gösteriyor. Yani, bir miktar meta üretimi vardır. Yalnız kırsal bölgelerle şehirler arasında birbirini tamamlayan bir işbölümü ve mübadele herhalde önemli değildir. Bu yok demek değildir, fakat ayrıca azalan randıman, nüfus artışı, aşağıda açıklayacağım üretim ilişkilerinden gelen karşı etkiler,

* Sultan III. Murat'ın reayaya kendilerini koruyabilmek için silahlanmalarını salık veren fermanı, daha 16. yüzyıl sonlarında İmparatorluğun içine düştüğü durumu gösterici bir belgedir. (M.Akdağ)

köyler ile şehirlerdeki imalathaneler arasında mübadeleyi yeterli derecede geliştirmeye engeldi.

5 - Bu mübadele genişleyebilse, uluslararası ticaretle birbirine bağlanabilse idi, ticari sermaye, mevcut manüfaktürü geliştirerek sanayi sermayesinin birikimine yol açabilirdi. Bu, yeni bir üretim gücü artışına yeni bir sınıfın, sermayedar sınıfın ortaya çıkmasına yarardı; bu sınıfın ekonomik olduğu gibi, politik olarak da (batıda olana benzer) güçlenme yollarını zorlamasına sebep olabilirdi. Fakat, çift bozan ucuz işçilerin varlığına karşılık, sermaye birikimine ve azalan randıman, bulunan tarım kesimi ile imalathaneler arasında ve uluslararası ticarette yeterli tamamlaşmaya gidilememesine, tarihi süreç içinde birbirine bağlı ve dinamik olarak birlikte ele alınması gerekli başka engeller vardı. Nitekim:

6 - Bir yandan, eskidenberi kalabalık şehirlerin beslenmesi güç bir meseleyken şehirlere dolan çift bozan köylülerle büsbütün güçleşecekti. Ayrıca gittikçe genişleyecek ordu ihtiyacını karşılayabilmek için de dışarıya besin ürünleri (özellikle buğday) hatta bazı sanayi ürünleri ihracı yasaklanmıştı (kıtlığın yarattığı bu sebep işçilerin içerde asgari bir geçim seviyesinde maliyetlerini ucuzlatmaya ayrıca sebep olamayacaktı).

7 - Öte yandan, dışardan mal getirilmesi (ithalat) şu sebeplerle teşvik ediliyordu:

a) Beslenme ihtiyacını karşılamak için,

b) Özellikle merkantilist ülkelerden sanayi ürünleri getirebilmek için. Çünkü, Batı teknolojik olarak üstün idi (unuttulmasın ki, Galile bile bu çağda yaşamıştı), ve Batı'nın üstün sanayi ürünlerine başta sarayın ve konakların olmak üzere ihtiyaç vardı.

c) Gümrük vergisi alabilmek için Doğu Bloku ve Batı arasında uluslararası ticareti teşvik edecek tedbirler alınıyordu. Buna, daha önce, Batı merkantilizminin gelişirken 15. Yüzyıl'da zorlandığı yeni kıta keşiflerinin, yeni ticaret yolları bulunması da sebep olmuştur. Çünkü, uluslararası ticaret yolları, Orta Doğu'dan, Akdeniz'e dışa kaymıştı. Bu açıdan bakıldığında kapitülasyonların bir lütuf olarak değil, zorunlulukla verildiğini anlamak güç değildir

(eski ve daha sonra verilen kapitülasyonlar için de öyledir diyebiliriz. Fermanların debdebeli gösterişli ifadelerine aldanmamalıdır).

Bütün bunlar, merkantilizme geçmek üzere imparatorluk içinde imalat sanayii ve tarımın mübadele ile tamamlaşarak gelişmesine ve bunlar arasında daha sonra bankacılık gibi mali kurumların çekirdeklerinin ortaya çıkmasına engellerin bazılarıydı, yani sermaye birikimine tamamen ters düşen oluşumların bir kısmı idi.

8 - Üretim güçlerinin gelişmesini durduran, ekonomiyi fasit daire içine alıp bir durgunluk ekonomisi haline getiren birbirine bağlı, birbirini tamamlayan sebepleri halka halka açıklamaya devam edebilmek için üretim ilişkilerine ve onun üst askeri, hukuki, siyasi, eğitim vs. kuruluşlarını dikkate almak gerekiyor. Çünkü elde edilen ürünün kimlere nasıl bölündüğünü ararken, bununla beraber, devletin masraflarının neden gittikçe artmakta olduğunu ve ekonomide değişik grupların ele geçirdiği artığın tekrar daha fazla üretime neden getirilemediğini ve bunların da merkantilizmle çelişen taraflarını görmemiz gereklidir.

Devletin giderleri gittikçe artmaktadır. Bu artışı açıklarken bir yandan da Türkiye'de hâlâ yürütülen yeterince verimli olamayan devletçiliğin temel bir sebebine de değinilecektir. Burada şu soru sorulabilir: ürünler kimler arasında ve nasıl dağılıyor?

Emekçi üretim *gücü* olan *reaya, imalat işçisi, lonca zanaatkârlarının* üründen, genel olarak, asgari bir geçim seviyesinin üstünde gelir sağlamaları imkansızdır. Artan nüfus, tarımda azalan getiri (randıman) sonuç olarak gıda maddeleri fiyatlarının yüksekliği gibi varsayımlar bile bunu açıklamaya yeter. Kaldı ki, üretim ya da mülkiyet ilişkileri bunda esaslı sebep olacaktır. O halde, yaratılan ürünlerin, emekçilere giden asgari geçimlik diliminden üste kalan artık, dilimler halinde kimlere ve nasıl gitmektedir? Yani emekçilerin karşısında bir sınıf var mıdır?

Emek dışında kalan üretim güçleri sahipliğine bakınca yeterince neden gelişmediğini araştırdığımız imalat ve ticaret sermayelerini bir yana bırakırsak, bilindiği gibi, asıl üretim aracı olarak toprak Allah adına padişaha aittir. Her ne kadar 16. Yüzyılda şahıslara

ait özel mülk ya da çiftlikler varsa da bunlar bütün topraklar içinde büyük bir önem taşımaz. Ayrıca imparatorluğun doğuda sınır ve harp bölgesinde mevcut "hanedan" (Evliya Çelebi) toprakları da bütün imparatorluk içinde tarihi süreci açıklamada ihmal edilebilir. Allah adına padişaha ait topraklar, has, tımar, zeamet, verilenlerin tasarrufuna bırakılır. Bunlar da padişaha biçimi ne olursa olsun, bu tarım alanından bir çeşit belli miktarda vergiyi doğrudan (haslardan) ve yine belli miktarda sefere hazır asker beslemek suretiyle dolaylı (tımar, zeametlerden) verirler. O halde artığın bir bölümü tımar vs. sahiplerine kalmaktadır. Artığın diğer bölümü de padişahın rütbe verdiği:

a) Ulema (ruhban) grubuna (ki bunlar şeriatı öğreten ve uygulayanlardır),

b) Yeniçerilere, yardımcı ordu kuruluşları mensuplarına. (Bunu padişah artığından transfer olarak da kabul edebiliriz).

c) Tımarlı sipahi vs. diğer yöneticilere gitmektedir. Emekçiler karşısında bir üretim gücüne sahip olarak sadece padişah vardır. Padişah sınıf olmadığı gibi, onun rütbe verdiği ve istediği zaman değiştirebildiği alt gruplar bir sınıf değillerdir, yani emekçi olmadıkları gibi üretim aracı sahibi de değillerdir. Ayrıca bu gruplardan yönetici ve askeri grupların Osmanlılar'da dışa kapalı olduğu da iddia edilemez. *Yönetici ve askeri gruba* girip orada rütbe alabilme yollarının açık olması, mevcut mülkiyet düzeni içinde imparatorluğun gelişme çağında padişahın egemenliğini artırıcı olacaktı. Çünkü, üretim aracı sahibi olmadan artıktan bir kısmı alabilmek ve bunu devam ettirebilmek, padişahla ters düşmemeye, ona sadakate bağlıdır. Ayrıca artığın elde edilebilmesine yarayan mevkilerin, eski ve yeni katılan yöneticiler, askerler arasında değişebilirliği, bunlar arasında bir grup beraberliğini (kooperasyonunu) değil, tersine rekabeti teşvik ederdi. Bu rekabet onların grup olarak güçlenememelerini ve padişaha tabi olmalarını sağlardı. Kısaca, Osmanlı mülkiyet ilişkileri padişahın merkezi egemenliğinin kaynağı olurdu. Bu ilişkiler içinde üretim aracı sahiplerinin sınıfsal dövüşe kalkabilme özelliği bulunamayacaktı. Bu hal Osmanlı bürokratının psikolojik

halini, davranışını belirleyecektir. Bu davranış da, zamanı gelince kolay değişebilir bir özellik olacaktır. Padişahın (sarayın) İmparatorluğun gelişme döneminde egemenliği açıktır, genel olarak toprak üzerindeki tasarrufu güçlüdür. Yukarıda yapılagelen ve aşağıda devam edilecek açıklamaların göstereceği gibi, politik ve ekonomik gücün yeniden bölüşümüne, anarşiye, gidildikçe rütbe verilen söz konusu alt grupların politik egemenlikleri geçici olarak artabilecektir. Bu yoldan elde edilen artık, üretim araçları sahipliğini sağlamaya ya da pekiştirmeye yaramayacaktır; esas olarak yoğaltıma (tüketime) gidilecektir.

Ulema şeriatı öğretip uygularken devamlı olarak padişahın toprak ve halk üzerindeki teokratik egemenliğinin fetvacısı olmaktadır. Yani bu grubun çıkarları, mevcut mülkiyet ilişkilerini sürdürücü yönde padişahla ortaktır. Bu fonksiyon, yani teokratik egemenliği sürdürücü hizmet daha iyi yapıldığı sürece verilen rütbe kalabilir.

Askerler (yeniçeriler), ahiler vs. gibi lonca erbabı, tekke ve dervişleri ile beraber imparatorluğun kuruluşundan beri iç içedir. Lonca esnafı yeniçerilere belli malları satmaktadır. Yani yeniçerilerle lonca esnafı çıkarları beraber gözükmektedir. (Üst yapı yeniliğine karşı bir sürü başkaldırma olayında kazan kaldırmada, bu iki grup ve ulema işbirliği yapacaktır).

Yukarda denildi ki, elde edilen ürünlerin nasıl bölüşüldüğüne ve bu arada artan devlet giderleri ile bu bölüşüm arasındaki bağlantıya dikkat edilmelidir. Daha da ileri gidercek denilecektir ki, devletin gittikçe artan harcamaları ile bu bölüşüm arasındaki ilişkiyi görerek. Osmanlı üretim ilişkilerinin merkantilizme geçmeye engel oluş sürecini anlayabiliriz. Gerçekten de mevcut Osmanlı bütçelerinin de gösterdiği gibi (Ö.L. Barkan) devletin giderleri gittikçe artagelmiştir. Çünkü:

a) Uygun tarihi çevre şartlarında imparatorluk, tek ordusu ile bazen batıya*, bazen doğuya kampanya açarak kısa süre içinde

* Osmanlıların kuruluş yıllarında batıda daha fazla ilerlemelerin de önemli bir sebebini hatırda tutmak gerekir. Bu, Avrupa'da egemen feodallerin serflerle olan ağır ilişkilerine karşılık, Osmanlı timar sisteminin serfler için daha iyi olarak kabul edilmesidir. Yani Osmanlılara farklı bir üretim ilişkisi getiriliyordu (Ö.L. Barkan).

büyümüştür. Bu büyüme, kendi hastalığını da beraber getirmiştir. Yani, bu şekilde belli nicel büyüme, ya da yayılma nitel bir güçsüzlük getirmiştir. Bu nicelden nitele olumsuz sıçramadır. Genişlemekte olan sınırları emniyet altına almak, nicel olarak daha da *yayılmayı optimumu aşırıcı yolda* kaçınılmaz kıldığından ve ekonomiye taşıyamayacağı bir ağırlık yüklediğinden bu çelişen hali, *hegemonya paradoksu* olarak kabul ediyoruz. (Şimdi Vietnam dolayısiyle Amerika için gözlediğimiz gibi). İmparatorluk yayılırken şüphesiz gelirleri de artacaktır. Artacaktır ama, bunun yanı sıra ordu ve yönetim giderleri de artacaktır. İstila dursa dahi, geniş sınırları koruyabilmek için daha fazla asker gerekecektir (yayılan ordunun nitel gücü azalmıştır çünkü). Bu hal, askerlerin ve diğer devlet hizmetlilerinin yetiştirmesinde eskiden uygulanagelen yerleşik kurallara uyulmamasına, (I. Ahmed'e verilen rapor: Kitabı Müstetap) yani eski kuralların çözülmesine sebep olacaktır. Bu biçim bir hareket, asker miktarını ve teçhizatı, yani giderleri arttırmaya sebep olacaktır.

b) Devlet giderleri, artan nüfusu devlet hizmetlerinde çalıştırma (istihdam) zorunluluğu ile de artmıştır. Kırsal bölgelerde azalan getiri ve nüfus artışı ile şehirlere dolan köylüleri, kırlardaki levent, sekban, sarıca vs.yi massederek bir üretim güçleri yeterince genişleyemiyorsa, bunları kullanmanın asıl yolu olarak devlet kapısı kalmaktadır. Yani, bunlara, sarayda, askeri ve diğer hizmet kurumlarında yer verilmekten başka açık yol kalmamaktadır. İşte burada, bana göre bizim bugüne dek süregelen devletçiliğimizin önemli bir kaynağı vardır. Böylece eski kurallar terk edilerek askere ve diğer devlet hizmetlerine daha fazla adam alınırken, bunların etkinliği nitel olarak düşecektir; ve bu iş hızlandıkça onunla ters yönde olarak devlet giderleri artacaktır. Burada şu önemli soru sorulabilir: Devlet artan giderleri ile talep yaratarak piyasa genişliği sağlamıyor mu idi? Bu yoldan imalat sanayiinde bir gelişmeye yol açmıyor mu idi? Bugün kapitalist ekonomilerde üretim ilişkileri sebebiyle yeterli taleple massedilemediğinden dolayı satılamayan mallar (artığın bir kısmı), talep edilmeden kalabilecek iken, devleti kontrol eden egemen güçler devletin çeşitli, özellikle

gittikçe artan silahlanma harcamaları ile bu massedilmeyen artığı massettirmeye çalışırlar. Böylece kapitalizm yürütülmek, daha doğrusu onarılmak istenir. Oysa, Osmanlılar'da devlet harcamaları için kaynak aranırken başvurulan yollar daha çok üretimi azaltıcı nitelikte olmakta, tarımdaki azalan randımanın ilave bir sebebi haline gelmektedir. Bunun açıklanması, yine üretim ilişkiler içinde devletin artan giderlerini karşılamak üzere kaynakları nasıl bulduğunu ve mevcut üretim ilişkilerinin yeni üretim gücü artışını engelleyerek Osmanlı ekonomisinin durgunluk haline gelmesine hattâ gerilemesine nasıl sebep olduğunu gösteren bir adım daha atarak yapılabilir.

9 - Artan giderler, devletin el attığı iç ve dış artık gelirlerini yükselterek karşılanabilirdi. Oysa:

a) Dış gelirlerden istila gelirlerinin artışı imparatorluğun, optimal yayılmayı zorunlu olarak aşması ile (hegemonya paradoksu ile) duracak ya da azalacaktı (kaldı ki istila kendi giderlerini de beraber getirirdi). Nitekim batıda tarihi gelişme olarak merkantilist genç burjuva sınıfı ile kral beraberliğinden kurulan milli krallıklar, daha üstün teknolojisi ve ona bağlı ordu ve donanmasıyle Osmanlıları hem batıda ve hem de doğuda artık durdurmuştur. [Viyana iki defa kuşatıldı; Preveze (1538) zaferi ile hemen de bütün donanmanın yetişkin denizcileriyle ve bir kısım hazine ile mahvolduğu İnebahtı (1571) yenilgisi arasında çok yıl yoktur. Preveze'den birkaç sene sonra Turgut Reis Venedikli A. Doria'nın yeğenine esir düştü. Senelerce forsalıktan sonra büyük fidye ödenerek kurtarılabildi. Ve İnebahtı (Lapento) yenilgisinden sonra kurulan yeni donanma, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın söylediği gibi bir kuruluş değildir; niteliği de değişik daha güçsüz bir donanmaydı o. (Sir Charles Petrie)].

Ayrıca dış ticareti kapitülasyonlar vererek teşvikle alınan gümrük vergisi biçimindeki artıktan yeterli bir gelir yükselişi beklemek için sebep yoktur.

b) O halde, devlet giderlerini karşılamak üzere başvurulacak esas yol, el atılacak iç artığı arttırmaktan ibaret kalmaktadır. Bunun

için vergiler artırılacak ve enflasyona başvurulacaktır. (Batıda olduğu gibi borç para alınabilecek yeterli mali kurumlar da mevcut değildir. 16. Yüzyıl başlarındaki Padişahın istisnai borçlanma olayları daha sonra görülmemektedir). Bu yollar üretim güçlerinin artışını (sermaye birikimini) durdurucu, asıl tarımsal bölgelerde azalan randımanı hızlandırıcı olabilecektir. Nitekim has, tımar, zeamet erbabı tarımdan daha fazla artık almaya kalktığında (saraya vergi vermek ve daha çok asker beslemek için) köylüler daha fazla çift bozacak, mevcut hukuk düzenine aykırı olarak şehirlere kaçacak, veya Celali İsyanları'na katılacaklardı. Bu da merkantilist imalat sanayiini teşvik edebilecek bir meta ticaretini engelleyen fasit daireyi kuvvetlendirecektir. Devletin fazla gelir ihtiyacı olduğu artık varsayıldığından, toprakların padişah adına tasarrufu daha fazla gelir vadedene ya da mültezime verilecektir. Bu arada, hazinenin nakdi gelire ihtiyacı yanında, ateşli silahların (tüfek, top gibi) daha çok kullanılmaya başlamasıyla tımarlı süvari askerlerin önemi azalıyordu; ve bu da tımarların hem hasa çevrilmesine ve hem de vergilerin artık nakit olarak istenmesine daha fazla yol açıyordu. Ve 17. Yüzyıl sonunda tımarların malikâne olarak para karşılığında kaydi hayat şartıyla satışı bile başlayacaktır.

Bu koşullar altında, eskidenberi karşılanması güç olan ulufeler 17. Yüzyıl'da ağırlığını elbette büsbütün duyuracaktı.

Özetlersek, devletin gittikçe artan acil giderlerini karşılamak üzere normal hattâ zorlayarak başvuracağı iç kaynaklar yetersiz olunca, bütün bu koşullar, İmparatorluğun üretim güçlerinin gelişmesini durduracak, hattâ, onları eritecek tarihi objektif bir tuzağı ya da kapanı yaratacaktır. Söz konusu kapan bir sonuç iken koşul haline gelecek ve koşul-sonuç ilişkisi devamlı bir devinmeye uğrayacaktı. Buradan, mevcut varsayımlardan çıkarılacak başlıca sonuç şu olacaktı: Bu kapan içinde önceden birikmiş servetler iç talana konu olacaktır. Bu aritmetik bir kesinlikle kaçınılmaz bir sonuçtur. Şu halde ticari alanda ve imalat sanayiinde biriken servetler bu kapanın dışında kalamayacaktır. Burada Osmanlı bürokratının ya da kapıkulunun mevcut artıktan aldığı dilimi kaybetmemek ya da

onu arttırmak için yukarda değindiğimiz, diğerleri ile rekabet halinde olmaktan doğan kişiliğini, psikolojisini hatırlamalıyız. Daha çok mülkiyet ilişkilerinin sonucu olan bu kişilik, söz konusu kapanın daralmasında rol oynayacaktır. Kişilerin ellerindeki birikmiş servetler için egemen saray içinde emniyet sağlayıcı dostluklar aramaları, yani entrikaya girmeleri kaçınılmaz olacaktı.

Ticaret alanına kadar uzanan iç talanın ilginç bir örneği IV. Sultan Murad'ın Bağdat Seferi'ne çıkarken, büyük Galata tüccarlarından Hacı Kasım'ın servetine, mevcut 7 mahzenine kurşun dökerek el atmasıdır (Evliya Çelebi). Tarihi kapan, tarihi, batıya göre geriye doğru yürütürken yeni üretim ilişkilerini de getirmeye başlayacaktı; onun yeni fiili gerekleri ya da emirleri olacaktı.

Bu arada, giderleri karşılamanın Fatih Sultan Mehmet zamanından beri klasikleşmiş diğer bir yolu olan ayarı düşürülmüş para çıkarmaya, yani enflasyona çok daha sık başvurulacak, esasen yetersiz üretim ile gıda maddeleri fiyatları yükseleduracaktı.

Bu tarihi kapan içinde, ticari sermayenin imalat sanayiine (manüfaktüre) akabilmesi ve böylece sermayedar merkantilist bir burjuva sınıfının yaratılabilmesi için ne kalmıştı!

Bu koşullar altında tefecilikten, kapitalist gelişmeye has, onun yan kuruluşları olarak bankacılığa ve sermaye piyasası kuruluşlarına geçmeye de şüphesiz tarihi olanak kalmayacaktı. Söz konusu kapanla tarihi sürecin üretim ilişkileri, İmparatorluğa kendi kanını emdirerek üretim de gelişmeye engel olmuş, ona durgunluk ekonomisi niteliğini getirmiş, kalıntısı günümüze dek süren bir fasit daire yaratmıştır. Fakat bu üretim güçlerinde gelişmenin durdurulması zaman zaman patlamalara sebep olmuştur.

Analizin halkaları burada birbirine bağlanmış ve kapanmıştır. Analizde sebep-sonuç karışıklığı ile mantıken bir çevrisellik olduğu iddia edilirse, diyeceğim ki, üretim güçleri ile üretim ilişkileri ve onun üst kurumları arasındaki karşılıklı bağlılıklara bakılırsa, iddianın doğru olmadığı anlaşılacaktır. Yukarda söylediğim gibi, koşullar sonuç yaratmış ve sonuçlar da koşul olmuş; ve böylece tarihi devinme yürümüştür.

Bu çerçeve içinde tarihi olayları yerine koyabiliriz. Nitekim çift bozan emekçiler, Kanuni Süleyman'a karşı iki şehzadenin ordu toplamasında Celali İsyanları'nda kullanmışlardır. Celali İsyanları bilinçsiz bir sınıf hareketidir (Reaya da mevcut potansiyeli sarayla ters düşmüş sipahiler, vs. kullanmıştır)*. Devletin hizmete alma olanaklarının, yani Osmanlı tipi istihdam edici olanakların yeterli derecede bulunmamasından Anadolu'da yer yer mahkemeleri ve idam kararları ile on yıl kadar hakimiyet kurmuş Suhte (medrese öğrencileri) isyanı bir sınıf hareketi değildi. Fakat her iki patlama da üretim güçlerinde bir gelişme olamamasının, tıkanmanın sonucu idi.

Bütün bunların sonucu özet olarak:

1) Batı merkantilizminde olduğu biçimde üretim aracı sahibi sermayedar yeni bir sınıf ve ona has batıda görülen kurumlar (bankalar, sermaye piyasası gibi) ortaya çıkamıyordu.

2) Temel üretim aracı kalan toprağa genel olarak sahip padişahın bu sahipliğine dayanan kurumlarda çözülme başlıyor ve bu giderek büyüyordu. Böylece padişahta toplanmış politik güç bölünüyor, bölünme (anarşi) ile beraber üretim ilişkileri filizleniyordu.

Nihayet 18. Yüzyıl başına gelince Batı'nın üstünlüğü kabul ediliyor ve bir kapıkulu ya da bürokrat olarak, Damat İbrahim Paşa'nın temsil ettiği bir "yenilik" hareketi başlıyordu. Yeniçeriler'e ve onlarla iç içe loncalar esnafına göre bu yenilik küfür sayılacaktır. Bu yeniliğin iki özelliği vardı:

a) Batı'yı tanıyarak oradaki gibi yaşamaya özenmek; Nedim'in şiirlerinde anlattığı biçimde yaşamak. Bu görünüşü ile dönemin ismi "Lale Devri"dir. Lale'li hayatı sarayla, bürokrasi birlikte yaşamıştır.

2) Özel olarak kurulamayan, batıda gelişen manüfaktürün benzerlerini devlet eliyle kurmak (Devletin fabrika kurma hareketi Rusya'da aynı çağda kalmıştı), ya da sanayii himaye etmek.

* Osmanlılarda ütopik bir sınıf hareketi, 15. yüzyıl ortalarında Timur karşısında uğranılan yenilgi ile merkezi otorite zayıflayınca, ortaya çıkmışlardır. Bu, Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal Hareketi'dir.

Kurulan fabrikalar istihdam edici fonksiyonu ve batının da bazı karşı tedbirleriyle iyi gitmemişti.

Lale Devri, bir yandan, masrafçı yaşantısı ile İstanbul halkı (esnafı, yeniçerisi vs.) ile ters düşmüştür. Öte yandan, sanayileşme hareketi, istihdam edici bir fonksiyona sahip olsa dahi, yeniçeri-esnaf (loncalar) çıkarlarına karşı olmuştur. Yani esnafın ya da iş yerinin işlerine sekte vurmuştur.

İşte yukarki iki özellik birlikte Patrona Halil patlamasına sebep olmuştur. İsyan, hem Lale'li yaşantıyı ortadan kaldırmış ve hem de sanayileşme hareketini dağıtmıştır. Yine tekrar edelim ki, temeldeki asıl sebep, yeterli bir üretim güçleri genişlemesinin olmamasıdır.

İşte bu Lale Devri'nde, yaşantısı ve devletçiliği ile bugünkü "Ortanın Solu" denen hareketin çok küçük bir çekirdeği görülebilir. Ve aynı zamanda, bu devrede bütünüyle karşı çıkan esnaf, yeniçeri, ulema birliğinde bugünkü islamcı halk cephesinin bir geçmişi bulunabilir. Kısacı burada, Osmanlı Toplumu'ndan bugüne dek süregelen ikileşmenin belirmeye başladığı görülüyor.

3) Çıkar yolu bulunmayan objektif tarihi kapanının içinde artan giderleri karşılayabilmek için 17. Yüzyıl sonunda tımar sistemi yıkılmaya başlıyor ve tımarların malikâne olarak kaydi hayat şartiyle satılması başlıyordu.

4) Servetlerin bir kısmı da vakıflarda sığınak buluyor, bu ise eninde sonunda az ya da çok devlet giderlerini azaltıcı bir yol oluyordu.

5) İmalat sanayii gelişemeyince, lonca sistemi 18. Yüzyıl'da tersine dönüş olarak daha sıkılaşıyor, varlığını korumak için daha disiplinli oluyordu. Bu arada, esnaf yeniçeri ocağına kaydoluyor, yeniçeriler esnaf oluyor ve böylece yeniçerilerin miktarı artıyordu. İstanbul ve Selanik gibi şehirlerde nüfusun önemli bir bölümünü yeniçeriler meydana getiriyordu*.

6) Gıda maddeleri fiyatlarının yüksekliği ve melce arayan bir kısım

* 18. Yüzyıl sonunda 60.000 kadar nüfuslu Selânik'te aileleriyle birlikte yeniçerilerin 28-30.000 kadar oldukları ileri sürülür. Félix-Beaujour. Ocağın ortadan kaldırıldığı tarihte yeniçeri miktarının 200.000 olduğu kaydedilir. (Acemi oğlanlar hariç).

ticari sermaye ve tefeci sermayesi manüfaktür yerine eyaletlerde çiftlikler, malikaneler kurmaya gidiyor; ya da önceden mevcut özel çiftlikler genişliyordu. Mevcut koşullar altında özel mülkiyete ait üretim aracında birikim, temel üretim aracı olan toprakta temerküze gitmek zorunda kalacaktı. Böylece fiili olarak ana üretim aracından mülkiyet rejimi değişmeye başlıyordu.

7) 16. ve 17. Yüzyıllarda imalat sanayiinin gelişmemesi, tarım ürünleri lehine olan ticaret hadleri (mübadele oranı) ve para halindeki sermayeye en elverişli yerin toprak olması gibi sebeplerle zamanla 18. Yüzyıl'da, ister özel mülklerin ya da çiftliklerin genişlemesiyle olsun, ister şehirlerdeki tefeci ya da tüccarların temel üretim aracına (toprağa) sahip olmaya gitmeleriyle olsun, ayan ve derebeyler belirmeye başlamıştır.

Büyük çiftliklerin bir özelliği dere içlerinde, yüksek değil, alçak bölgelerde sanki bir koloni hareketi gibi kurulmalarıdır (Traian Stoianovich). "Derebeyi" ile bu kuruluşların ilgisi kabul edilmektedir. Hatta 18. Yüzyıl sonlarında büyük çiftliklerin, özellikle İmparatorluğun Avrupa kesimindekilerin, tarım ürünleri ihracatını geliştirdikleri görülür. Yukarda değinilen, *mülkiyet biçimindeki değişiklik*, buradan doğacak ve buda yeni üretim ilişkileri getirecektir. Nitekim eyaletlerdeki bu ayan 18. Yüzyıl sonlarında iyice güçlenecek, yer yer merkezi otoriteye karşı duracaktır. Toprağa dayanan, yeni beliren bu egemenlik askeri gücü de gerektirecektir. Bazı ayanın binleri bulan askeri olacaktır. Ve ayanın toprak üzerinde yeterince güçlendiğini, 1808'de Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın başrolü oynayarak Sultan III. Selim'e kabul ettirdikleri "Senedi İttifak"la anlıyoruz. Görünüşte ayan bununla, devlet meselelerinin kendilerine danışılarak çözülmesini saraya kabul ettirmiştir. Senedi İttifak'ı sadece bu biçimde kabul, yanlış değilse bile, gerçeği belirtmeye yetmez, eksiktir. Bana göre, onun asıl önemli yanı, miri topraklar aleyhine büyümüş ayan topraklarının fiili toprak mülkiyetinin saraya kabul ettirilmesidir. Çünkü devlet meseleleri üzerinde toprak mülkiyetinin sonucudur. Bu yeni üretim ilişkilerinin açık işaretidir. Bana göre, Osmanlılar'da İngilizlerinki gibi bir Magna Carta

aranacaksa, bu, çok defa zannedildiği gibi Tanzimat Fermanı'nda değil, olsa olsa Senedi İttifak'ta bulunabilir. Gerçi saray, bu yeni ekonomik ve politik güç bölüşümünü, Sultan II. Mahmut zamanında kabul etmemeye çalışacak; ve dış savaşlar yanısıra ayana karşı iç savaşlar da verilecektir.

İşte kapitalizmin merkantilist dönemine geçemeyen bu imparatorluk, tam takatsız düştüğü bu dönemde dışardan gelen batırıcı yerli üretim güçlerini değil muhafaza ettirmek, onları tasfiye ettirici nitelikte bir fırtınaya yakalanacaktır. Söz konusu fırtına, batı kapitalizminin yaptığı birikimden sıçradığı sanayi devriminden doğmuştur. Daha önce değindiğimiz gibi, sanayi devriminin Avrupa'ya ve onun dışındaki ülkelere yayılacak yeni emirleri vardı. Bu emirler, Senedi İttifak ve sonrası ile çok iyi uyuşacak. Kapitalist yapının üst "batı müesseseleri"ni alma prensibi, içerden bir sınıf tarafından getirilmekten daha çok, açıkça dışardan kapitalizmin zorlamaları ile getirilecektir.

ORTANIN SOLUNDA PAŞALAR VE ABDÜLHAMİT

İmparatorluk, üretim ilişkileri içinde tarımda azalan getiri, nüfus artışı, ihracatı kısıcı, ithalatı teşvik edici eğilimleriyle birlikte genişleyip hegemonya paradoksuna düştükten yani, İmparatorluk yayıldıkça yayılmak zorunda kalarak nicel genişleme nitel güçsüzlüğe dönüşürken üretim güçlerinin gelişmesini engelleyen fasit tarihi bir kapana tutulmuştu.

Böylece aslında üretim güçlerinin özellikle sanayi alanında gelişmesi olanakları yitirilmiştir. Padişahın temel üretim aracı üzerindeki ve politikadaki egemenliği bölünmeye uğramıştır. Koşul-sonuç-koşul devinmesi içinde dışta ağır yenilgiler devam ederken, batının askeri, teknolojik üstünlüğü kabul edilmiştir. Bu üstünlüğe karşı çıkmak batının bazı kurumlarını almakla olur sanıldı.

Meşhur "Devleti kurtarma" çabaları ya da "yenilik" hareketlerinin başlangıçta padişahtan gelmesi normaldi. Temel üretim aracının başlıca sebebi o idi; mevcudu savunma, önce onun için amaç olacaktı. Yani yenilik hareketleri toplum açısından üretim güçlerinde bir gelişmeye bağlı olarak büyüyen yeni bir sınıf tarafından getirilmemiştir. İmparatorlukta temel çelişki padişah ile reaya arasında olmakla beraber, reayadan bilinçli bir sınıf hareketi, tarihi koşulların mevcut olmamasından gelişememiştir.

Yenileşmeye önce ordudan başlanmak istenmiştir. Bu yeniliğe, üretim ilişkileri içinde, karşı çıkacak güçler şunlardı: Yeniçeriler, loncalar, tekkeler ve ulema. Loncalarla tekke ve yeniçeriliğin, imparatorluğun kuruluşundanberi iç içe ilişkiler içinde olduğunu söylemiştik. Artık tarihi fonksiyonu bitmiş, yeni koşullara uymayan yeniçerilik değişikliğe uğrarsa, ona mal satan esnaf (Loncalar) ve ona yaslanmış tekkeler bundan zarar görürdü.

Yenilikler, ordunun eğitimi alanına da girince, şeriatı öğreten ve uygulayan zümre olarak ulema (Ruhban) nın statik ve dini bilgi alanı yeniliklerle çelişirdi.

Ancak, orduyu değiştirmek batının merkantilist milli krallık ordularına benzer hale getirebilmek için bazı koşullara ihtiyaç vardı: Batı'da bu işte genç burjuva sınıfının rolü olmuştu. Nitekim burjuvalar üretim güçlerini geliştirebilmek, iç pazarı genişletebilmek için lonca sistemine karşı çıkmış, kilise kurallarını değiştirmek istemiş, feodal düzenin iç gümrük duvarlarının yıkılmasına çalışmış ve bunları başarmak için feodallerin egemenliğinin kırılması yolunda kralla işbirliği yapmıştır. Yukarıda anlatıldığı gibi, Osmanlı'da böyle bir sınıf ya da benzeri ortaya çıkamadı. Bu sebeple orduda eğitimde vs. de yenilik hareketi, üretim güçlerinde olumlu bir gelişmeye dayanmayan, geriye doğru yürüyen tarihi süreç içinde ancak gidişi önlemeye çalışan köksüz, tutarsız *ıslahat* hareketleri olarak kalacaktı. Bunun için üst yapıda girişilen sınıf gücüne dayanan yenilikler, yeniçerileri, hele 18. Yüzyıl'da yeniden güçlenen *yeniçerileşmiş esnafı* ve ulemayı karşısında bulurdu (Patrona Halil İsyanı'nda olduğu gibi).

18. Yüzyıl sonuna doğru tarihi objektif kapan içinde, padişahın politik ve ekonomik gücü iyice bölünmüş bulunuyordu. Eyaletlerde ayan ya da derebeyi ana üretim aracı olarak kalan toprak üzerinde fiili mülkiyetini hukukileştirmek ve bunu garantilemek için üst yapıda politik haklar arıyordu. Bu zorlamanın Alemdar Paşa aracılığı ile 1808'de *Senedi İttifak*'ı getirdiğine yukarda değinilmişti. Öte yandan padişahın rütbe verip sonra kendi isteği ile ya da ayaklanan Yeniçeri ve Lonca esnafının isteği ile ileri sürülen, idam edilen "kapıkulu" bürokratlar da canları için ve bürokrasi mekanizması içinde sağladıkları büyük servetler için emniyet isteyeceklerdi. Bir sınıf olmadıklarından, güçlerini üretim araçlarından almadıklarından bu bürokratik zümrenin kendini savunmak amacı içinde, yenilikten yana olan padişahları, yenilik adı altında batının üst müesseselerini almak üzere iknaya çalışması normaldi. Böylece Batıdakilere benzer mülkiyet ve insan haklarının onlara dayanan diğer kurumların alınmasında kapıkulu

ile ayan beraberlik içinde olacak; fakat ayanın güçlenmesi, otonomisi merkezi hükümetin zayıflamasıyla sağlamlaşacaktı. Aslında, ayan bir sınıf olmaya doğru giderken kapıkulu, padişahın artık bölünmüş politik gücünün bir kısmına sahip olarak o gücün kısmi otonomisinde barınan ve bu yoldan artıktan bir bölümü masseden bir grup olarak kalacaktı; ta 1960 sonrasına kadar!

Burada, biri içerde, diğeri dışarda meydana gelen iki gelişmenin birbirine nasıl uygun düştüğünü açıklamak lâzımdır. İç gelişme, ayan ve bürokratların yeni bir mülkiyet sistemi isteği ve onunla beraber bazı batısal insan hakları sağlanması isteğidir. Dışardaki temel gelişme, batıda kapitalizmin (önce İngiltere'nin), makineli ve büyük çapta üretimle ulaşılan sanayi devriminin gereği olarak pazar ve ilkel madde sağlamak üzere diğer ülkelerden isteklerinin, daha doğrusu emirlerinin gelişmesidir. Osmanlılar'da ayan ve bürokratların bazı batı kurumlarını almak istemeleri, kapitalist alemin isteklerine uyuyordu. Sanki dünyanın ortasında imiş gibi duran geniş Osmanlı ülkelerinden dış kapitalist isteklerin gerçekleştirilmeleri için gerekli ortamın hazırlanmasına batılaşma hareketi hayret edilecek bir biçimde uyuyordu. Kapıkulu melce arıyor, ayan ise güçlenip büyük toprak mülkiyetine hukuken de kavuşmaya çalışıyordu. Fakat bunların istedikleri üst yapı kurumları alınırsa bu, Osmanlı kapısını kapitalizme ardına kadar açacaktı.

Kapitalizmin sanayi devrimi yanında, Avrupa'da romantik milliyetçi akım da gelişiyordu. Takatsiz Osmanlı İmparatorluğu, Türkler yanında, çeşitli ırkları, dinleri kapsamanın bölücü, çelişik meseleleri ile de karşı karşıya geliyordu. Avrupa'daki milliyetçi akım bu çelişkileri körüklüyordu. Azınlıkları korumak ve onlara bağımsızlık vermek adı altında kapitalist ülkeler, Osmanlı ülkelerini bölüşmek amacında idiler. Üst burjuva kurumları ve hakları imparatorlukta tanınırsa, bu hakları sağlayan güçlü bir sınıf olmadığından imparatorluk anarşik haline daha çabuk dağılacaktı. Hürriyet ilkeleriyle, ayrı ırklar, ayrı milletlere dönüşecek, demokratik denilen haklarla üst yapıda kavga verilirken, istenen mülkiyet hakkı ile Osmanlı ülkesi kapitalizme daha açık hale gelecekti.

Lale Devri'ni sona erdiren Patrona Halil ayaklanması gibi, Üçüncü Selim'in "Nizamı Cedit" Devlet eliyle fabrika kurmaya çalışmayı da kapsayan denemesi de ulema, esnaf, yeniçeri birliği karşısında yenik düşmüştü. Batı kurumlarını alabilmek için çalışanlara karşı bu ulema, yeniçeri, esnaf birliği islamcı akımın gittikçe büyüyen çekirdeğini meydana getirmişti. Bu islamcı akımın zamanla daha belirli olacak bir özelliği de gavur ya da yabancı düşmanlığı (xenophobia)dır. Bu düşmanlığın temelinde, tarihi gelişme içinde, dini sebepten daha çok, emperyalizmin getirdiği temel bir çelişki bulunmaktadır. Bilinçli olarak görülemeyen bir çelişkidir bu.

Nitekim, bir yandan üretim güçlerinin mülkiyetinde değişikliğe yol açan tarihi kapan içinde müslümanlara ister tüccar olsunlar, ister tefeci, ister eskiden beri mülk sahibi olsunlar daha çok toprağa (büyük çiftlik ve malikaneler) yönelme rasyonel oluyordu. Fakat, öte yandan, batı kapitalizmi Osmanlı mülkiyeleri üzerinde nüfuzunu geliştirirken kurduğu ticari ve özellikle finans ilişkilerini bir kısım azınlıklar aracılığı ile örgütlemeye koyulmuştu. Bu azınlıklara sonradan genel bir adla *Levanten'ler* denilecektir. İmparatorluğu bölen azınlık milliyetçi hareketleri de bir yandan gelişirken, işte bu levantenler, emperyalist batıyla beraber gözükecekler, kapitalist gavurun Osmanlılar'daki bir kolu sayılacaklardır. Aşağıda, Tanzimat bürokratının, hattâ Tanzimat padişahlarının (Abdülhamit'e kadar) Batı ile ve onun içerdeki kolu Levantenler'le aynı safta görünüşüyle gavur diye sıfatlandırılıp islamcı-doğucu halka karşı düştüklerini açıklamaya çalışacağız*.

19. Yüzyıl başlarında yukarda sözü edilen islamcı cephe çekirdeği karşısında, başlangıçta "devleti kurtarmak" isteyen padişahın yanında, bürokratlar ve ayan vardı. Ayan toprak mülkiyetini sağlayan hukuki isteklerini elde edince ve yeni bir sınıf olmaya başlayınca, batılaşma akımından ayrılacak genel olarak islamcı cepheyi tutacaktır. Çünkü büyük toprak mülkiyetinin gerektirdiği

* Cumhuriyet döneminde, Batı'ya daha doğrusu gavura karşı oluşan ayan kalıntısı ve eşrafın yararlanmaya çalıştığı görülüyor. II. Dünya Savaşı sonuna kadar biriktirdikleri servete kâr alanı ararken savaştan sonra ekonomik hayatta kalmış levanten kalıntılarının yerini alma gayretini de göstermişler; uluslararası kapitalizm ile doğrudan ilişki kurmaya yönelmişlerdir. Diğer bir kısım ise, levantenlerle işbirliği yapmaya koyulmuşlardır.

politik güç, artık padişah gücünün zayıflamasıyla artacak bürokrat güç ile çelişirdi*. İmparatorluğun anarşik takatsizliği içinde, bu ayan, kendi bölgesinde kısmi otonomisi ile (bu feodalite değildir) halka, merkezi hükümetten daha yakın gözükebiliyordu. Fakat ayanın kendi mülkiyetini resmen sağlayabilmesi için, bürokratlar ve padişahla beraber karşı cephenin bölünmesine (yani şeyhülislamı da kandırarak) Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına yardım etmesi gerekiyordu. Ayan bu harekete katıldı. Ocak kaldırılınca, yenilik denilen Batılaşma yolu açılmış oldu. Fakat 18. Yüzyıl sonunda Acemi Oğlanlar'ı ile miktarı 400.000 kadar olduğu iddia edilen yeniçeriler ne oldu?

Yeniliğin şahsa bağlı hareketlerle olamayacağını, bunun ancak "müesseseleşmekle olabileceğini," batının medeni denen kurumlarının alınması gerektiğini savunan ve bunu yapmaya koyulan Mustafa Reşit Paşa'yı iyi anlamak gerekir. Kanaatimce "devleti kurtarma" adına batı kurumlarını savunan ortanın solunun ilk paşası odur (bu arada Lale Devri'nin Damat İbrahim Paşa'sı da hatırlanabilir). Batılaşma adı altında gelen yenilikler, "mal emniyeti", servetlerin "müsadere" edilememesi gibi, Osmanlı mülkiyet sistemini hukuken değiştiren, teba arasında eşitlik kardeşlik, vs. bazı değerleri (laikliğe doğru adım atarak) kabul eden Gülhane Hatt-ı Hümayunu 1839'da toplar atılarak, büyük bir merasimle ilan edildi. İşte bu noktada durmak, hem de çok durmak gerekir. Çünkü, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan bir yıl önce (1838'de) bir anlaşma imzalanmıştır. Bu, sanayi devrimini geliştirmekte olan İngiltere'ye Osmanlılar'ın en ağır kapitülasyon imtiyazlarını veren Ticaret Anlaşması'dır ve Mustafa Reşit Paşa'nın Baltalimanı'ndaki yalısında imzalanmıştır. Kanaatimce, bu Ticaret Anlaşması, Gülhane Hatt-ı Hümayunu ya da Tanzimat Fermanı'ndan daha önemlidir.

Benzer imtiyazlar kısa zamanda batı ülkelerine ve Rusya'ya da verildi. İşin önemi şuradadır. 1838 Ticaret Anlaşması yapılmadan önce batının makineli sanayi ürünlerinin Osmanlılar'da o zamana

* Bu, bir yerde, merkezdeki bürokrat ile ayan arasında -artık- paylaşma kavgası demekti. Ki bu kavga ya da rekabet zaman zaman günümüze kadar süregelmiştir.

kadar yaşayagelmiş mevcut imalat sanayii üzerindeki yıkıcı etkileri görülmeye başlamıştı. Çünkü bazı imalat kesimlerinde işsizlik ve bunun ardından da tezgah ya da atelyelerde azalma başlamıştı*. Bu açıkca üretim güçlerinde bir gerilemenin tasfiyenin işareti idi. Bu hal apaçık ortada gözükürken, kraldan fazla kralcı olarak, kapitalistler lehine tam bir liberalizm uygulanmasına razı olmak nedendi? İngiliz Ticaret Anlaşması ile Yeddi-vahit sistemi kaldırılmıştır. Bu sistem devletin ekonomik hayatta sahip olduğu tekelci nitelikte, gelir sağlayan kontrol hakları idi. İmparatorlukta herkes mal alıcısı ve satıcısı olamazdı. İşte bu haklar, bütün yerli tekelci sistem, yerliler için ağır bir takım kısıtlamalar olduğu halde, yabancı tacirler için kaldırılmıştı. Yabancılar %5 gibi çok düşük bir gümrük resmi ödedikten sonra Osmanlı ülkelerine istedikleri malı getirip serbestçe satabilirler. Hattâ Osmanlı topraklarında, üretilmiş herhangi bir yerli malı da bir yerden alıp diğer bir yerde serbestçe satabilirlerdi. Böyle bir liberalizm sanıyorum dünyada ilk defa uygulanıyordu. Çünkü liberalizmin ilk şampiyonu, sanayi devrimini ilk kez yapmış olan İngiltere'de bile İthalat Tahditleri Kanunu (Corn law) toprak sahibi aristokratlara karşı ve dışardan ucuz gıda maddeleri getirilerek emek maliyetini düşürmek isteyen sanayicilerin zoru ve iktisatçı D.Ricardo'nun sözcülüğü ile ancak 1846 yılında yürürlükten kaldırıldı. Oysa Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması'nın tarihi sekiz yıl önce (1838)dir.

Ve bu anlaşma yapıldığında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, anlaşmayı yapmak üzere İstanbul'a gönderilen (daha sonra elçi olan) H.L.Bulwer'i tebrik etmiş ve anlaşmayı bir şaheser (Copa d'opera) diye nitelemiştir. 1849'da aynı Lord Palmerston Avam Kamarası'nda "ticaret münasebetlerinde Osmanlı Devleti bütün diğer devletlerden ziyade müsaadelerde bulunmaktadır" diyecektir.

Lord J. Russell 1853'de "Osmanlı Devleti'nin istiklaline dokunmak Devleti Aliye'nin son mutedil (gümrük) tarifeleri sayesinde iyi

* Mesela 1810'dan evvel İşkodra'da müslim üreten tezgah sayısı 600 iken, 1810'dan sonra birden 40'a indiği; yine 1800'den önce Tırnova'da dokuma tezgahlarının sayısı 2000 iken, 1830'da bunların 200'e inmesi gibi... (Urquhart)

bir hale gelmiş Büyük Britanya ticaretinin mutlaka büyük miktarda azalmasına sebep olur" diyecektir*.

Bu anlaşma ile İngilizlerin yardımı sağlanacak ve Mısır meselesinin, yani M. Ali Paşa işinin çözüleceğinin iddiası bana göre yukardaki veriler altında bir mantık taşımamaktadır. Çünkü Yeddi Vahit usulü kalkınca, Mısır hazine gelirleri azalacak ve M.Ali ordusu takatsiz düşecekti. Peki, esasen takatsiz Osmanlı hazinesi ve küçük de olsa mevcut ve batı ürünleri karşısında eridiği belli yerli sanayi ne olacaktı? Bu anlaşma iddia edildiği gibi Ruslar'a karşı da bir ittifak yaratamazdı, keza kısa zaman sonra benzer imtiyazlar Ruslara da verilmişti.

Mesele nedir? Denize düşen yılana mı sarılmıştı? İşte, dünyanın en liberal imtiyazlarını veren bu anlaşmayı İngilizlerle beraber hazırlayan, hasta padişah II.Mahmut'a hayatının son günlerinde M.Ali meselesinden kurtarılma vaadi ile kabul ettiren bürokrat M.Reşit Paşa'dır. Ve burada çok ağır bir soru işareti yatmaktadır.

Değişik ülkelere de benzer imtiyazlar verildi. Ve makineli Batı sanayi, mevcut ve gelişememiş Osmanlı imalat sanayiini, Lonca sistemini ve esnafını 40-50 sene içinde genel olarak sildi süpürdü. Peki, bu üretim güçlerinin dramatik bir yoldan tasfiye olmasıyla ona bağlı iş sahipleri ve esnaf ve onlarla iş bölümü içinde ilişkisi olan diğer üreticiler çeşitli halk yığınları ne oldu? İşte soru! Bu halk, islamcı görüntüde halk cephesinin içinde yer aldı şüphesiz! Küçük bir azınlık da Tanzimat bürokrasisinin getirdiği yeni memuriyet kadrolarında iş aradı durdu.

1840'da tımar sistemi kaldırılmıştı.

Bürokratlar, Tanzimat Fermanı ile bu defa gerçekten batılı görüntülü yeni bir Lale Devri başlattılar. Bu dönem aynı zamanda balolar dönemidir. İstanbul'da elçiliklerde, saraylarda Osmanlıların Avrupa elçiliklerinde verilen bu balolarda bürokratlar eğlenirken işsizlik artıyor ve yerli üretim güçlerinin yok olması son derece

* 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması ve onu izleyerek diğer Avrupa ülkeleri ile yapılan anlaşmalar dizisi ile Osmanlı ülkeleri bu batılı ülkelerin ortak bir pazarı haline geliyordu. Bugün aynı batıda bir ortak pazar vardır. Ve bu pazara Türkiye'nin kabulünde benzer ilişkilerin bulunması şaşırtıcı değildir.

süratle devam ediyordu. Bu baloların benzerlerini, hattâ devamını daha sonra C.H.P. döneminde Anadolu kasabalarında halkın nefreti altında verilen balolarda görmemek mümkün mü! Nihayet üretim güçleri tasfiye olurken devletin artan giderlerini karşılama olanağı daha da azaldığından Tanzimat bürokratı dış borçlanmayı savunmaya başlayacaktır. Ve Osmanlı Devleti'nin, 1854'de ilk defa olarak 3,3 ve 1855'de 5,5 milyon Osmanlı altını değerinde, fakat İngiliz lirası üzerinden borçlanmalarla batı finans baronlarının vesayeti altına düştüğü dönem açılmış oldu. Bu arada Palmerston'-un baş rolü oynadığı Kırım Harbi için batı ile ittifak yapılmıştır. Yine bu sırada asıl merkezi ve sermayesi dışarda Osmanlı Bankası, yani emperyalist bankası kurulmuştur. Üretim güçlerinin tasfiyesi ile eş-anlı olarak ilerleyen batılaşma hareketleri sonucunda kaçınılmaz olarak imparatorluk Duyunu Umumiye Anlaşması'na sürüklenmiştir. Bana göre batılı emperyalistlerin sert notası karşısında Abdülhamit'in devletin iflasını ilanı olarak kabul edilen meşhur "Muharrem Kararnamesi" aslında onun eseri değil, sadece önceden gelen tarihi bir gelişimin, ekonomiyi istila eden emperyalizmin kaçınılamaz sonucudur.

1858'de toprak kanunu ile toprak mülkiyetinin sağlanması yoluna girilmiştir. Bu kanun büyük çiftliklerin içinde yer alan sayısız köylerle "ağalar" arasındaki ilişkileri ihmal etmiştir. (Ö.L. Barkan). Bu ihmal, büyük toprak mülkiyetinin tanınmasından başka birşey değildir. Ve bana göre bugün Anadolu'da çeşitli bölgelerde köylüler ile ayan kalıntısı aileler ve ağalar arasında süregelen çelişme bu kanunda yapılan muhtemelen kasti ihmal ile yaratılmıştır.

Bu arada tasfiye olunan sanayii korumak için Islahlı Sanayi Komisyonu kuruldu (1866) ve daha sonra Islahlı Sanayi Mektepleri açıldı (1867). Sanayii korumak için başvurulmak istenen başlıca tedbir, tam bürokrat batıcı kafasına uymaktadır. Bu tedbir batıda tarihi gelişme sonucu ortaya çıkan şirketlere özenilerek, mevcut esnafı şirketler halinde birleştirmektir. Üretim araçlarının daha ileri tekniğe yönelmiş yeniden üretilmesi süreci kesildikten sonra şüphesiz, böyle tedbirler hüsranla biterdi ve öyle oldu.

Yine aynı dönemde Danıştay, Yargıtay benzeri bir şura, batı tipi ticaret kanunları, vs. alınmıştı. Batı kapitalizmi, artık bilinen herşeyi ile imparatorluğa girip onu dağıtıyor ve kendine gerekli olanı da kontrolü altına alıyordu. Balolar gibi, batılı görüntülü yaşantı yanında kültür emperyalizmi, eğitim kurumlarıyla da zorunlu olarak giriyordu ülkeye. Nitekim "batıya açılan pencere" denilen Gatasaray Lisesi 1868'de açıldı ve diğer okul, kolej ve benzeri misyon kuruluşları onu izledi. Batı kapitalizmi aslında bir Ortaçağ kurulu olan Hıristiyanlığı misyonerleri ile emrine almış, dünyanın dört bucağına salmış ve Osmanlı ülkelerini de bu arada ihmal etmemişti.

Batıcı bürokratların daha ileri hürriyetçi ya da meşrutiyetçi denilen kanadının, *Yeni Osmanlılar*'ın, Tanzimat ricalini tenkit ile yürüttükleri hürriyet mücahitliği hareketi ile nihayet Birinci Meşrutiyet 1876'da ilan edildi. Bu hareket ile yukarda değindiğimiz toplumca ikileşme büsbütün belirecekti. Çünkü, ikileşme ya da iki cephenin artık iyice belirmesinde bazı olayların adeta eş-anlı ya da aynı dönemde oluşmasının oynadığı rol önemlidir. Şöyle ki:

a) Meşrutiyet yılları batı kapitalizminin emperyalist aşamasının kıtaları paylaşma döneminin tepe yıllarıdır. Kıtalar pazar olarak, ilkel madde kaynakları olarak paylaşılıyor ve bunun için çeşitli savaşlar oluyordu.

b) Yerli sanayiinin lonca sistemi ile birlikte tasfiyesinin ve bu yoldan üretim güçlerinin azalması ve de işsizliğin yayılması kaçınılmaz oluyordu.

c) Batılaşmaya yani medeni olma adına yeni anayasa ve parlamento kurulmasıyla laiklik ilkesine gidilirken, padişahın teokratik egemenliği kısıtlanmaya çalışılıyordu.

Bunların eş-anlı oluşunun sonucu şöyle olabilecekti: Halk, üretim güçleri tasfiyesinin ve işsizliğin nedenini, ister batılaşma ile kolayca giren emperyalizme bağlasın, ister üst yapı kurumlarının bu arada kültür kurumlarının alınışına (gavurlaşmaya) bağlasın, kendine karşı olan bu gelişmenin yanında değil, karşısında

olabilirdi. Ve laikliğin getirilişine de bu arada şahit olan bu halk yığınları, teokratik hükümdar Sultan Abdülhamit'in yanında olurdu. Böylece bürokrat grup ile padişah beraberliği de bozuluyordu. Gittikçe artan bürokrat egemenlik üretim aracı, toprak sahibi, ayan ya da ağa egemenliği ile de çatışırdı artık. Genç Osmanlılar deyin, Jön Türkler deyin önce Tanzimatçı bürokratlarına sonra Sultan Abdülhamit'e karşı hürriyet mücahidi olarak çıkan diğer bürokrat grup (Ali Suavi hariç), *ortanın solunda İkinci Paşa* Mithat Paşa ile iktidara gelişlerinde yukarıda göstermeye çalıştığım eş-anlı olaylar içinde en azından talihsiz bir rol oynamışlardır.

Bürokratlar (Tanzimatçılar olsun, Jön Türkler olsun) batıda bulundukları uzun süre içinde oradaki sınıfsal hareketlerin (1830,1848,1851,1871 vs.'nin) batı demokrasilerindeki yerini sanki hiç görmemişler, böyle bir şey yokmuş gibi davranmışlardır. Onlara, yalnız bu yanlarıyla dahi Batıyı gerçekte anlama olanağını bulamamış bürokratlar olarak bakabiliriz. Fakat emperyalizm için gerekli ortamı yaratan hareketleriyle ve işbirliği yaptıkları iddia edilen çevrelerle, bana göre, imparatorluğun dağılmasında gerçekten çok talihsiz tarihi bir rol oynamışlardır. Bunlar, emperyalizmin Osmanlı üretim güçlerini tasfiye yolu içinde büyük ölçüde halkın, islamcıların ve padişahın daha doğrusu Abdülhamit'in karşısına düşmüşlerdir. Tarihi şartlar sonucu olarak, gerçek bir ekonomik güce sahip olan bir *sınıf ya da sınıflar ittifakı ile getirilmemiş batısal dokulu bir anayasayı*, tasfiyeci, istilacı batıya karşı ters düşmüş islamcı çerçeveye sığınmış halk cephesi karşısında kim savunacaktı? Bu gerçek görülemezse, anlaşılamazsa, Sultan Abdülhamit'in Meclis-i Mebusan'ı meşhur 113. maddeye dayanarak dağıttığı iddia edilecektir. Bu yorum, biçimsel bir anayasa hukuku anlayışıyla ancak yapılabilir! Bugüne kadar yazılı tarihlerimizde görüldüğü gibi. Eğer amaç sadece imparatorluğu korumak olarak alınırsa, batıcı bürokrat Jön Türkler karşısında Abdülhamit'i vatan haini kabul etmek bence imkânsızdır. Tekrar edeceğim, "Muharrem Kararnamesi" ile gelen Düyunu Umumiye, *emperyalizmin şartları içinde* bürokrat

batılaşma olaylarının ekonomide yarattığı kaçınılmaz bir sonuçtur. Burada, Sait Halim Paşa'nın başlangıca koyduğum, tutarlı ifadelerini hatırlatacağım. Batılaşma hareketini yürütenler, mülkiyet-sınıf meselelerini dikkate alamamakla, batı kapitalizmi karşısında, ondan kurtarıcı nitelikte, üretim güçlerinde herhangi bir başka gelişme yolunu yok kabul etmişlerdir. Durum bu olunca islamcıların dediği gibi, batıcılar gavur yaşantısının taklitçisi olmaktan ileri gidememişlerdir. İslamcılar emperyalizmin, gavurluğun karşısına çıkmışlar, batıyı yermişlerdir. 31 Mart ve benzeri olaylar, hattâ Menemen Olayı, batı emperyalizminin derine inen şartları içinde, üst yapıda islamcı ve batıcıların verdiği karmaşık kavganın tek yanlı olmayan örnekleridir. Bu olayların tarihi yeniden yazılmalıdır bence.

Bu tarihi gelişme içinde bürokratlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde örgütlenirken, tasfiyeye uğrayan tezgâhlar ve onunla iş bölümü içinde bağlantısı olan diğer üretim alanlarında da meydana gelen tasfiye ve işsizlik sebebi ile halkın büyük bir bölümü ayan ya da ağalarla, ulema ile ve nihayet padişah ile islamcı halk cephesinde birleşiyorlardı.

İttihat ve Terakki bürokratları için ilginç bir noktayı belirtmek gerekir. İttihat ve Terakki İdaresi özellikle yabancı sermayeye ait şirketlerde 1908 yılında yer yer yapılan grevleri zaman zaman asker ve polisle zorla bastırmıştır. Yabancı sermayenin zoruyla meşhur "Tatili Eşkal Kanunu"nu çıkarmıştır. Aynı İttihat ve Terakkiciler zamanın sosyalist olduğu iddia edilen dergi ve kişilerle kişisel temaslar kurarken, öte yandan bazı sosyalistleri öldürtmüş, gıyaben ölüme mahkum etmiş ya da sürdürmüştür. Fakat sırası gelince 1917'de Stockholm'deki uluslararası sosyalistler toplantısına delege göndermeye kalkmışlar. Fakat bu delegeler toplantıya kabul edilmemişlerdir. Bu olaylar, meşhur Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'a atfedilen solculara söylenmiş bir sözü hatırlatmaktadır insana!

İkinci Meşrutiyet'te islamcı halk ve laik bürokrat kavgasının devamını görüyoruz; Cumhuriyet döneminde de aynı kavgayı görüyoruz maalesef. Kavga, batıcı olmaktan dolayı ilerici (?)

denilen laikler ile dinciler arasında bir üst yapı kavgası halinde bırakıldıkça ve böylece temele inemeyecek biçimde şartlanan ikiye bölünmüş Türkiye'de, bundan eninde sonunda emperyalizm yararlanırdı. Bugün de öyle görünmüyor mu?

Batıcı laik bürokrat gruba, subayların büyükçe bir kısmını da katmak gerekir. Çünkü Osmanlılarda ilk yenilikler orduda denenmiştir. Fakat söz konusu reformcu subaylar, aydın denilen bürokratlar olarak, emperyalizmin ekonomideki etkilerini, hemen de bütün sanayiinin tasfiyesi ve işsizlik ile sonuçlanan süreci yerine koyamamışlardır. İşte bundan dolayı da yaptıkları reform hareketlerinde halk ile gerçek bir organik bağlantıyı sağlayamamışlardır.

Tarihi toplum dokusu kapitalist olan batının üst yapı kurumlarını, başka dokulu yapısı ile Türkiye toplumuna dikmeye, ona bağlamaya çalıştıkça, dokusu farklı böbreği ya da kalbi atmak isteyen bir bünye gibi Türkiye tarihi toplum yapısı da batı kurumlarını kabul edememektedir.

ORTANIN SOLUNDA
SON PAŞA'YA SORULAR

Kısaca *batılaşma*, batı toplumuna girme "Civil Toplum" yaratma çabaları kökü dışarda, yani kökü batı kapitalizminde olan ve mevcut yerli üretim düzeninden kopuk ya da onunla bir türlü tamamlaşamayan bir "kültür devrimi"dir. Mevcut üretim güçleri sahipleri ile halkın büyük bir bölümü, üst kültür devrimi hareketini (anayasasından, sanatına kadar) kabul etmeyecek tepki gösterecektir. Toplum yamalı, yırtık bir düzende yaşayacaktır.

Osmanlı batılaşmasında, fiilen hakim olduğu toprağın mülkiyetini isteyen ayan ile bürokrat işbirliği yapmıştı. Bürokratlar iktidar üretim gücünü temsil eden sınıf olmaksızın politikanın geçici otonomisini devam ettirmek istiyordu. Üretim gücünü temsil etmeyen bir politik güç geçicidir. Bana göre, burada söz konusu olan bürokrat: Politik güce devamlı olarak sahip olmak isteyen ve bu yoldan artığın bir kısmına el atan ve de bunu yaparken üretim güçlerinin gelişme hızını azaltan ya da durduran yönetici grubudur. Sosyalist olmayan bir toplumda, politik güç ile ekonomik güç arasındaki ilişkileri değerlendirmeyen, fakat artığın büyükçe bir kısmına devamlı el atmak isteyen bürokrat, eninde sonunda üretim araçları sahiplerinin:

a) Ya karşısına çıkabilir,

b) ya da onların emrine girerek emekçilerin karşısına çıkabilir,

c) ya da bir grup (yerli üretim aracı sahibinin karşısına çıkarken diğer bir kısmı (yabancı sermayedarın) bilinçli bilinçsiz emrine girebilir.

Fakat politik güç ile ekonomik güç arasındaki ilişkileri anlayanlar için de iki hal söz konusudur:

d) Bürokrat, devamlı garantisi olmayan sadece artık elde etmekle

kalmaz, üretim aracı sahibi olarak kapitalist olmaya başlar.

e) Kendisini, emekçi halk yığınları ile özdeş görmeye başlayan ya da onların yandaşı olmaya başlayan bürokrat, artık yukarda belirtilmiş anlamda bir kimse olmaktan çıkar.

Tanzimat ve Meşrutiyet bürokratı politikadaki kısmi otonomisine dayanarak emperyalizmin emelleri ile paralel düşen talihsiz rolü oynamıştır. Böylece imparatorluğun dağılmasına yerli sanat ve sanaiin (olan kadarıyla) tasfiyesine (aslında üretim güçleri tasfiyesi) sebep olmuş, bu yoldan halkı karşısında bulmuş: Meşrutiyet hareketiyle laik devlete gitmek isteyince (yani padişahın teokratik egemenliğini sınırlamak isteyince) padişah ve ulemayı da karşısında bulmuş, ayrıca toprak egemenliği ile politik güce de sahip olmak isteyen ayan ile de karşıt düşmüştür. Bu sınıfsız, hatta büyük bir ölçüde halksız bir yoldan "devleti kurtarma" iddiası taşıyan bir harekettir. Bunu genel olarak, yukarda verdiğimiz üç şıktan üçüncü (c)ye uyan bir gelişim olarak niteliyebiliriz. Çünkü, batıcı bürokrat, batı kurumlarını almaya çıkarken, yerli üretim güçlerini tasfiyede talihsiz tarihi rolünü oynarken, bu güçlerin sahiplerinin karşısına çıkmış oluyordu. Fakat ülkeyi, emperyalizm boyunduruğu altına alırken, yine talihsiz olarak batı kapitalist sınıfların en azından paralcline düşmüş bulunuyorlardı.

Yabancı istiladan Kurtuluş Savaşı içinde bürokratların büyük toprak sahibi ayan kalıntısı ya da eşrafın bir kısmı ile geçici bir iş birliği de vardır. Bu nokta Türkiye tarihinde halen karanlıkta olan önemli bir noktadır. Cumhuriyet Halk Partisi lideri İ. İnönü'nün hatıratında gördüğümüz bir kısma burada değinmek gerekiyor. Şöyle ki, Cumhuriyet Halk Partisi lideri , Anadolu'da düşman istilası üzerine harekete geçen, bağımsızlık savaşı vererek düşmanın ilerlemesini muntazam ordu kuruluşuna değin engellemiş bulunan hakiki gerillaların meydana getirdiği "Kuvvei Seyyare"nin *halktan* vergi topladığı, koyun vs. gıda maddeleri aldığından şikayet etmektedir. Açıklanması gereken nokta burada söz konusu *halkın* kim olduğudur. Ve savaştan sonra 1923'de yapılan İzmir İktisat Kongresi ile söz konusu halk deyimi birbirine bağlıdır.

Bürokratın tutumunu, yerini açıklayan "Devleti Kurtarma" çabalarının yolunu belirten son derece önemli açık ve dramatik ifadeleri yine Cumhuriyet Halk Partisi liderinin **Ulus** Gazetesi'nde yayınlanan hatıratında buluyoruz. İkinci İnönü Savaşları sırasında Bursa'dan geriye doğru göçen ve içinde subay ailelerinin de bulunduğu bir kafileye rastlanır. İ.İnönü şöyle diyor hatıratında:

> *"Kafileyi durdurdum. Subayları bir kenara topladım içinde bulunduğumuz vaziyeti bilesiniz. Bundan başka subay olarak ta yerinizi bilmelisiniz. Padişah düşmanınızdır. Yedi düvel düşmanınızdır.*
>
> *— Bana bakın, dedim. Kimse işitmesin, millet düşmanınızdır"**

Cumhuriyet döneminde aynı hikaye devam edegeldi. Tek farkla ki, Osmanlıların son döneminde emperyalizm, madenlere, demiryollarına, kamu hizmeti denen çeşitli işletmelere yabancı sermaye olarak girmiş ve kaçınılmaz Düyunu Umumiye idaresi ile çeşitli kaynaklara el atmış bulunuyordu. Savaş emperyalizm ile Anadolu halkı arasındaki çelişkiyi geçici olarak çözmüştü. Çözüm geçici ya da eksik idi. Çünkü temel çelişki şimdi Türkiye halkı ile yine emperyalizm arasındadır. Bu çelişki tekrar nereden çıkmıştır? Bunun sebebi, Cumhuriyet döneminde üretim ilişkilerine dokunamayan yönetimdir. Kısaca, asıl devrim ve düzen değişikliği sağlayacak yoldan, yani ekonomik yapıdan geçememek bunun sebebidir.

Bu sebeple İkinci Dünya Harbi'nden sonra emperyalizm kendine açık batılı mülkiyet düzeninden batılılık adına kabul edilmiş batı ideolojisinden açılmış kapıdan kolayca içeri girmiştir. Hem de ne zaman Halk Fırkası iktidarı olan dönemde, yani 1950'den önce. İmparatorluktan artan ayan kalıntıları ya da eşraf (isterseniz toprak ağaları deyiniz) ile köylü arasındaki çelişki önemsiz, daha doğrusu belirsiz kaldı. Bunun sebebi, üretim aracı sahibi olmadan politik gücü geçici olarak kullanan bürokratik Halk Fırkası'nın, devlet giderlerini karşılamak üzere başvurduğu gerçek *vergi kaynağı*,

* **Ulus**, 17 Mayıs 1968.

(cılız imalat kesimi ve işçileri bir yana bırakılırsa) büyük ölçüde *köylülerin geliri olmasıydı*. (Ürün yaratmayanlardan alınan vergiler, onlara geçen artıktan transferdir). Ayan kalıntısı ya da eşraf ise savaşın kazanılmasını sağlamış bürokratlarla önce anlaşır görünecek; fakat zamanla, başlıca üretim aracı sahibi bir sınıf olarak politik iktidarın kendinin olduğunu gösterecektir. Nitekim Osmanlı Bürokratları geleneğine bağlı kalan Halk Fırkası, batılaşma hareketine devrim adı altında devam ederken, Meşrutiyet bürokrasisi karşısındaki aynı köylü, esnaf, din adamları ve ayanın islamcı cephesini buldu. Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka deneyleri budur. Bu fırkaların belkemiği olan ayan artıkları ya da eşrafın, eğer serbest seçim yapılabilseydi, iktidara geleceği muhakkaktı. C.H. Fırkası azınlık iktidarı idi. Bu sonucu gören ve gerçek bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık olduğunu söyleyen, fakat yeterli yolu bulamayan milli mücadele kahramanı Mustafa Kemal meyus ve yalnız öldü. Genellikle birbirlerine karşı rakip ve devamlı kuşku içinde bulunan bürokratlar yalnız adamlardır. Nitekim Mustafa Kemal ölürken kendisiyle en karşıt durumda olan kimsenin vaktiyle en yakın çalışma arkadaşı olduğu muhakkaktır (Osmanlılarda da sık sık olduğu gibi). C.H.P. hep böyle kaldı. Karşısındaki gücü görmemiş değildi; ve bir deney denendi: Çok ılımlı bir toprak reformu (1945). Sonuç: D.P.'nin doğuşu ve 1950 Mayıs'ında çarpılma. Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka ve D.P. ile çatışan, ağırlığını bürokratların temsil ettiği C.H. Fırkası aslında başlıca üretim güçleri sahiplerinin karşısına çıkmıştır. Osmanlı bürokratlarında olduğu gibi Cumhuriyet bürokratları da üretim aracı sahipliğinin gücünü yeterince anlayamamıştı. Bu hal, yukarda işaret ettiğimiz birinci şık (a)'a uymaktadır.

İkinci Dünya Harbi bittiğinde Türkiye'de büyük toprak sahibi, zamanla birikmiş bir miktar sermayenin sahipleri (ki bunlar bankalarda toplanmış mevduatı da kullanabilirlerdi) mevcut üretim güçlerini daha arttırıcı ortamı arıyor ve bunu sağlamak için iktidara namzet oluyorlardı. Bu hareketi temsil eden D.P.'nin propaganda makinesi, bürokratların halkla olan tarihi çelişkisine hitap edip

ondan sonra yararlanmasını bildi.

Ayrıca savaştan sonra Amerika tekelci kapitalizmi, Dünya devleti haline gelmiş ve kendi yaşayış şartlarını yıkık Avrupa'ya ve azgelişmiş ülkelere *dolar diplomasisi* ile kabul ettirmeye başlamıştı. Tekelci kapitalizmin yaşaması, basitçe kâr haddinin düşmemesine bağlıdır. Bu kütle halinde ve devamlı üretilen mallara talebin eksilmemesine, gerekli ilkel madde kaynaklarını tam bir kontrol altında bulundurabilmesine bağlıdır. Devamlı talebi hem iç ve hem de dış piyasalardan sağlamak gerekti. Fakat eksik talebi önleyen talebin, esas devamlı artış gösteren silahlanma harcamalarına önce değinilmişti. Burada NATO'yu görüyoruz.

Amerikan sermayesinin yaşayabilmek için, a) Yabancı sermaye hareketi, b) Askeri birlikler (NATO) ve ikili anlaşmalar yoluyla emirleri olacaktır.

İşte Türkiye'deki düzen, üretim ilişkilerini değiştirme yoluna gidilmediğinden bu emirlere açıktı*. Tanzimat'tan bu yana alınan üst batı kurumları ve değerler sistemi (ideolojisi) bu cinstendi. Nitekim, Lord Curzon'un Lozan'da İsmet İnönü'ye söylediği "siz paraya ihtiyacınız olunca, nasıl olsa bize başvuracaksınız", biçimindeki sözlerini sık sık tekrarlamasına rağmen, 1950'den önce dış kredileri almaya başlayan ve bazı ikili anlaşmaları yapan aynı İnönü'nün C.H.P.'si olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra mevcut batı üst değerlerinin önem kazandığı bir ortamda, harp içinde Anadolu'da birikmiş bir miktar sermayenin ve büyük toprak sahiplerinin politik çıkarları da bu yönde idi. Bu hal bürokratın, başlıca üretim aracı sahiplerinin emrine girmesi halidir; yani ikinci şık (b)a uyar.

Tekelci kapitalizmin egemen olduğu bir dünyada onun koşulları içinde D.P. iktidarının uzun süreli bir şansı yoktu (şimdi de A.P.'nin olmadığı gibi). D.P.'yi iktidardan sanıldığı gibi, aslında C.H.P.'nin muhalefeti düşürmemiştir. Başlangıcı C.H.P. iktidarında atılan yolda gelişen iç üretim güçlerine dayanarak ve onların daha da

* Tanzimat öncesi Osmanlı koşullarının sanayi devrimini idrak eden batı kapitalizmine açık olması gibi.

gelişmesi için izlenen ve *kaçınılmaz* gözüken politikadan olmuştur. Fiilen ise, bürokratik batılaşma akımının şartlandırdığı, bürokratların subay kanadında bir grup tarafından düşürülmüştür.

Ve 27 Mayıs'tan sonra, batının emperyalist ülkelerinde iç ve dışı sömürerek varılan tarihi bir üretim güçleri seviyesinde ortaya çıkmış "refah devleti" anayasalarının bir benzeri yapıldı. Bu anayasanın, tekelci uluslararası kapitalin emirlerini ve Türkiye'de mevcut üretim güçlerini kendine göre rasyonel gelişmesini engeller olduğu kanaatindeyim. Bu kanaat kapitalist yoldan gelişme içindir. A.P. ve Ortanın Solu'nda C.H.P. de *şimdilik* aynı şeyleri istemektedir. Bakınız neden: Aşağıdaki C.H.P. iller toplantısı sonunda 2.Temmuz 1968 tarihinde **Ulus** Gazetesi'nde kırmızı çerçeve içinde yayımlanan Ortanın Solu tanımını okuyalım:

> "*Ortanın Solu politikası ve bu politikanın öncüleri etrafında sımsıkı kenetlenmiş C.H.P. İl başkanları ve temsilcileri:*
>
> *Tarımda, çalışan nüfusunun yeter büyüklüğe ulaşmış toprakları üzerinde yüksek verim sağlayabildiği, ürünlerinin tam karşılığının alındığı, önemli yer altı kaynaklarının devlet eliyle işletildiği, işsizi olmayan, sanayileşmiş, hiç bir yurttaşın hastane kapılarında sürünmediği, en çok kazananla en az kazananın yaşantısı arasındaki büyük farkın kaldırıldığı çok kazanandan çok, az kazanandan az vergi alındığı, imkân eşitliği içinde kabiliyetli bütün çocukların eğitim gördüğü, öğretmenlerine saygı duyulan, üniversitelerinde çağdaş bilimleri öğrenen ilerici, aydın gençler yetiştiren, laikliği ulusal bütünlüğün temeli sayan, yurttaşlarının en geniş ölçüde yönetime katıldığı ve halkın ekonomide hakim güç haline geldiği yeni toplum düzenini gerçekleştirmeyi Atatürkçülüğün Atatürk'e layık olmanın demokrasiye süreklilik ve daha çok gerçekçilik kazandırmanın tek yolu bilirler*"

Bu tanım, bir istisnası ile, sadece amaçları sıralamaktadır. Bu amaçlar da anlaşmayacak hiç bir parti liderinin bulunduğunu da sanmıyorum Türkiye'de. *Mesele, bunların ne gibi araçlarla*

gerçekleştirilebileceğidir. Partilerin kişiliği araçlarının niteliğindedir. Yukardaki tanımda tek araç, önemli yeraltı kaynaklarının devlet eliyle işletilmesidir. Sadece burada mülkiyet meselesine giriliyor. Acaba neden sadece madenler için bu düşünülüyor? Yoksa C.H.P.'nin madenlerde özel bir deneyi mi var? Ne olacaktı Etibank'ı ya da T.Petrolleri Anonim Ortaklığı'nı biraz daha güçlü kılarsak? Soralım:

1- Yabancı sermayeyi ne yapacaksınız? a) Montaj sanayiini tenkit ediyorsunuz, Güney Amerika'da fiyaskosu çok önceden çıkmış montaj sanayiini Türkiye'de kim başlattı ve C.H.P.'nin alternatif sanayileşme modeli nedir? Bugün medeniyet yarışı, kimya sanayiindeki gelişmelerle birlikte makinenin makinesini yapmayı geliştirme sürecindeki sürat yarışıdır. b) Parti lideri 4-5 ay önce, solcuların 1953'de yabancı sermaye tartışmalarında nerede olduklarını soruyordu; fakat temel bir sanayi kuruluşu olan Ereğli Demir-Çelik Kurumu hakkında (ki bunun ne denli bir kuruluş olduğu o zaman belirtilmişti) ne düşünüyorlar? Ve bu kuruluşun açılış merasimine (1963), neden özel bir uçakla gittiler? Lord Curzon'u her halde o zamanda hatırlıyorlardı! Ereğli Kurumu artık örnektir. Ve Karadeniz Bakır Kompleksi Kuruluşu'nda modeldir. Bugün Türkiye'de üretim güçlerinin gelişmesi, tekelci uluslararası kapitalizmin kuralları ile sınırlandırılmıştır. Bu, C.H.P.'nin sandığı gibi sadece madenler için değil, ekonominin bütünü için söz konusudur. Gerçi halen yabancı sermaye çok büyük gözükmektedir. Fakat batı değerleriyle yamanmış sistemimiz için gelen miktar kaçınılmaz olandır ve kaçınılmaz olduğu için de ekonominin gelişme olanaklarını tayin edicidir. Yabancı sermaye daha fazla gelmiyorsa, henüz bu kadarıyla Ortadoğu'da kilit bir yerde bulunan Türkiye'de istediğini yapabildiği içindir.

2- Araç olarak sayılacak bir Toprak Reformu Meselesi vardır. Toprak reformuna C.H.P. eskiden beri taraftar, çünkü toprak sahiplerini C.H.P. bürokratı, karşısında bulduğundan bu gücü bölmeyi düşünüyor. Acaba C.H.P. nasıl bir toprak reformu istiyor? Çünkü Amerika da azgelişmiş ülkelerde toprak reformu ister. Amerika'nın amacı şudur: Tarımsal bölgede reformla üretim

artırılabilir ve bu da sanayi ürünlerine talebi büyütür, bu ise Amerika'nın ihracatını artırır (montaj ya da doğrudan). Amerika, Güney Amerika ve sair yerlerde bunu teşvik ediyor. Bakınız toprak reformunun sanayileşme ile nasıl birlikte ele alınması gerekli. C.H.P. ne düşünüyor bu emperyalist oyun karşısında?

3- Araç olarak rastgele sözü edilen kooperatifçilikle ne kastediliyor, benim anladığım C.H.P.'liler satış ve kredi kooperatiflerini kastediyorlar. Üretim kooperatiflerinden hiç söz edilmiyor. Gerçek üretim kooperatifleri kurulmayınca, tüccara giden kredilerin bir kısmı kooperatiflere gitse ne olacak? Bu küçük burjuva yaratmak isteyen görüştür. Şimdi de halk diye C.H.P.'nin anladığı daha çok bu tip insanlar toplumu mudur? Eğer Anayasa sosyal adaletçi olarak böyle yorumlanıyorsa, C.H.P. emperyalist ülkelerde geçici olarak varıldığını söylediğimiz tamamlaşmayı Türkiye'de yapmak istiyor sayılır. Bu biçimde bir politika Türkiye'de, üretim güçlerinin gelişimini sınırlayıcı, yani gelişmeyi kısıcı ve patlamaları teşvik edici olur.

4-NATO, tekelci Amerikan kapitalizminin hem silahıdır ve hem de harcamaları ile talep yaratacak sistemi sürdüren bir kuruluştur. NATO'da kalalım ve onu Türkiye'nin ihtiyaçlarına göre düzeltelim ne demektir? NATO'yu düzeltmek Amerikan tekelci kapitalizmini düzeltmek demektir bana göre. C.H.P. bunu mu yapacak? Tekelci kapitalizm ve NATO için Türkiye gibi ülkeler, somut birer ülke birimi olarak ele alınamaz. Tekelci kapitalizmin kendi dünya seviyesinde dengesi vardır. Ancak bu denge seviyesinde *Türkiye'yi bir araç olarak alırlar*. Türkiye ekonomisi ve sadece onu savunması gerekli ordusu ile büyük dengenin bir aracı olmaktan çıktığında bağımsız olur. Bu ise, Türkiye'de başka biçimde bir üretim ilişkileri kurmaya çalışmakla sağlanabilir.

5- C.H.P.'nin yurt sorunlarını çözmekte, sözünü çok ettiği bir de metod anlayışı vardır. Pragmatik metod. Bu ad, Anglosakson dünyasından ithal edilmiş, fakat bürokrat tutuma uyan bir biçimde ele alınmaktadır. Ve şöyle denilmektedir: "Biz yurdun ihtiyacında olduğu şeyleri arayacağız ve gerekeni gerektiğinde o zaman yapacağız."

Aslında burada mesele, pragmatik metodun tenkidi değil, bürokratın kuşkulu, denge arayan tutumudur. Yeri gerektiğinde sosyalistleri öldüreceksin, süreceksin, gerektiğinde uluslararası sosyalist kongrelere katılmak isteyeceksin (İttihat ve Terakki'de olduğu gibi); gerektiğinde denge için yukarı kademelerdeki bazı bürokratlara komünist partisi dahi kurduracaksın (1920); vs.

Bugün az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerle ilişkileri ve meseleleri üzerinde oldukça aydınlık bir durum olduğu halde, devrimci denilen C.H.P.'nin devrimci bir teorisi olmadan bunları çözmek için pragmatik metodu esas almakla nereye varılabilir? Türkiye'de kara cahilin mutlak miktarı artarken, hâlâ evlerde yakıt olarak %20 civarında tezek kullanılırken, hâlâ karasaban miktarı artarken (2. Beş Yıllık Plan) pragmatik metodla nereye gideceksiniz? Batılaşma adına nereye geldik?

Bu sorulara devam edebiliriz. Ben dikkati esas meseleye çekmek istiyorum. C.H.P. lideri sık sık "biz başlangıçtan beri ortanın solunda idik", "sosyalist değiliz ve olmayacağız" ve "bizim asıl rakibimiz T.İ.P. 'dir" demektedir. Ve asıl ağırlığını, eskiden olduğu gibi, batıcı-laikler ile doğucu-islamcılar arasındaki aldatıcı çatışmasına koymaktadır. Bu biçim bir çatışmanın içine girmekte ve işin garibi bu çatışmayı rejim meselesi (?) saymaktadırlar! Bunların tek anlamı var: C.H.P. lideri, Cumhuriyet'in başından beri olduğu gibi, üretim ilişkilerinde, yani mülkiyetin dağılımı ve elde edilen ürünün bölüşülmesinde esaslı bir değişikliğin araçlarını düşünmemektedir. Kendi deyimleri ile C.H.P. ilk günden beri ortanın solundadır. Türkiye'nin kurtuluşu için üretim ilişkilerinde esaslı değişiklik düşünülmediği için mücadele, laikler ve islamcıların yüzeydeki Türkiye'yi bölücü mücadelesine dönüyor. Bu mücadele emperyalizmin tam istediğidir. Türkiye'yi dışa karşı bağımsız kılacak bir temel değişikliğin tutarlı araçları C.H.P.'den şimdi beklenemez. Müsade ediniz de partinin sayın lideri, kendisi için, geçmişiyle tutarlı kalsın. Yani değişmediğini, geçmişte ne idiyse o kalarak noktayı koysun. İşte bu son C.H.P. kurultayı, bu değişmemenin mühürlenip tarihe kaldırılacağı kurultay*olacaktır:

* Nitekim öyle oldu. Yazının aslı söz konusu Kurultay'dan önce yazılmıştı.

C.H.P. sosyalist olmayacaktır. Her şey bunu gösteriyor genç C.H.P.'liler!

Bu C.H.P. iktidara gelebilir mi? A.P. emperyalizm şartları içinde politika yaptığı için eninde sonunda düşecektir. Fakat bundan asıl yararlanan C.H.P. olursa, bu büyük ölçüde Türkiye solcularının yetersizliğinden olacaktır.

Yalnız bürokrat grupta halen son derece önemli bir gelişme görüyoruz. Osmanlı ve Cumhuriyet bürokratı, elde ettiği artığı daha çok yoğaltım (tüketim) servetlerine tahsis ederdi. İçlerinden pek azı üretim aracı sahibi olmaya, onlarda yatırım yapmaya giderdi.

Oysa 1960'dan sonra bürokrat grubun subay kesimini, bambaşka bir gelişme içinde sınıf olmaya yönelmiş buluyoruz. Yukarda işaret edilen dördüncü şık (d)'a uyan bir yöneliştir bu. Yani bürokratların bu kesimi üretim araçlarında yatırımda bulunmaktadırlar. Böylece üretim araçlarına sahip olarak devamlı ve garantili bir artık ürün elde etme yolu açılmış bulunuyor. Bu, bürokratlar için yeni bir gelişmedir. Kısaca, tam bürokrat bir grubun öncülüğü ile bütün subaylar "Ordu Yardımlaşma Kurumu" yoluyla kapitalist bir sınıf haline dönüştürülüyorlar. Söz konusu kurum, yatırılabilir fonları yıldan yıla süratle büyürken Türkiye'nin en büyük firması haline gelmektedir. Kurum yöneticilerinin ellerinde gittikçe artan fonları yatırırken talep araştırmaları ve kâr-zarar hesap işlemleri içinde kâr maksimizasyonuna giden yolları aramaları normaldir. Kurum kâr peşinde koşarken Türkiye'de çok kârlı olarak kabul edilen montaj sanayii kesimine el atmış bulunuyor. (kamyon, otomobil, vs). Montaj sanayiinin Türkiye toplumuna sosyal maliyetinin yüksek olduğu bir gerçek ise bu sanayinin yabancı sermaye ile ortaklığı aslında dışa bağlılığı daha da önemli bir gerçektir. "İthal ikamesi" adı altında girişilen bu yol, doğrudan ithalata oranla kâr adı altında daha büyük bir artık ürün massedebilme yoludur. Oysa, Mustafa Kemal, gerçek bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık olduğunu söylemiş; fakat bunun şartlarını gerçekleştirememiş; yabancı sermaye ile olan çelişkiyi görmüş ve yabancı sermayeyi kovmuştu. Ordu Yardımlaşma Kurumu ise dışa bağlı kârlı sanayi

kuruluşlarına giderken yabancı sermaye ile işbirliğine giriyor. Ayrıca, Kurum halen bir bankayı kurmak üzere hazırlıklarını tamamlamış bulunuyor. Kuruma mecburen ortak yapılan subaylar, bu noktayı oturup düşünmeli ve değerlendirmelidirler*.

Denilebilir ki, bu Kurum ilerde bütün ürünlerini yerli olarak imal edecektir. Bir defa bu imkansızdır; ikinci olarak bu olsa bile, iş Demokratların meşhur esprisine gelir; yani "alan da Türk, satan da Türk". Peki bu yoldan sağlanan kârların kaynağı ne olacak ve bu Kurumun diğer bir kapitalistten farkı ne olacak? Devrimciliğin yolu, her halde subayları kapitalist yapmakla açılmaz.

Özetlersek bu girişim, bütün subayları kapitalist yapma girişimidir. Subaylar bu noktada otürup düşünmelidirler.

Burada önemli bir noktaya daha değineceğim, Türkiye'de bazı kesimler, yabancıların başka gözlerle baktıkları Osmanlı toplumunda, batıdakinden farklı bir çeşit "Osmanlı Feodalitesi" bulmalarına da dayanarak bugün feodalitenin hâlâ bir derecede yaşadığını iddia ederler. Oysa, yabancıların söz konusu ettiği feodal dedikleri unsurların önemli olanı tımarlı sipahiler ya da yöneticilerdir (Osmanlı bürokratları). Eğer bunların bir kalıntısı aranacaksa, kalıntıyı bunlarla ortak yanları daha çok olan bugünün Cumhuriyet bürokratları arasında bulabiliriz. Oysa, ne tımarlı sipahisi ne de diğer yöneticiler feodaldi ne de bugünkü bürokrat feodaldir.

Subayları süratle kapitalist sınıf haline getirme hareketi zamanla iç ve dış kapitalistlerle çatışsa dahi yine de kapitalist sınıfçı bir hareket olarak kalacak ya da gelişecektir.

Ancak, bugün bürokrat gruba dahil gözüken bir kısım subayları da kapsayan aydınlar, beşinci şık(e)'a uyan bir özdeşlik ya da bağlantı içinde olurlarsa, kısaca tabandaki halk kitleleri ile kendilerini aynı safta görürlerse yukardaki diğer dört şık (a,b,c,d) 'taki bürokratlardan olmaktan çıkacaklardır. Önemli olan da budur.

Emekçiler aleyhine, konformist imtiyazlı bürokratların bir kısmını

* Türkiye'nin bağımsızlığını isteyen ve kendilerine devrimci diyen kimseler Abdülhamit piyesini protesto etmeden önce bu değerlendirmeyi yapmalılar.

da çeşitli kamu kuruluşlarında buluyoruz. Bunların halktan kopuk olarak kurdukları kampları, dinlenme evleri, lojmanları ile birlikte görüyoruz. Ve bu eğilim gittikçe artmaktadır. Peki, bu değirmenin suyu hangi arktan gelmektedir? Bunu sormak gerekir.

Bürokrat imtiyazlı yönetici elemanları, sendikalarda hatta parti gibi kuruluşlar içinde de bulabiliriz. Ve bunların tabanla birlikte hareket edebileceğini düşünmek güçtür.

Genel gözüken kural, ekonomik gücün politik güce dönüşümüdür. Bunun tersi de olamaz değildi. İşte şimdi Türkiye'de olan budur. Tarih ırmağı sanki geriye akmıştı. Fakat bu geri akan ırmak kaynağını yıkamış ve şimdi açık, duru olarak ileri akıyor sanıyorum.

Tarihi Türkiye bürokrasisinin önemli kesiminin sınıfa dönüştürülmesi, politik-militer bir gücün ekonomik güce dönüşmesi demektir. Ve bu yoldan yıkanan dirilen tarih, artık daha belirgin akacaktır... Çünkü: a) Tarihi eski batıcı-laik bürokrasi grubu artık doğucu-islamcı geniş halk cephesinin karşısına gerçek yüzü ile, sınıfsal yüzü ile çıkacak; yani giderek kavga batıcı-laikler ile doğucu-islamcılar arasında olmaktan çıkacaktır. b) Emperyalizmin bugünkü aşamasında Türkiye'de üretim araçları sahibi sınıflar yine giderek dışarı ile daha fazla işbirliğine mahkum olacaklardır. c) Bugüne değin doğucu-islamcı akımı kullanan ayan artıkları ve eşraf uluslararası seviyede yerini aldıkça, yine giderek, bu akımın tabanı ile karşıt oldukları açıkça su yüzüne çıkacaktır. d) Tarım kesimi ile sanayi kesimi arasında sanayi kesimi lehine olan verimlilik farkı (ki bu sanayileşme için sebeptir) şehirleri kazançlı kılacaktır. Fakat tarihi sorumluluğu büyük montaj sanayiine dayanan bir sanayileşme modeli işleyemez olunca, yani çıkmaza girince, köysel bölgelerle şehirler arasında kapitalistlerin istedikleri tamamlaşma yürümeyecektir. Ve sömürü boyunduruğuna yurt ölçüsünde bir direnme olacaktır.

Çağımızda *sermaye kılığına girmiş insanın insan sömürmesi ilişkileri*, gittikçe daha fazla uluslararası nitelik kazandığı gibi, sınıf mücadeleleri de uluslararası mücadeleler olmaktadır. İşte

bunun içindir ki, Türkiye gibi tekil azgelişmiş ülkelerin meşru bağımsızlık kavgası milli niteliktedir.

Öyle ise şu ana kadar getirdiğimiz analize göre, meşru bağımsızlık kavgasının stratejisi de ana hatlarıyle bellidir. Yani, bağımsızlık için ekonomik yapıyı değiştirmek üzere içe ve dışa karşı kimlerin aynı safta yer alabileceği ve meşru savunmanın uzun süreci içinde bu safa kimlerin sonradan katılabilir ve kimlerin uzaklaşabilir, hatta ihanet edebilir olduğunu ana hatlarıyla anlamak güç değildir artık!

DÜZENİN YABANCILAŞMASI ÜZERİNE

29 Temmuz ve 5 Ağustos 1969 tarihlerinde ANT Dergilerinde yayınlanan eleştirilere cevap yazısı

-I-

Yayınladığımız son kitapta kendi gücümüzce gözetilen amaç, henüz öğrenmek çağında olan sol için *ne yapılmalı*yı göstermek, bundan da *ne yapılmalı*ya doğru yönelen bir adım atmaktı; ya da *ne yapılmalı*ya varacak ipuçları vermekti. Yoksa, *ne yapmalı*yı bütünüyle vermek, daha fazla bir çalışmayı gerektirir. Ve bu işin, Türkiye'deki tartışma ve eylemlerle daha çok kollektif bir çaba ile belirleneceğini kabul ediyorum. Yalnız, devrimciler bu ana kadar devrimin niteliğini ana hatlarıyla bilmeliydiler. Bunun için de kimlerin dost, kimlerin karşı olacağını doğru olarak hesaplamaya girmeliydiler. Bu arada Osmanlı ve Cumhuriyet bürokratlarını tarihi olarak yeterince anlamalı, toplum yapısında yerine doğru oturtmaya çalışmalıydılar. Bunların ana çizgilerinin, ekonomik statülerinin, ideolojilerinin nasıl geliştiğini ve gelişme içinde uğradığı değişiklikleri ortaya koymalıydılar. Bunları kendi ölçülerimiz içinde yapmaya çalışırken, konuya statik bir açıdan bakmak esasen olamazdı. Ve buna göre *karmaşık, hiyerarşik bürokratik kliğin* hiç değişmeyeceğini ben hiç bir zaman söylemedim. Bunlardan bir grubun şimdiye kadar tarihimiz içerisinde ters anlaşılmış *ilericilik*(!) çizgisinin de dışına çıkabileceğini kabul ediyordum. Ve bunların emekçilerle, fakir halk sınıflarıyla tamamlaşan bir birlik içinde olabileceklerine de işaret etmiştim. Fakat, bu iş, bana ancak tarihi bürokratik mekanizmanın dışına çıkarak mümkün gözükmektedir. Yoksa ona bağlı, onun çerçevesi içinde kalarak değil: Bilindiği gibi, devrim, "bürokratik ve askeri mekanizmanın *el değiştirmesi*" değildir. Bunu devrim sanmak, *oportunizm*dir. Ezberciler, eksik şematikler, bu noktaya çok dikkat etmelidir, bana göre. Özellikle bizim Osmanlı'dan beri gelen bürokratik mekanizmamız, başka ülkeler bürokrasisine göre çok daha köklü ve önemli gözüküyor. Ona girmek ve onunla olmak, onun tarihi ağırlığının, bugünün dünya

ve yurt koşulları içindeki asıl gelişme yoluyla ortaya çıkan ağırlığının mihrakına girmek olanağı fazladır. Bu arada, bizim bürokrasimize, özellikle dikkati çekmek istedim. Sanıyorum, bu da bir ölçüde yerine geldi.

Kitap hakkında yapılan eleştiriler üç gruba ayrılabilir.

Bunlardan birincisi, okumadan ya da anlamadan eleştirenler. Bunu geçiyoruz.

İkinci grup, kitabın aynasından kendilerini baş aşağı gören gayriciddi ve metodsuz olanların grubudur. (Varlık ve Pen Club'ün bazı üyeleri gibi...) Elbette onlara da cevap vermeğe değmez. onlara cevap, kendileri, daha doğrusu beyanlarıdır.

Üçüncü grup ise, ciddi gözükenlerdir. Bunlara kitabın yeni baskısında önsöze yapılacak geniş bir katkı ile cevap verilecektir. Ve aynı yerde bazı noktalara daha çok açıklık getirmeye çalışılacaktır.

Dr. Yalçın Küçük'e gelince... Kitapla ve sonra çıkan yazılarımla ilgilendiği ve ilk yaklaşım olarak ciddi gözüken bir eleştiri yapıp yayınlanmak üzere ANT'a gönderdiği için, önce teşekkür ederim. Şüphesiz bana bazı hususları özet olarak açıklamaya da fırsat verdiği için ayrıca memnunum. Fakat, bir analiz niteliği taşımayan, ne istediği pek de belirli olmayan eleştirisinin geliştirilmesi ve bu konuda çalışmaya devam etmesi yararlı olacaktır.

Dr. Küçük'ün eleştirisi, anlayabildiğim kadarıyla iki bölümden ibaret. Birinci bölümde, sanıldığının aksine, kitabın Türkiye'deki son olayları açıklayamadığına, bu hususta başarısız olduğuna gayet kategorik ifadelerle değinilmekte, ortaya konmuş bazı meseleler, metine, kelimelere rağmen bilmem neden, abartılmaktadır. (Sınıf meselesi ihracı gibi...)

İkinci diyeceğimiz bölümde, benim yanılmamın sembolik dedikleri üç kaynağı verilmektedir.

Benim cevabım da bu iki bölüme olacak. Dr. Küçük'ün aksi yönde hareket edeceğim ve önce "*yanılma sebebi*" dedikleri üç tarihi nokta üzerinde duracağım. Bunlar cevaplandırıldıktan sonra, ikinci

bölümde bizim analizimizle ortaya çıkan çerçevenin bugünkü olaylara uyup uymadığı meselesini cevaplandıracağım.

BİRİNCİ BÖLÜM

Dr. Küçük'ün meseleyi ele alış biçimine ve anlamakta güçlük çektiğim metoduna dikkati çekmek üzere hemen bazı sorular soracağım:

a) Kendilerinin sembolik dediği, tarihi yanılma sebebi olan üç husus (ki bunlar eksik ya da yanlıştır), analizimizin asıl doğrultusuna, tarihi süreç içinde nasıl bir etki yapardı? b) Bunlar doğru olsaydı dahi, bunların yanında, bir olayı ya da kurumu belirleyici başka unsurlar var mıydı? Bir olayı belirleyen çeşitli etkenlerden sadece bir iki işareti ele alıp diğerlerini görmemek, ya da soyutlamak için diğerlerinin önemsiz olduğunu göstermek gerekmez mi? c) Ayrıca, Dr. Küçük'ün yaptığı gibi, bir mantıki sonuç çıkarmak için yetersiz unsurlardan hareketle, teferruatın üzerine fazla basarak (bize sübjektif gibi gözükmese bile) ulaşılması mümkün olmayan yerlere varılmaz mıydı? d) Diyalektik, bir ülkede, zigzagları ile doğrusal ve mekanik bir eğilim mi gösterir? yoksa sebeplerin yarattığı sonuçların da sonra sebep olarak katıldığı kümülatif ve karmaşık bir eğilim gösterebilir mi? Ve devrim için belirecek zayıf halka, nasıl ortaya çıkar? Dr. Küçük bu hususta hem Türkiye hem de Vietnam olaylarında sonuçların sebep olarak etkilerini dikkate almaz bir tutumda gözükmüyor mu?

Nasıl bir metod anlayışıdır ki "*Küçükömer sanayici kapitalistleri, batıda doğmalarından daha önce, Osmanlılar'da arıyor?*" aslında bu sözler dahi, Dr. Küçük'ün kapitalist gelişme sürecini nasıl anladığı konusunda bizi tereddüde düşürüyor. Eleştirel süreç kavramı zaman zaman yok gözüküyor. Bu ve diğer hususları ortaya koymak üzere önce yanılmamız için gösterilen söz konusu tarihi sebeplere el atalım.

1. Dr. Küçük bu bölüme şöyle giriyor:

> "*Küçükömer'in modeli nerede yanılmaya başlıyor Bu işin çizdiği gelişmeyi hatırlamak gerekir. Yalnız tekrar gerekli*

değil, hiç olmazsa doğruların tekrarı. Şurası hemen söylenmelidir ki, Küçükömer'in çalışmasında birçok doğru var. Bunların bazısı ilk kez söyleniyor, bazısı daha açık, daha belirli. Fakat söylenmeyen ve eksik söylenen bir-iki nokta yanılmanın kaynağını göstermeye yetecektir."

"*Kanuni Kanunnamesi'nin üzerinde durulmamış olması, noktaların ilki. 16. Asır'da köylü toprağa bağlanıyor bu kararname ile. Bu asırda -ikinci el kaynaklardan öğrenildiği kadar- biliniyor, fakat şikayet defterlerinin incelenmesi tamamlayıcı bilgiler verebilir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden başkente angarya ile ilgili şikayetlerin gelmeye başladığı görülüyor. Bu iki bilgi pek yeterli olmamakla birlikte, klasik feodalitenin özelliklerine ilk adım sayılabilir. Veya hiç olmazsa, sömürü oranının arttığının işaretidir. Bu da anlaşılır bir şeydir. Çünkü, artık bir ganimet olma özelliğini yitirmiş durumdadır.*"

Burada Yalçın Küçük'ün ilk işi, şu olmalıydı: Küçükömer şunları doğru olarak söylüyor, demeli ve eleştirilen, doğru bulunmayan hususların doğrulardan nasıl ayrıldığını, nasıl çelişik ifadeler olduğunu ortaya koymalıydı. Çünkü, yanlışlarla analizin bütünlüğünün bozulup bozulmadığı ve belkemiğinin kırılıp kırılmadığı ancak bütün içinde ağırlığına, önemine göre belli olurdu. Kaldı ki, söylenenler hem eksik, hem yanlış.

Önemsiz yanlışlar:

a) Kanuni Kanunnamesi nedir? Süleyman Kanunnamesi mi? Bu da Kanuni zamanında değil, İkinci Beyazıt zamanında toplanmıştır (Halil İnalcık). b) Şikayet defterleri, Yalçın Küçük'ün söylediği tarihte yoktur. Ancak 17 yüzyıl ikinci yarısında başlar (H. Sahillioğlu). Reayanın şikayetleri mühimme defterlerinden, adaletnamelerden anlaşılabilir.

Gelelim esas meseleye:

Demek ki, Dr. Küçük'ün yazdıklarını yanlış anlamadıysam,

a) Köylülerin toprağa bağlanma gayretleri, b) Angarya ile ilgili şikayetlerin varlığı, klasik feodalitenin özelliklerine ilk adımdır.

c) Ganimet bir kaynak olma özelliğini yitirmiş olduğundan sömürme oranı artmış. Hemen soralım, peki ne olmuş da ganimet bir kaynak olmaktan çıkmış acaba? Ganimetin kaynak olmaktan çıkma aşamasında tamamen biçimlenmiş olan Osmanlı üretim ilişkilerinin bunda etkisi nedir? Sömürü oranının artışı ile ganimetlerin azalışı, hattâ eksi olması arasında, Dr. Küçük'ün söylediği gibi tek yanlı değil de, karşılıklı ilişki yok mudur? Sonuçlar da sebep olabildiği üzere, aralarında karşılıklı bağlılık vardır. Bu süreç, esas üretim ilişkileri çerçevesi içinde, yani ona bağlı olarak işlememiş midir? Bize göre işlemiştir.

Osmanlı üretim ilişkilerinin merkeziyetçi niteliği, birikime karşı bir sürece yol açan başlıca özelliktir. Bu merkeziyetçi sistem, bölünmeye, feodal üretim ilişkilerine geçmeye de ayrıca engeldir. Merkeziyetçi hizmet hiyerarşisi, feodalite kavramıyla esasen barışmaz. Batıda çeşitli aşamaları gözüken feodalite içinde kapitalist ilişkiler doğduktan sonra, feodalitenin dönüşmeye başlamasıyla ancak kapitalist merkantilist aşamada merkeziyetçi teokratik milli krallıklar kurulur. Oysa, Osmanlı merkezi otokrasisi böyle bir gelişmeyle kurulmamıştır. Ve milli nitelik kazanmamıştır. Osmanlı mülkiyet düzeni, merkeziyetçi olarak kurulmuş (istila edilen bir çok yerde mevcut feodal ilişkiler er ya da geç tasfiye edilerek), islami ideoloji ile birlikte "toprak ve reaya padişahındır" düsturu altında esasta merkeziyetçi kalmıştır. Reaya dışında kalanlar (H. İnalcık'a göre sınıf), askeri *hizmet* erbabıdır. Feodal senyörlük ve manoryal sistem, Osmanlı'da kurulmamıştır.

Feodal üretim ilişkileri, büyük ölçüde, bölünmüş ve esas olarak kapalı para ekonomisinin çok önemsiz olduğu ekonomik üniteler içinde işlemiştir. İster kiliseye mensup, ister laik olsunlar, senyörler ve krallar arasında *fief* verme ve vasallık bağlantıları bulunmakla beraber, krallık bu düzenin kendisine hizmet edilen merkezi haline gelmemiştir. Feodal düzende gelişen üretim ilişkilerinin, büyük ölçüde Osmanlı merkezi sisteminde göremediğimiz şu özellikleri vardır: a) Feodal üretim ilişkileri, esas olarak feodal senyörün toprağı içinde işler biçimde gelişmiş ve veraset önem kazanmıştır. Ve senyörlerle krallar arasında kuvvet dengesi ağır basar. Mevcut

zayıf hiyerarşi, önemli bir ekonomik bağımlılık anlamını taşımaz. Vasallık kurumu, çok taraflı olup, bölünmüşlük içinde karmaşık bir dengeyi gösterir. b) Senyörün toprağı üzerinde artık ürünü alabilmekte karar alma gücü, feodal hukuk içinde düzenlenmiştir. Ceza verme, kararları genel olarak uygulama yetkisi de senyöre aittir. Önemli senyörlerin idam sehpası meydanda durur ve egemenlik işaretidir bu. c) Feodal bölünmüşlük içinden, egemen sınıflar meclisleri ve parlamentolar belirip gelişebilecektir. Zamanla bu meclislere burjuvalar da girecektir.

Osmanlıda:

a) Merkezi sistem kuruluştan itibaren gelişmiştir. b) Padişah ile Beylerbeyi, Sancakbeyi, zaim, timarlı sipahi arasında bir kuvvet dengesi değil, mutlak bir hizmete dayanan hiyerarşi vardır. Bunlar kapuya (saraya) bağlıdır. Toprak ve reaya padişahındır. Ara yerde bürokratlar vardır. Merkeziyetçiliğe karşı sivrilmeler, sistem gereği ezilecektir. Böylece feodal ilişkilere kapı devamlı kapalı tutulmaya çalışılacaktır. c) Osmanlı'da ceza sistemi merkezileşmiştir. Şeriat uygulayıcısı kadılar, yönetici diğer bürokrasiden bağımsızdır. Beylerbeyi, Sancakbeyi gibiler, alınan kararların, cezaların ancak uygulayıcısıdırlar. Bu hukuk ve ceza sistemi, islamiyet içinde kalıplarını bulmuştur. Merkeziyetçi ilişkiler ile ümmetçilik, cemaatçilik birlikte oluşmuştur. d) Feodal bölünmüşlükle birlikte, giderek gelişen hakim sınıflar meclisleri, şehirlerde belediye kuruluşları, krallık merkezlerinde ve diğer bölgelerde parlamentolar ortaya çıkmıştır. Hattâ, daha sonra parlamentoların, mutlak krallıkların ortaya çıkmasında dahi geliştiği, mutlak krallarla devamlı tartışma merkezleri oldukları görülmüştür. Oysa Osmanlı'da islamiyetin başlangıcındaki "şura" kurumu işlememiş, merkezi ve bölge divanları bürokratik hizmet hiyerarşisi içinde demokratik ve sınıf niteliği bulunmayan kuruluşlardır. Belli tarihten sonra padişah divandan perde arkasına da çekilmiştir. e) Merkezi sistem, feodal gelişmelere yol açmamak için istila edilen yerlerde mevcut feodal hizmet şeklindeki angarya kurumunu kaldırmıştır. Bu hizmeti belli miktarda paraya çevirerek merkezi sistem geliştirilmiştir. Bu hususta, Halil İnalcık'ın değerli çalışması ürünü

olan **Adaletnamelerinde** gayet açık izahat vardır. Sadece bir istisna şudur: Kıbrıs'ın fethinden sonra oradaki devlete ait şekerhane ve tarlalarda reaya için bir günlük angarya kabul edilmiştir. Diğerleri paraya çevrilmiştir. Ayrıca, reaya'nın tımarlı sipahiye ambar yapmasına (ev değil) da değinilebilir. Reaya'nın vergi borcu olarak öşürü ambara ya da en fazla bir gün mesafedeki pazara arabalarıyla götürme zorunluğu, tarım ekonomisinde bir angarya olarak kabul edilemezdi.

16. ve 17. Yüzyılı incelemiş başlıca tarihçiler,(bu arada Ömer Lütfü Barkan, Fuat Köprülü, Halil İnalcık, Osman Turan gibi) Osmanlıda feodal bir düzen bulmamışlardır. Toprağa bağlama gayretleri sadece 16. Yüzyıl başında toplanmış kanunla değil, ondan önce de vardı ve sonra da devam etmiştir. Fakat feodal senyörlük ve manoryal sistem Osmanlı'da kurulmamıştır. Toprağa bağlama gayretleri, bir unsurdur. Fakat prensip olarak Osmanlı'da angarya yoktur. Sözü edilen dönemde ve eskiden beri Ortadoğu'da para ekonomisi, feodaliteye göre önemli bir derecededir. Bu dönemde basit meta üretimi ve ayrıca manüfaktür benzeri müesseseler Osmanlı'da kurulmuştur. Osman Turan (**İslam Ansiklopedisi**, İkta Bölümü'nde), Osmanlı tımar sisteminin nereden geliştiğini açıklarken, bu sistemi Selçuklular zamanındaki iktadan feodal eğilimlere müsaade etmeme bakımından ayırır. Hatta Anadolu Selçukluları'nda da iktaların feodal sisteme engel olucu biçimde verildiğini iddia eder.

Esas düzenden, şikayetlerde gördüğümüz gibi, bid'atlar ortaya çıkmasının sebepleri doğru olarak anlaşılmalıdır. Burada Dr. Küçük'ten sözünü ettiği sömürü oranının neden arttığını tek taraflı olmadan açıklamasını isterken, sömürenlerin kimler olduğuna dikkat etmesini de isteyeceğiz. Bunlar merkezi sistemin bürokratları, kullarıdır. Mültezimlerdir, eminlerdir, mukata, sahipleridir, beylerbeyidir, sancakbeyidir, zaimlerdir, sipahilerdir, hattâ kadılardır, vs. Bunların elkoyduğu artık ürünün nereye gittiğini biz açıklamaya çalıştık. 17. Yüzyıl sonunda ortaya çıkan derebeyleri, ya da ayan, ya da ağalar, esas itibariyle feodal özellikleri bütünüyle gösteremeyecektir. Bunlar kapitalist ilişkilere

gireceklerdir. Kalkı ki ele alınan dönemde sömürücü bürokratların Kanunu Osmani dışına çıkan bid'atleri oldukça merkez, adaletnamelerle bunları şiddetle menetmiş, cezalandırmıştır. Zaten bu cezalandırma da, sistemin içinde mevcuttur. Fakat esas hatlarıyla bu merkeziyetçi düzen bölünmüş niteliği olan feodaliteden başka bir üretim ilişkisini, başka bir üretim biçimini temsil eder.

2. Dr. Küçük, yanılmamızın ikinci kaynağı olarak da şöyle diyor:

Patrona İsyanı başka bir açıdan önemli. Bunun Lale Devri ile ilgili yanı daha az önemli.

Görünüşte neden'dir. Asıl neden, uzun süren ekonomik bunalımdır. Özellikle İran'la ticarette ithalat fazlası sonucundaki depresyon, İstanbul esnaf ve zanaatkârlarını sarsmıştır. Bunun neticesi olarak ortaya çıkan, devlete kısa bir süre için de olsa, el koyan hareketin anlamı, bir yandan bütünüyle ekonomik nedenli bir olay olmasından, diğer yandan esnaf ve zanaatkarların devlete el koyacak kadar güçlü olduğunu göstermesinden ileri gelmektedir

Garip şeyler doğrusu!.. Biz diyoruz ki,

a) Daha 18. Yüzyıl başından beri girişilmiş devletçilik hareketleri var.

b) Esnaf yeniçerileşmiş, yeniçeri esnaflaşmış; o kadar ki hem 17. bölüklü orta'dan olacaksın, hem de Patrona'lı olarak, hamam tellağı olacaksın,

c) İstanbul'da 90 bin kadar olduğu söylenen hattat mevcut (matbaa bu sırada geldi).

d) Fiyatlar devamlı yükselmekte.

e) Halkın dışında bürokrasi padişah ile birlikte büyük lüks ve merasim içinde bir çeşit barok üslûpla yaşamakta.

f) Patrona Halil İsyanı'ndan çok önce uzun süren ve isyana kadar devam eden İran Savaşı vardır. Bu savaşlar Osmanlılar için yıkıcı olmuştur. Esasen harpler, diğer koşullarda uygun ise, bir başkaldırma, bir ihtilal için, zincirin halkalarını zayıflatıcı çok önemli etken olmaktadır.

Bu koşullar altında İran'la olan ithalat ve ihracatta ithalat fazlası

olsa bile, bunun önemi nedir? Ekonominin iyi durumda olduğunu söyleyen kim? Kim yapmış bu fazla ithalatı? İthal fazlası yeni bir olay değil ki Osmanlılar için. Dr. Küçük'ün asıl hatası şu noktalardan ileri gelmektedir: Esnaf, yeniçeri, tekke birliğini ihmal etmek ve tarihi süreç içinde Lale Devri'nin bu birliğin çıkarlarıyla ters düşüşünü görmemektir. Yeniçeri, İstanbul nüfusu içinde ayrıca önemli bir yer tutmaktadır. Diğer bölgelere göre, söz konusu birlik, bir ara da İstanbul'da etkili olmaktadır. Bunlar içinde "İran'dan ithal fazlası asıl önemli olaydır. Küçükömer bunu unutmuş" denilmesini değerlendiremiyorum. Yoksa, küçük hacimli kitapta ortaya konmak istenen belkemiği üzerinde unutulmuş, ihmal edilmiş sürüyle tali etken elbette vardır. Dr. Küçük'ün ithal fazlasına birinci derecede önem verişini ne ile açıklayacağını doğrusu merak ederim.

3. Yanılmamızın üçüncü sebebi de şöyle açıklanıyor:

> "*Üçüncü nokta, 19. Asırdaki meşhur Türk-İngiliz ticaret anlaşmasından beş-on yıl önce ortaya çıkmış Kel Mehmed Olayı'dır. Sadece Aydın çevrelerini etkisi altına alan ve karacahil birisi tarafından yönetilen bu "Halk" hareketinde ileri sürülen istekler arasında serbest ticaretin yeralması oldukça düşündürücüdür.*"

Dr. Küçük, önce ileri sürülen istekleri değerlendirmeli ve onlar içinde İngiliz seyyahının sözünü ettiği *serbest ticaret* isteğini yerine koymalıydı. Yoksa koşullarından cımbızla kopartılmış sözcükleri ortaya atmalıydı. Tutum ve metod yukarda ortaya konan iki yanılma iddiası ile aynıdır burada. Öyleyse ben, kendilerine *hayır* diyemeyeceği şu soruları sorayım: a) Sultan İkinci Mahmut bu dönemde tepe noktasına gelmiş derebeyi ya da ayan'la birlik değil midir? Hele bu bölgenin Karaosmanoğulları ile? b) Simavi'lerden Börklüce Mustafa sarp dağlarla çevrili verimli ovaların yer aldığı bu bölgede egemen olmadı mı? c) Aydın'da suhte'ler ayaklanmadı mı? d) Aydın, Celali'lerde önemli olmadı mı? e) Atçalı Mehmet, 17. Yüzyıl başlarında bürokrasiye karşı halkı korumayı şart koşan ve and içen ve halkla beraber vuruşan Birgi'li Cennetoğlu'nun etkisinde kalmadı mı? f) Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla

birlikte bektaşiliğin yasaklanması üzerine bazı Bektaşi şeyhleri Atçalı'nın yanına gelmedi mi? Hatta mevlevi şeyhleri dahi bu işe karışmadılar mı? g) Padişahın gavurlaşıp setre pantalon, iskarpin giymesi bu hareketle protesto edilmedi mi? h) Bu hareket şeriatın uygulanmasını istemiyor muydu? Mehmet böyle yapmadı mı i) Bu harekette Atça'lı Mehmet'e müşavir olarak din adamları yanında çeşitli sınıf ve zümrelerden önemli kimseler katılmadı mı? k) Yine bu hareketten önce, Mora İsyanı ve Rus harbi büyük masrafları da doğurunca, halk üzerine ilave salmalar, vergiler konmadı mı? l) Bütün bunlar içinde esas başkaldırma bürokrasiye karşı değil miydi, kısaca devlete karşı değil miydi? *Mültezimler, voyvodalara, zabitlere karşı* değil miydi? Bunların halktan topladığı gayri adil vergilere karşı değil miydi? Mehmet'in şeriatı uygulayarak devlet adına topladığı vergilerin miktarı memurların topladığı vergilerin onda biri kadar değil miydi? Bu arada devlet kuvvetinin egemenliğini Senedi İttifak'la tescil edilen bir biçimde padişahla bölüşen mütegallibe ayana da karşı değil miydi? Bütün ekonomik toplumsal tıkanıklıklar, tekkeler, tegallüp, bid'at da olsa halka karşı devlet adına yapılmıyor muydu? Bu ortamda tarım ile esnaf arasında bir tamamlaşmanın güçleneceği normal değilmiydi? Bu arada serbest ticaretin (hangi ticaretin?) de talebi neyi gösterebilir ki? Yukarki sorulara hayır diyemiyecekse, ki diyemiyecektir, o takdirde Yalçın Küçük ne istemektedir? Atça'lı bir yanaşmadır, ağasının kızına aşıktır, isteyince büyük hakaret görür. Bu da işin psikolojik yanı. Avrupa'da imparatorluğun kuzeybatı kesimini emri altına alan babasının bürokratlarca öldürülmesinin intikamını almak isteyen, bir ara vezir de yapılan Pasbanoğlu Osman Paşa vardır. O, Mehmet'ten daha önce, ölene kadar Vidin merkez olmak üzere hüküm sürdü. Etrafına topladığı adamlarla, bayrağı, aşırı vergilere, bu arada ayana karşı da açtı. Bu gibi olaylarda esas hedef, devlet, ya da onun somut temsilcisi bürokrasidir.

Çağatay Uluçay, Atça'lı Mehmet meselesini yerine iyi koymuştur. Meselenin bütünü içinde İngiliz'in sözünü ettiği serbest ticaret yerine konulabilir. Asıl mesele, sömürücü olarak bürokrasinin

gözükmesi... Mütegallibe ayanın da bu işe ortak oluşudur. Ayan'a karşı olmak, ikinci derecede gözükmektedir.

İş böyle olunca, bize karşı reddiye diye öne sürülen hususlar, son derece önemli olarak ele alınıp koşullarından sıyrılınca "red" niteliğini kaybeder. Tekrar edelim ki, Dr. Küçük, yukarıki üç red sebebini, önce tarihi eğilimde yerine koymalı, sonra ele alınan çağda önemini araştırma ile tesbit etmelidir. Bu yapılmadığında işin ciddiyeti kayboluyor, kanısındayım.

-II-

Tekrar edelim. Dr. Küçük:

a) Söylemediğimiz şeyleri bize çok rahatlıkla söyletmektedir. b) Söylediklerimizi ise başkalarının da yaptığı gibi, söylenmemiş kabul edip sonuç çıkarmaya çalışmaktadır. c) Önemsiz noktaların, teferruatın üzerine çok basmaktadır. d) Ayrıca metod anlayışında anlaşma mümkün gözükmemektedir.

Geçen sayıda, bizim analizimize karşı ortaya attığı üç engeli, tarihi gerçek ve metod bakımından yerine koyduktan sonra şimdi Dr. Küçük'ün söylediklerinin bir kısmını cevaplandırmağa devam edelim. Dr. Küçük diyor ki:

> "*Bu sembolik hatırlatmalar ne anlama gelmektedir? Bu soru tekrar Küçükömer'in modeline dönmeyi gerektirir. Küçükömer'in tablosunda sömürücü ve dolayısıyla devlete hakim olabilecek yapıda iki güç var: Kapitalistler ve feodaller. Kapitalistler yoksa-Küçükömer, sanayici kapitalistleri batıda doğduklarından daha önce Osmanlı'da aramaktadır-ve eğer klasik feodalite doğmamışsa devlet ortadadır. Diğer hiçbir güç ciddiye alınmaya, olayların açıklanmasında kullanılmağa değer bulunmaz. Toprak ağası arada bir yardımcı olarak görülen, bazen şu tarafa bazen bu tarafa destek olan bir güçtür. Fakat hiçbir zaman önemli ve açıklayıcı sınıf sayılmaz.*"

Bununla ne demek istediğini de anlamak çok güç benim için. Fakat

anladığım iki nokta var. Ve bunlara dayanarak hemen soruyorum:

a) Batıda merkantilist dönem nasıl ve ne zaman başladı; manüfaktür (sanayi devrimi değil) ne zaman başladı? Tarihi evrimin gelişmesi nasıl oldu? Sanayi devrimi aşaması uzun bir süreçle varılan bir aşamadır. Sanayi devrimi ile kapitalist ilişkiler ağırlığını duyuracak, üst yapıda giderek değişim olacaktır. Biz, Osmanlı'da böyle bir dönüşümün uzun süreli bir perspektif içinde neden oluşamadığını aradık. Burada Dr. Küçük, hem tarih, hem de metod hatası yapmaktadır.

b) Biz, devletin ortada olup olmama koşullarını da yerine koymaya çalıştık; yani devlet ne zaman ortadadır, daha doğrusu ne zaman *politik bir boşluk* (vacuum) var gözükür? Sınıf (iç ve dış çelişkileri, politik, ekonomik kavga, bu boşluğu tarihi süreç içinde nasıl doldurabilir?

Dr. Küçük, unsurları eksik bir düşünce biçimiyle, bize fantezi yapıyor görünmektedir. Klasik dediği feodaliteyi var mı kabul ediyor, yoksa bir yandan da kapitalist ilişkilere girmiş ayan ya da ağaları* mı esas alıyor? Mesele artık-ürüne kimlerin el attığı ve bunu ne yoldan yaptığıdır. Bizim yaptığımız tarihi iktidar ve muhalefet analizinde toprak ağalarının yeri kolayca bulunur. Dr. Küçük ya bulamamış, ya da anlamamış.

Feodalite doğmamışsa devlet ortadadır, demek istiyormuşuz. Kendileri Marx'tan, hattâ Lenin'den örnek verirken bunların bürokrasi hakkındaki görüşlerine birazcık değinselerdi, çok yerinde olurdu. Biz yeni baskının önsözüne katkıda bunlara da ayrıca yeterince değineceğiz. Yalnız Dr. Küçük'e daha önce **Ant**'taki bir yazımızda Marx'tan aldığımız ifadeleleleri tekrar hatırlatacağız. **Alman İdeolojisi**'nde Marx şöyle demektedir:

> "*Bir zümre (sosyal tabaka) değil de, bir sınıf millet olmasından ötürü, burjuvazi, kendisini mahalli planda değil, millet planında organize etmek ve (fertlerinin) ortak menfaatlerine genel bir form (şekil) vermek zorundadır. Özel*

* Ayan isimlerinde bazen bey, bazen de ağa sıfatları vardır. Rusçuk Ayanı Tirsinikoğlu İsmail Ağa, Batı Anadolu Ayanı'ndan Karaosmanoğlu Hüseyin Ağa, Mehmet Ağa vb.

mülkiyetin topluluktan kopması (sıyrılması) dolayısıyla, devlet sivil toplumun dışında ve yanında yeralan özel bir varlık haline gelmiştir. Ama bu devlet, burjuvaların hem içerde hem de dışarda, mülkiyetlerini ve menfaatlerini karşılıklı olarak korumaları ve garanti altına almaları amacı ile kabul ettikleri (ortaya koydukları) bir organizasyon şeklinden başka bir şey değildir. Devletin bağımsızlığına sadece zümrelerin (sosyal tabakaların) gelişerek sınıflar haline gelmedikleri ülkelerde rastlanmaktadır, bugün. Yani, öteki gelişmiş ülkelerde ortadan kalkmış olan zümrelerin hâlâ bir rol oynayabildikleri, yani karma bir düzenin hüküm sürdüğü ve halkının belli bir bölüğünün öteki bölükler üzerinde hakimiyet kuramamış olduğu ülkelerde rastlanmaktadır. Almanya'nın durumu özellikle bu anlattığımız şekildedir En modern devlet örneği ise, Kuzey Amerika'da görülmektedir. Fransız, İngiliz ve Amerikan yazarlarının hepsi de devletin, sadece özel mülkiyeti korumak için mevcut olduğunu ileri sürmektedirler. Ve böylece bu kanaat, herkesin kafasına yerleşmiş bulunmaktadır"

Demek ki, herhangi bir sınıfın ağırlığı diğerleri üzerinde kurulamadığından, bürokrasi, Hegel'ci anlamda üniversal bir kuruluş olmadığı halde, devleti elinde tutabiliyor.

Bizde saray ve onun kulları (bürokratlar) sömürenlerdir. Reaya (Müslüman ve Hıristiyan) sömürülen sınıftır. Sömürenler, aşağıdan gelen bir sınıfa değil, tarihi süreç içinde kurulmuş merkeziyetçi üretim ya da mülkiyet ilişkilerine dayanır. Eylem bunu devam ettirmeye yöneliktir. Fakat bu ilişkiler, kendi hastalığını da geliştirir. Özel elde merkantilist bir aşamaya ve manüfaktürün gelişmesine, kısaca özel elde birikime kapıları kapar. Bunda dışsal etkenler ikinci derecede rol oynar. Ve bu ikinci derecede rol, sanayi kapitalizmine dönüşmeyi engellemek bakımından merkezi üretim ilişkilerine yardımcı olur. (Hegemonya paradoksu). Bunları burada tekrar açıklamayacağım. Osmanlı bürokrasisi, karşısında iktidar olabilecek yeterince örgütlü bir sınıfsal güç olmamasından dolayı devlet katındadır. Ve bu devlet katında oluşla, merkezi sitemle,

kendi örgütüyle, başkalarının örgütlenmesine karşıdır. Şu halde, sanıldığı gibi Osmanlı'da devlet tamamen ortada değildir, sahipleri vardır. Ve bu yoldan sömürü olmaktadır. Üretim güçlerinde başkaca gelişme yeterince olamadığından, bu devlet başkalarının eline nasıl geçer? Devrim için objektif koşullar denince, önce bu üretim güçlerinde yeterince gelişme ve sonra tıkanma koşulları kastedilmiyor mu ?

Yeniçeri-esnaf-tekkeler ve islam uleması güç birliği zaman zaman patlamalara sebep olmuşsa, aslında üretim güçlerinin yeterince gelişememesinden olmuştur. Fakat bunların iktidarı merkezde kısa ömürlü olmuş; ve üretim biçimi bozulmuş olarak devam etmiştir. Bozulma giderek süreç içinde ortaya ayan gibi güçleri çıkarmışsa da, bunlar Senedi İttifak'a rağmen, tam iktidar olacak şekilde üretim biçimini değiştirememiştir. Bozulmaya rağmen, hattâ tarımda kapitalist ilişkiye (yerli sanayi ile tamamlaşmadan) gelişmesine rağmen, merkezi sistemin ana unsurları anarşik durumda dahi silinmemiştir. Yeniçerilik kalkınca, padişah-bürokrat ve merkez adına devlet hizmetlerini (mültezimlik dahil) yapan ağa ya da ayan içinde bürokratlar önem kazanacaktır. İmparatorluğun son döneminde bürokrasi yeni ordu ile iyice içiçe girecektir. Ve giderek padişahtan (Abdülhamit kısmen hariç) egemenliği alacaktır. Fakat bu egemenlik, emperyalistlerle paylaşılacaktır. Kurtuluş mücedelesinde bürokrat ve ağa güç birliği görülecektir. Mustafa Kemal'ci grup ya da fırkalarda diğer gruplara ya da fırkalara göre ağalar daha ağır basacaktır. Zamanla üretim güçlerindeki gelişme ile bürokrasi aleyhine ağa ve sermayedar (yerli-yabancı) grupların ağırlığı nisbi olarak artacaktır. Seçim sistemi işledikçe de bu artış devam etmiştir. Yine zamanla emekçilerin, fakir köylülerin nisbi ağırlığı önemsiz de olsa artabilecektir. Unutmamalı ki, bütün bunlar tekelci kapitalizmin koşulları altında olacaktır. Şüphesiz, üretim güçlerindeki gelişme ile sınıfların nisbi ağırlığının politik mekanizmada artışı mekanik olmamaktadır. Sınıflar arası çatışma temelde ekonomik statülere göre belirlenecektir. Bunları kitapta anlatmıştık geçiyoruz.

Burjuva ideolojisi bize yerli burjuvalarca değil bürokratlarca

getirilmiştir. Seçim sistemi ise yerli, yabancı, burjuva egemenliğine yol açmaktadır. Nitekim Türkiye'de bu böyle oluşmaktadır.

Bizde tarihi bürokratik egemenliği anlamadıktan, kabul etmedikten sonra gelişigüzel eleştiri kolayca yapılabilir. Merkezi üretim ilişkilerinin yarattığı Osmanlı bürokrasisi Marx'ın, Engels'in, Lenin'in ve Troçki'nin hattâ Mao'nun karşı olduğu bürokrasiden daha köklüdür. Merkezi üretim ilişkileri içinde ortada bir sınıf imiş gibi (sınıfımsı) sömürme olanağına sahip grup yeterince dikkate alınmayınca, Marx'ın bürokrasi üzerine olan sözleri de kolayca anlaşılamayacaktır. Açıklayalım. Dr. Küçük:

> "*Toprak ağalığı, burjuvalardan ayrı olarak onlarınki ile bağdaşmayan bir sınıfsal yapıya sahip midir? Soru, Küçükömer'in modeli kadar diğer yanda sürdürülen feodalite kapitalist tartışmasını ilgilendirmektedir. Eğer tarımsal meta üretimi olmuşsa, eğer traktör girmişse, artık toprağa sahip olanlar sermayeye sahip olanlardan ayrı düşünemez! Artık onlar da kapitalisttir ve hakiki kapitalistler az olduğu için de önemsizdirler.*" "*Marx, L. Bonaparte'ın darbesinden hemen önceki Fransa'yı çizerken şöyle der: Düzen partisi bir yandan toprak ağa'larının, diğer yandan sanayi ve finans burjuvazisinden meydana gelen bir koalisyondur.*" Ve ekler Marx: "*Tarım büyük ölçüde kapitalistleşmişse de, toprak ağalarının yararı diğerlerinden temelli olarak ayrılır.*" "*Demek olmaktadır ki, toprak ağaları endüstri devriminin olduğu ülkede bile 19. asrın yarısına kadar devletin birinci sahibi olmakta devam etmişlerdir İkinci ortak olarak iktidarda kalmaları ise daha uzundur. Çünkü, örneğin Marx'ın* ***Bonaparte'ın Onsekiz Brumeri*** *adlı çalışması, toprak ağası-burjuva koalisyonunun Louis Bonaparte aracılığı ile iktidarı yeniden alışının serüvenidir.*"

Burada:

a) Toprağa sahip olanlar, sermaye sahibi olanlardan ayrı düşünülmez iddiası kimin? Kapitalist ilişkiler içinde iki kesim arasında tamamlaşma bir zorunluluk, fakat bunu tarım aleyhine

işleyen bir süreç içinde olması normal değil mi? Her şey tefferuatta limite kadar söylenmeli mi? İkisi arasında hiç fark yok, diyen kim ki? Dr. Küçük böyle yazıyor. Ayrıca, hakiki kapitalistler az olduğundan önemsizdir, denmiş. Bunu kim ve hangi koşullar altında söylemiştir?

b) Bir defa Marx, batıda feodaliteden kapitalizme dönüşmede iktidarın bir çırpıda tamamen el değiştirdiğini söylemez; ihtilallere rağmen... Ve geçici dönemler için kapitalistleşen toprak sahibi ile sermayedarlar arasında koalisyon olabilir. Osmanlı'da feodal senyör egemenliği olmamıştır. Olsa olsa, bürokrat kulların egemenliğe ortak oluşu söz konusudur. İktidar, padişah adına üretim ilişkileri bozulup dönüşürken bürokratlardan kime doğru geçme eğilimi göstermiştir? Osmanlı'da bu tarihi gelişmede ayan ya da ağalarla kısmen paylaşılan bir egemenliktir. Yalnız bu noktada tekrar hatırlatalım ayan'ın toprak sahipliği yanında devlete ait bazı hizmetleri bir bürokrat gibi görmeye başladığı gerçeğini de unutmamak lazım. Ve giderek kompradorlar da, levantenlerle birlikte egemenliğe ortak olacaklardır.

Batı'yı inceleyen Marx'ın batı için gösterdiği sırayı ele almak, dogmatik bir tutumdur. Mesele, gösterilenlerden sadece metod uygulamasına dikkat etmektir. Dr. Küçük'ün dogmatik diğer bir tutumu da şudur: Çarlık Rusya ile Osmanlı arasında eksik bir benzerlik kurup, *Lenin'de, ne de başka bir düşünürde Küçükömer'in modeline benzer bir modele rastlanmaz, der.* Biz bu tarz ifadeleri, öğrencilere dogmatik tutum örneği olarak veririz.

c) Yalçın Küçük, sözünü ettiği **Louis Bonaparte'ın Onsekiz Brumeri**'ni anlamamış ve hele orada Marx'ın bürokrasi ve devletin sınıflardan bağımsız hale gelişi ile ilgili sözlerine hiç dikkat etmemiş gözüküyor. Söz konusu kitap, Dr. Küçük'ün söylediğinin aksine 2 Aralık 1851'de L. Bonaparte'ın yaptığı ve ona yirmi yıl kadar hükümranlık sağlayan darbesinin gelişme hikayesidir. Kitabın adını **Napoleon Bonaparte'ın Onsekiz Brumer Darbesinin Taklidi** olarak vermektedir. Şimdi bu kitabın yedinci son bölümünün bir kısmını birlikte okuyalım:

"Fakat mutlak monarşi devrinde, Birinci Devrimde ve Napoleon zamanında bürokrasi, burjuvazi egemenliğini hazırlama aracından başka bir şey değildi. Restorasyon devrinde, Louis-Philippe ve parlamenter cumhuriyet zamanında, bürokrasi, bağımsız olma yolundaki çabaları ne olursa olsun, egemen sınıfın maşası idi. Devletin tamamen bağımsızlaşması, ancak İkinci Bonaparte devrinde olmuştur. Devlet çarkı, burjuva toplumunun karşısında öylesine güçlendi ki, başında 10 Aralık Derneği liderinin bile bulunması yetiyor; yabancı ülkelerden gelen bu uydurma şövalye, içki ve sucuk karşılığında kendisini satan ve durmadan da içki ve sucuk isteyen serseri askerlerin elleri üzerinde yükselmiştir. Fransa'nın göğsüne basıp soluğunu kesen, donuk umutsuzluğun, korkunç cesaret kırıklığının ve aşağılık duygusunun nedenlerini ortaya koyan işte budur.

Bununla birlikte, devlet gücü havalarda dolaşmıyor. Bonaparte, pek belirli bir sınıfı ve hattâ Fransız toplumunun en kalabalık sınıfını, yani küçük toprak sahibi köylüleri temsil ediyor. Nasıl ki, Bourbon'lar, büyük arazi sahibi bir hanedan ve Orleans'lar da büyük para sahibi bir hanedan olmuşlarsa, Bonaparte'lar da köylülerin hanedanı, yani Fransız halkının büyük kütlesinin hanedanı olmuşlardır. Köylülerin seçtiği adam, burjuva parlamentosuna boyun eğen Bonaparte değil, tersine, bu parlamentoyu dağıtan Bonaparte'dır. Üç yıl içinde, kentler, 10 Aralık seçimlerini ters yorumlamayı ve köylülerin elinden imparatorluğu aşırmayı becermişlerdi. Bundan dolayı 2 Aralık 1851 hükümet darbesi, 10 Aralık 1848 seçimine bir bütünlük getirmiştir sadece."

Peki nerede Dr. Küçük'ün ifade ettiği düzen partisi, iktidarı Bonaparte eliyle alış hikayesi? Gördüğüm kadarıyla bu biçim anlayış, son derece tehlikeli olabilir.

Dr. Küçük, Louis Bonaparte toprak ağası-burjuva koalisyonu getirdi, dedikten sonra şöyle devam ediyor;

Aynı durumu Küçükömer, endüstri devrimi yapmamış bir

ülkede bir olasılık olarak bile düşünmüyor. Ve üstelik toprak ağalığının gelişimini büyük ölçüde belirtirken... Bunun sonucu, bütün gelişim tamamlanmamış bir "halk" ile bürokratlar arası ve ne için olduğu pek anlaşılmayan bir savaş özelliğine bürünüyor.

Küçükömer'in bütün bu sonuca vardığı kendi bilgileri içinde gerçekten anlaşılmaz. Çünkü, cumhuriyeti yapan güçler arasında toprak ağalığına önemli bir yer verir Küçükömer. Fakat bu toprak ağaları, ne gariptir ki, devlete ortak çıkmazlar. Bununla birlikte, M. Kemal 1925'lerde toprak reformu yapmak isteyince, mebusla-rının tepkisi karşısında bundan vazgeçmek mecburiyetinde kalır.

Burada da:

a) Dr. Küçük, kitabı dikkatle okuyabilseydi, belki kendisine daha az haksızlık etmiş olurdu. Toprak ağalığının (ayanın) gelişimi büyük ölçüde belirtiliyorsa, bu Osmanlı merkezi üretim ilişkileri içinde Osmanlı bürokratları ile reaya arasındaki çelişmeye büyük ölçüde dayanarak yapılmıştır. Mütegallibe ayan yukarıda söylenildiği gibi düzenin bozulmasıyla birlikte egemenliğe kısmen ortak olmuştur. Fakat feodal bir senyör haline gelememiştir. Kaldı ki, İkinci Mahmut, ayanın en sivrildiği zaman, önemli bir kısmını ezmiştir. Ve ayan, devlet hizmetlerine talip olmuş ve bürokrasiye daha kolay girme yollarını bulmuştur. b) Tanımlanmayan halk ile bürokratlar arasında ve ne için olduğu anlaşılmayan savaş(!)tan söz ediliyor. Kitap başka neyi anlatıyor ki? c) Toprak ağaları, üretim güçleriyle tarihi bürokrasinin (ordusuyla) sınırları içinde, devlete katılırlar. İdeolojileri tarihi gelişme içinde bürokratın ideolojisi ile, Tanzimat ile paralel düşer. Binaenaleyh, d) 1925'te, M. Kemal'in toprak reformu düşünmesi hikayesine en güzel cevap da şudur: Giderek bürokratların toprak ve servet edinmeleri sırasında Mustafa Kemal'in 154 bin 709 dönüm toprak sahibi olmasıdır. (Asıldığı zaman Adnan Menderes'in toprağı 4 bin dönüm kadardı)

Yalçın Küçük şöyle diyor:

"Dünya buğday krizi toprak ağalarını yıkacakken - toprak ağalığını pazarla temas değil, pazardaki dalgalanmalar yıkar- devlet bütün o bunalım sırasında Ziraat Bankası ve ofis aracılığıyla toprak ağalığının yardımına uzanmaktan geri kalmaz."

Bunu kim böyle söylüyormuş? Hem de, toprak ağası kapitalistle diğer kapitalistler arasında fark yoktur, denildiği iddiası nasıl aynı yazıda bir araya geliyor? Daha tuhafı, toprak ağalığını pazarla temas değil de pazardaki dalgalanmalar yıkarmış. Peki dalgalanmalar pazarla temasla, yani piyasa içinde olmuyor mu? Arada ne fark var? Bu çeşit mantıkla sadece sütunlar dolar. Bu örnekler üzerinde durmak istemiyorum.

Fakat, sınıf meselelerinin ihracı ve Vietnam örneği konusunda mutlaka cevaplandırılması gereken birkaç noktaya daha değineceğim.

Dr. Küçük, kelimeleri abartmayı, elemanter hususların bilindiği varsayımını unutarak, pek güzel yapıyor. Ve metodolojik hatalara düşüyor. Nitekim, bu yoldan da bize karşı olmaktan çok kendisine karşı insafsızlığa giriyor. Tekrara lüzum yoktu ama, Dr. Küçük basit gerçekleri bize tekrarlatacak:

a) Kapitalist ekonomi büyüdükçe aktüel ve potansiyel meseleleri büyüme eğilimi gösterir.

b) Emperyalizm geçici bir çözüm olarak gözükür.

c) Emperyalizmin içeride ve dışarıda sınıf meselelerini mutlak olarak ortadan kaldırmaya gücü yetmez.

d) Vietnam Olayı, elbette emperyalizmin açtığı bir olaydır. Fakat Vietnam'da A.B.D.'nin bağlanması, hastalanmış Amerikan ekonomisinin hastalığını artırıcı olmuştur. Yalçın Küçük, De Gaulle-Altın-Dolar savaşını değerlendirmeliydi. Bu savaşın özellikle artırdığı A.B.D. ödemeler bilançosu açığını dikkate almalıydı. Bunlar ise, Pentagon'un tahmini hilafına, Vietnam'ın anti-emperyalist savaş gücünün etkisiyle olmuştur. Yani, emperyalizme az gelişmiş bir ülkenin tepkisi büyük rol oynamıştır. Johnson'ın televizyonda ağlayışı kolay bir olay mıdır? Che

Guevera ve Regis Debray eleştirilmez insanlar değil. Fakat emperyalist ve anti-emperyalist kavgalar arasındaki karşılıklı etkiyi Yalçın Küçük nasıl bir metodla reddediyor? "*Daha çok Vietnamlar*" sözü, dünya sınıf meselelerinin bu karşılıklı mücadele ile çözümlenebileceği gerçeğinden çıkmaktadır. Bu, şüphesiz, Vietnam olmanın objektif koşulları olmadığı anlamına gelmez. Emperyalizm sınıf meselesini çözmüyor. Geçici, nisbi bir dengeye sebep oluyor. Azgelişmiş, sömürge, yarı sömürge ülkelerin anti-emperyalist kavgasının emperyalist metropoller üzerindeki etkisi geliştikçe, kapitalist ekonomiler daha da hastalanacak, zayıf kapitalistler, diğerlerinin (yani ABD'nin)boyunduruğuna girecektir.

e) Keynes'çi ve kapitalizmi yamayıcı görüşlerle devlet harcamaları artmıştır. Bununla sağlanan nisbi dengede emperyalizmi yok mu sanıyor, Dr. Küçük? Sınıf çelişkilerinin su yüzüne çıkması, işçilerin gelirindeki mutlak artışla değil de, ekonominin uzun süre istikrar içinde gelişmesidir, diyor Dr. Küçük. Peki bu istikrar ile ücretlerdeki mutlak artışı ve emperyalizmi nasıl ayırıyor birbirinden. Ve başta A.B.D., İngiltere ve Almanya olmak üzere işçilerin geçici olarak kapitalizmle tamamlaştırıldığını Dr. Küçük red mi ediyor?

f) Altını çizdiğim *geçici, nisbi denge* deyimine rağmen, Dr Küçük nasıl oluyor da, sınıf meselelerinin sanki gemiyle ihraç edilen bir meta gibi ele alındığı iddiasını ortaya atabiliyor? Burada yapılan bir benzetme ile anlatılmak istenilen şeyi daha açık kılmak için herşeyin alfabesine mi inmeliyiz?

g) Böylece, kapitalist düzenin iç dinamiği bakımından iyimserliğe varılacağı ve bundan da kapitalizmin kurtulacağı yargısına gidilebileceğine ekonomik bunalımlardan bütünüyle Dr. Küçük kendi mantığıyla varmış oluyor. Ve devam ediliyor: İşçilerin devrimci eylemlere girmesi için gelirlerinin belirli düzeylere ulaşmaması gerekir sonucu çıkarılıyor. Bütün bu sonuçları çıkarmak için Dr. Küçük 'ün geçen yazımızda belirttiğimiz gibi, ters bir tutum ve metod anlayışına sahip olması gereklidir.

Dr. Küçük'ün yazısında, aynı tutum ve metod yüzünden açıkça

eleştirilecek daha birçok bölüm vardır. Aslında bunların cevapları kitabımızda ve daha sonra yazdığımız yazılarda mevcuttur. Bununla beraber, bizim analizimize göre gittikçe gelişen olayları, örneğin Bayar- İnönü yakınlaşmasını ve devlet-hükümet çelişkisini daha aydınlık hale getirecek bir yazıyı, kısmen Yalçın Küçük'e cevap telakki edebilecek şekilde ileride yayınlayacağız.

İDRİS KÜÇÜKÖMER
KAYNAKÇASI

- **"Modern Kapital Teorilerinde Münakaşalı Bazı Problemler"**, İst. 1954, 147S. (Yayınlanmamış Dokt. Tezi)
- **"Para Politikası Gayelerini Gerçekleştirmekte Neden Muvaffak Olmayabilir"** İst. 1958, İ.Ü. İktisat Fak. Yay. Ayrı Basım. 10 s.
- Maliye Enstitüsü Konferansları Dördüncü seri Sene 1958 İst. 1959 İst. Ün. İkt. Fak Yay. Sermet Matbası.
- **"Basının Fonksiyon ve Ekonomisi, Yeni Basın - İlan Kurumu"** İstanbul, Kasım 1961, Gazetecilik Enstitüsü Dergisi Yıllık, Sayı 2, S. 82 - 93.
- **"Sosyal Kıymet, İktisadi Refah, Sosyal Tercih ve Bazı Planlama Sebepler,"** İst., 154 S. (Yayınlanmamış Doç. Tezi.)
- **"Türkiye'de Temel Kararları Kim Alır ?"** İstanbul, 27 Haziran 1962, Yön-Sayı 28, Vatan Gaz. ve Matb. TAŞ, S.13-14.
- **"1 - Planlama Trajedisi mi ?, 2 - Uzmanların Planı Sosyalist Plan mı ?"**, İstanbul. 10 Ekim 1962, Yön, Sayı 43, Vatan Gaz. ve Matb. TAŞ., S. 9.
- **"Bizim Liberallerimiz!"** İstanbul, 24 Ekim 1962. Yön, Sayı 45, Vatan Gaz. ve Matb. TAŞ., S. 20.
- **"Irkçılığın Kaynakları ve Türkiye, (1) - Romantik Akım ve Irkçı Politika"**, İstanbul, 5 Aralık 1962, Yön, Sayı 51. Vatan Gaz ve Matb. TAŞ., S. 12.
- **"Irkçılığın Kaynakları, (2) - Irkçı Milliyetçilik ve Türkiye"** İstanbul, 12 Aralık 1962, Yön, Sayı 52. Vatan Gaz. ve Matb. TAŞ., S. 11.

- "**Türkiye'de Kendilerine 'Devlet Adamı' Denilen Kişilere, (1) Vatanseverliğe Sosyal ve Ekonomik Açıdan Bakış**", İstanbul, 2 Ocak 1963, Yön, Sayı 55, Vatan Gaz. ve Matb. TAŞ., S. 6.

- "**Kendilerine 'Devlet Adamı' Denen Kişilere, (2) - 1. Politika Nedir?, 2. Kalpazanlar Demokrasisi Nedir?**" İstanbul, 6 Şubat 1963, Yön, Sayı 60, Vatan Gaz. ve Matb. TAŞ.; S. 11 12.

- "**Kendilerine 'Devlet Adamı' Denen Kişilere. (3)-Kapalı Rejimde Grev ve Toplu Sözleşme**", İstanbul 1963 (Şubat ya da Mart),Yön, Sayı (60 ila 69 arası),Vatan Gaz.ve Matb. TAŞ, S.(?).

- "**Sosyal Siyasetlerimiz ve İnönü'nün Yeri**", İstanbul, 10 Nisan 1963, Yön, Sayı 69, Vatan GAz. ve Matb. TAŞ. S. 10.

- "**Bizim Sendikalar ve Politika** Yeni Ufuklar" Mart 1964, "İşçi Sorunu" özel sayısı, s. 16 - 22.

- "**İktisat İlkeleri Üzerine (1) - İktisada Giriş**", İst. 1964, İ.Ü. Yay. No:142 Okay Yayınevi, İst. 1965. İ.Ü. Yay. No 1112 İktisat Fak. No: 161, Hamle Matb. 295. s.

- "**Politikacılara sunulur (1)-Egemenliğimiz ve Var Oluşumuz**", İstanbul, 2 Ekim 1964, Yön, Sayı 79, Güneş Matb. TAŞ., S. 12.

- "**Politikacılara Sunulur (2) - Ereğli, Demir - Çelik Kurumu ve Egemenliğimiz**" İstanbul, 9 Ekim 1964, Yön, Sayı 60, Güneş Matb.TAŞ., S. 12 - 13.

- "**Politikacılara Sunulur (3) - Dış Ticaret, Büyük Soygun Yolu (1)**" İst., 23 Ekim 1964, Yön, Sayı 82, Güneş Matb. TAŞ., S. 10.

- "**Politikacılara Sunulur (4) - Dış Ticaret, Büyük Soygun Yolu (2)**", İstanbul, 20 Kasım 1964, Yön, Sayı 86, Güneş Matb. TAŞ. (?), S. (?).

- "**Politikacılara Sunulur (5) - Dış Ticaret, Büyük Soygun Yolu (3)**", İst., 20 Kasım 1964,Yön,Sayı.86,Güneş Matb.TAŞ, (?), S(?).

- "**Politikacılara Sunulur (6) Türkiye' de Çombeler**", İstanbul, 4 Aralık 1964, Yön, Sayı, 88, Güneş Matb. TAŞ., S. 16.
- "**Politikacılara Sunulur (7) - Türkiye Hukuk Hakim Sınıflarının Bir Aracı mıdır?, Hukuk Sosyalizasyonu**", İstanbul, 29 Ocak 1965. Yön, Sayı 96, Güneş Matb. TAŞ., S. 11.
- "**İktisat İlkeleri Üzerine, (İktisada Giriş)**", Kitap 11, İst., 1965, İ.Ü. Yay. No 1131, İktisat Fak. No: 168, Hamle Matb., 216 s. İst., 1967, İ.Ü. Yay. No: 1238, İktisat Fak. No: 205, Hamle Matb. 232 s.
- "**Türkiye Nereye Gidiyor ? (1, 2, 3, 4) - Bir Uyarka**", İstanbul, 22, 23, 24, 25, Aralık 1965, Akşam Gaz., Akşam Matb., S. 2. İst., Haziran 1989, Alan Yay., Düzenin Yabancılaşması Batılaşma (İkinci Basım) İçinde s.159- 176.
- "**Japon Kalkınması ve Türkiye (Önsöz)**", İstanbul, Şubat 1966 Gerçek Yay., S (5 - 20).
- "**Bağımsızlık Sorunu**", (İst.) Mart 1966, Tip İstanbul İl Yönetim Kurulu Eğitim Bürosu, Tip Yay. 23 s.
- "**Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine - Politik İktisada Dönüş Denemesi**", İstanbul, 1966, İ.Ü. Yay. No: 1217. İktisat Fak. No. 200., Hamle Matb. 168 s.
- "**Sınıf Açısından 1966'da Türk Ekonomisi**", İstanbul, 3. 1. 1967., Ant. Sayı 1, S.(?).
- "**1967 Türkiye'sinde Enflasyon, İşsizlik, Devalüasyon**" İstanbul. 10.1.1967, Ant, Sayı 2 S. (?).
- "**Eğitimde Uluslararası Çerçeveye Doğru**", İstanbul, 3.10.1967, Ant,Sayı 40, S. (?),
- "**Sınıfsal Açıdan Türk Eğitim Vakfı**", İstanbul, 17.10. 1967, Ant, Sayı 42, S. (?).
- "**Türkiye Batılaşamaz**", Akşam Gaz. 14.10. 1968, S 2.
- "**Osmanlılarda Kapitalist Düzene Neden Geçilemedi?**", Akşam Gaz., 15. 10 1968, S. 2.

- "**Ortanın Solunda Paşalar ve Abdülhamid**", Akşam Gaz. 16.10.1968, S.2.
- "**Ortanın Soluna Sorular**", Akşam Gaz. 17.10. 1968, S.2.
- (**Batılılaşma, Kapitalizm ve Sivil Toplum - Türkiye Batılaşamaz! - Osmanlılarda Kapitalist Düzene Neden Geçilemedi? - Ortanın Solunda Paşalar ve Abdülhamid - Ortanın Soluna Sorular**) İst., Eylül 1987, İktisat Dergisi, İ.Ü. İkt. Fak. Mez. Cem. Yay., Sayı 274 "**İdris Küçükömer ' in Anısına Armağan,** Özel Sayı " s.10 - 23.
- "**Osmanlılarda Kapitalist Düzene Geçilememesi ve Bürokratlar ile Ortanın Solunun Gelişimi**":, İstanbul, Ortak Yay., Asya İTÜOB ve İktisat Fak. Talebe Cemiyeti Ortak Yay., Asya Matb. İst.,Haziran 1989, Alan Yay, "**Düzenin Yabancılaşması - Batılaşma (İkinci Basım)**" içinde s. 177-235.
- "**Amerika ve De Gaulle**",İst. 21 Mart 1966, Akşam Gaz. S. 2.
- "**Dolar Krizi AP'yi Doğu Bloku ile Yakın İlişkilere İtecektir**" İstanbul. 26.3.1968, Ant, Sayı 65 S. (?).
- "**Tıp Olağan Kongre Konuşması**", Kasım 1968, TİP. Tarihi Cilt.3. M. A. Aybar, İst., Temmuz, 1988, BDS, Yay. İçinde s. 246 - 253.
- "**TİP'in Programı Değişmelidir**", İstanbul, 12.1.1968, Ant. Sayı 98. S. (?).
- "**Düzenin Yabancılaşması**" İst. 1969. Ant Yay., Duran Ofset Basımevi, 162 s. İst. Haziran 1989, Alan Yay, s. 176.
- "**Yeni Dengede CHP'nin yeri**", İst., 1.4.1969, Ant. Sayı 118. S.(?).
- "**Paşa'nın ve Amerika'nın Oyunları**"., İst. 22.4.1969, Ant, Sayı 121, S. (?).
- "**Niçin Bu Feryat ve Küfür**",İst.13.5.1969, Ant, Sayı 124, S (?).
- "**Amerika Hangi Tarafta?**", İst. 27.5. 1969, Ant, Sayı, S. (?).
- "**CHP Kendisine Karşı mı ?**"İst.3.6.1969, Ant,Sayı,127,S. (?).
- "**Türk-İş İşçiyi Sokağa Dökemez**", İst.17.6.1969, Ant, Sayı 129, S.(?).

- "**Stratejik Kördüğüm ve CHP**", İst, 22.6.1969, Ant, Sayı 134, S. (?).
- "**Düzenin Yabancılaşması Üzerine**", İst. 29.7.1969, Ant, Sayı 135, S, (?).
- "**Kayseri'deki Oyun ve Oyunlar**" İst. 15.7.1969, Ant, Sayı 133, S. (?).
- "**Devlet ve Hükümet Birliğine Doğru**",İst. 16.9.1969, Ant, Sayı 142, S. (?).
- "**Bayar, Anayasa ve Üniversite**" İst., 30.9.1969. Ant. Sayı 144. S. (?).
- "**1970 Bütçesinin Reddi ve Demirel'in Geleceği**", İst. Milliyet Gaz. Yıllığı 70 (15 Şubat 1970 Düşünenlerin Forumu, Yön, Ali Gevgilili, S. (?).
- "**4 Nisan 1970 Tarihli Görüşme**"
- "**Türkiye 'de Soldaki Bölünmeler**" Çetin Yetkin Mayıs 1970 Toplum Yay. s. 74- 82,132, 192-193.
- "**1971 Türkiye'si ve Reformlar**" İst. Milliyet Gaz. Yıllığı, Düşünenlerin Forumu, Yön. Ali Gevgilili. S. 210- 216.
- "**Türkiye'nin Gerçekleri ve Reformlar**",İst.Milliyet Gaz. Yıllığı'71, Düşünenlerin Forumu,Yön. Ali Gevgilili. S.216- 223.
- "**Yeni Hükümet ve 1972 Türkiyesi**", İst. Milliyet Gaz. Yıllığı, Düşünenlerin Forumu. Yön. Ali Gevgilili. S. 38- 42.
- "**İktisat İlkelerine Yeniden Bakış**" İstanbul, 1972, Sermet Matb. 452 s.
- "**Cumhuriyet'in 50. Yılı (1)**", İstanbul, 28.10.1973, Milliyet Gaz., Düşünenlerin Forumu, Yön, Ali Gevgilili, S. (?).
- "**Atatürkçülük ve Türk Toplumu (2)**", İst. 4.11.1973, Milliyet Gaz., Düşünenlerin Forumu, Yön Ali Gevgilili, S. (?).

- "**Türkiye Şimdi Ne Yapmalı? (3)**", İstanbul, 12.11.1973. Milliyet Gaz. Düşünenlerin Forumu. Yön Ali Gevgilili, S. (?).
- (**Cumhuriyet'in İlk Elli Yılı Üzerine İdris Küçükömer - Cumhuriyet'in 50. Yılı - Atatürkçülük ve Türk Toplumu - Türkiye Şimdi Ne Yapmalı?**), İst. 1987 İktisat Dergisi, İ.Ü. İkt. Fak. Mez. Cem. Yay. Sayı: 274.
- "**İdris Küçükömer 'in Anısına Armağan, Özel Sayı**" s.24- 34.
- "**Yaşamımdan Acı Dilimler, Harun Karadeniz**", (Önsöz) 2. Basım,Mart 1977 (3.Basım 1979) İst. May Yay. s. 5-15. (s.5-13).
- "**Asyagil Üretim Biçimi, Yeniden Üretim ve Toplum**", İst. Yaz 1977, Toplum ve Bilim, S (3-30).
- "**Özal Balıkla Denizaltıyı Birbirine Karıştırıyor**", Seyfettin Gürsel ile Görüşme, İst. 1-15 Haziran 1984, Sayı 3 Yeni Gündem s. 9-10.
- "**Türkiye'de Sol Liberal Olabilir mi ? - Program ilkeleri** " İst. 1-15 Temmuz 1984, Yeni Gündem, Sayı 5, Milsan Basın San. AŞ., S. 12-13.
- "**Gündemdeki, Platform Politiktir**", İstanbul, 16-31 Ekim 1984, Yeni Gündem, Sayı. 12 Milsan Basın San. AŞ. S. 20-31.
- "**Başbakan Parayı Anladı mı ? (1)**" İst. 3-15 Ocak 1985, Yeni Gündem, Sayı 13. Milsan Basın San. AŞ., S. 18-19.
- "**Başbakan Parayı Anlayabildi mi? (2)**" İst. 16- 31 Ocak 1985, Yeni Gündem,Sayı 14,Cumhuriyet Matb.ve Gaz. TAŞ. S. 28- 29.
- "**Liberal Değil, Sivil Toplum - Demokratik Misak;'a Gerçekler**", İst. 1-15 Mayıs Yeni Gündem, Sayı 21, Cumhuriyet Matb. Gaz. TAŞ. S. 18-19.
- "**Tarih ve Toplum**" İst., Ağustos 1987. Sayı: 44, s. 16-80, 1983. İletişim Yay.
- "**Sivil Toplum, Bürokrasi, Politika ve Aydınlar**", İst. Eylül 1987. İktisat Dergisi, İ.Ü. İkt. Fak. Mez, Cem. Yay. Sayı 274 (**İdris Küçükömer'in Anısına Armağan, Özel Sayı**), S. 35-39.

- "**SHP'nin Yeri ya da Temsil Ettiği Politik Miras (1)**" İstanbul, Eylül 1987, İkt. Dergisi İ.Ü. İkt. Fak. Mez. Cem. Yay., Sayı 274 (**İdris Küçükömer'in Anısına Armağan, Özel Sayı**), S, 40-44.
- "**Olanla Olmayanı, Bilmek - Celal Bayar, Devlet ve Anayasa Kavramı (2)**", İst. Eylül 1987, İktisat Dergisi İÜ, İkt. Fak. Mez. Cem. Yay. Sayı 274, (İdris Küçükömer'in Anısına Armağan, Özel Sayı,) S. 44-49.
- "**Çağdaş Yanılgı ve Demirel - Solun Açmazı**", İst. Eylül 1987, İktisat Dergisi, İ.Ü. İkt. Fak. Mez. Cem.Yay., Sayı 274, (İdri s Küçükömer'in Anısına, Özel Sayı). S. 50-52.
- "**Batılılaşmada Bürokrasinin Yeri Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**", İst., 28 Kasım 1983 Cilt 1 S. 248.
- "**Japonya Tarihi ve Ekonomik Şartları Farklı**" İst. Cumhuriyet, Siyaset 85, 19 Mayıs 1985, S. 72.

İDRİS KÜÇÜKÖMER
ÜZERİNE YAZILANLAR KAYNAKÇASI

- "**Yalçın Küçük, Empresyonist Bir Tablo**" İst. Ant. 22 Temmuz, 1969, Sayı 134, S. 10-11.
- Osman Ulagay, "**Düzenin Yabancılaşması Üzerine**" İst. Temmuz1969, Aydınlık., S 9, s 218- 239.
- Hilmi Yavuz, **Küçükömer ve Bilim Felsefesi** , İst. Yeni Ufuklar. S. 233, Şubat 1973. İst. Felsefe ve Ulusal Kültür, İçinde, Eylül 1975. Çağdaş Yay. s 118 -125.
- Nabi Avcı, Zaman Gazetesi
- Doğan Avcıoğlu, " **Milli Kurtuluş Tarihi**" (Önsöz), İst. 1974, Cilt 1 s 12-16.
- Can Yücel, " **İdrisin şu işi**". (Şiir)
- Gösteri, "**Çok Bi Çocuk**", İçinde
- Murat Belge, "**Özgün Düşünce Yine Kaybetti, Yeni Gündem**", 12 - 18 Temmuz 1987, Sayı 71, İletişim Yay, s 56- 57.

- Ece Ayhan, "**Bir 'Uç Beyi' Olarak İdris Küçükömer**", İst., Gergedan, Ağustos 1987, S. 6, s 4.
- Sencer Divitçioğlu, "**İdris Küçükömer ya da Du puit mi, Deli Dumrul mu?**", İst. Eylül 1987, İktisat Dergisi, İ.Ü. İkt. Fak. Mez.Cem Yay., Sayı 274 (**İdris Küçükömer Anısına Armağan, Özel Sayı**), s. 3-4.
- Asaf Savaş Akat, "**İdris Küçükömer'in Mirası (1)**" İst., Eylül 1987, İktisat Dergisi. İÜ İkt. Fak. Mez. Cem. Yay. Sayı 274. (İdris Küçükömer' in Anısına Armağan, Özel Sayı), s. 5-9.
- "**İktisat Dergisi'nden Okurlarına**", İst. Eylül 1987, İktisat Dergisi, İ.Ü. İkt. Fak. Mez Cem. Yay. Sayı 274. (İdris Küçükömer'in Anısına Armağan, Özel Sayı).
- Sencer Divitçioğlu, "**İdris Küçükömer**", İst. Kasım 1991, Bağlam Yay. içinde, (**İdris Küçükömer ya da 'Paşa ' ve Bilim - İdris Küçükömer ya da Dupuit mi Deli Dumrul mu? - İdris Küçükömer ya da İbn Haldun Versus Locke**", s 91 - 110.
- Sefa Kaplan, "**Mohikanların Sonuncusu**", Nokta, İst 17 Temmuz 1988, Sayı 28.
- Asaf Savaş Akat, "**Bu Kadar Sivil Topluma, Bu Kadar Bağımsız Aydın...**" İst. Nokta,17 Temmuz 1988. Sayı 28 (Sefa Kaplan ile Yapılan röportaj)
- Taha Akyol, "**İdris Üniversiteden Nasıl Atıldı?**", İst. Nokta, 17 Temmuz 1988 Sayı 28.
- Sencer Divitçioğlu. **İdris Küçükömer ya da İbn Haldun Versus Locke**", İst. Toplum ve Bilim, Kış 1988 Sayı 40.
- Ahmet Güner Sayar, "**İdris Küçükömer Hocamıza Dair Düşünceler ve Hatıralar**", İst. Toplum ve Bilim, Bahar 1989 Sayı 45.
- Erdoğan Alkin, "**Hayek, Popper, Küçükömer**", Milliyet, 23 Ağustos 1988.
- Elçin Macari, "**Küçükömer'e İkinci Armağan**", 2000'e Doğru, İst, 6 Ağustos 1989, sayı 32.

●"**Kim İlerici, Kim Gerici**", Nokta, İst., 9 Temmuz 1989, Sayı 27.

●Sencer Divitçioğlu, "**Tekerleklerine Taş Kondu**", Nokta, İst. 9 Temmuz 1989, Sayı 27.

●Serdar Uzun, "**Halk Bir Sürü mü?**", İst, Saçak, Mart 1985, Sayı 14.

●Fethi Naci, "**'Münevver'den 'Entel'e**" İst. Yeni Düşün.

●Hüsamettin Çamoğlu, Müşir Kaya Canpolat, Yücel Yaman "**İdris Küçükömer-Bilmeyen Ne Bilsin O'nu, Bilenlere Selam Olsun, Düzenin Yabancılaşması**", İst. Alan Yay. Haziran 1989. s. 4- 6.

●"**İdris Küçükömer**", Ana Britanica İst., Cilt 14, s. 168 - 169.

İDRİS KÜÇÜKÖMER

1925 - 1987

Toplumların kültür hayatında, değişik tarihi kategoriler ile özdeşleşen, o dönemlerin bir anlamda, çözümleyicisi, sözcüsü olabilecek düşünce ürünleri ortaya çıkar. *Düzenin Yabancılaşması*, işte böyle bir eserdir.

1969'da ilk baskısı yapıldığında "*ilerici*" ve "*gerici*" kavramlarının yerleri değişmişti. Türkiye'de üretim güçlerinin geliştirilmesi yolundaki istekleri ve siyasal baskıları nedeniyle geniş "*İslamcı-doğucu halk kitleleri*"ni Türkiye'nin "*ilerici güçleri*", "*Batıcı-laik*" bürokratik sosyal güçleri ise, Türkiye'nin "*gericileri*" olarak nitelemiştir.

Açıkca ilan edilmemiş bir "*ambargo*" ile cezalandırılan, yaşamamış ve yok sayılan, düşünceleri anonimleştirilip, sulandırılan Küçükömer'in kitabını, kendine "*ben Doğu'lu muyum yoksa Batı'lı mı?*" veya *"Neyiz ki? " Neyi değiştirebiliriz?*" sorusunu soran, "*sivilleşme*" ve "*demokratikleşme*" konusunda kendini sorumlu gören okurlar için yeniden yayınlamak sevindiricidir.

İsmet Paşa'nın "İçinde bulunduğunuz vaziyeti bilesiniz, Padişah düşmanınızdır. Bana bakın, kimse işitmesin, millet düşmanınızdır." gibi çarpıcı belgelere dayalı siyasi çözümlemeleri, yarınlara yönelik *demokratik ve sivil Türkiye* için ışık tutacaktır.